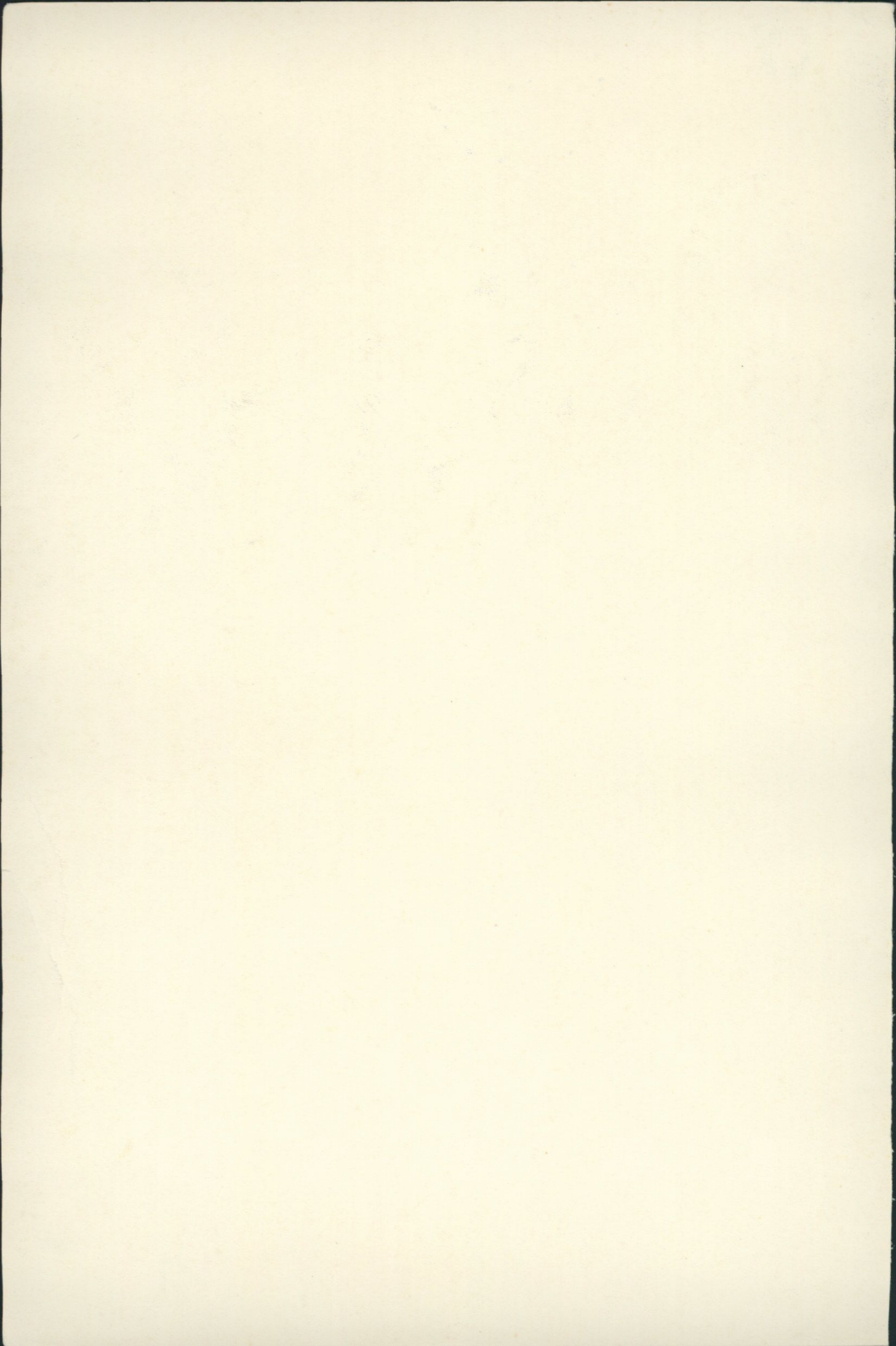

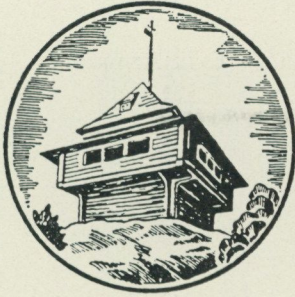
**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1953**

*H. M. Konungen hälsar på ringleksbarnen vid invigningen
av den nya Sollidsrestaurangen den 29 april 1952.*

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1953

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en statyett av Gustav II Adolf, utförd i silver och emaljarbete (höjd 245 mm). Kompletterad med ett servisglas bildar den en dryckespokal av en för 1600-talet typisk art. Statyetten, som närmare behandlas på sid. 189, är en gåva av Nordiska museets vänner (inv.-nr 245 487).

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1953
Djuptrycksplanser från Nordisk Rotogravyr

INNEHÅLL

Kungsord om Skansen	7
SIGURD WALLIN, Johan Udbyes danska möbler	9
SVANTE SVÄRDSTRÖM, Bibel på väv och mur	27
GUNNAR JUNGMARKER, Svindersvikstavlan i Stadsmuseet	45
ANDREAS LINDBLOM, Bråvalla slag	59
INGEGERD HENSCHEN, De "ryska" tröjorna	71
SAM OWEN JANSSON, Det Stenbockska fideikommissbiblioteket	95
MARSHALL LAGERQUIST, Hauptepoken	109
CARL HAMMARSKJÖLD, Livet på Svindersvik under 1900-talet	121
OTTO AHLSTRÖM, Från brännlasen till mikroskopet	133
MATS REHNBERG, Arbetsvandringar från Småland	147
STEN LUNDWALL, Solur	163
BERTIL WESTER, Orglar och orgelpositiv i Nordiska museet ...	177
Fyra Gustav Adolfsminnen	189
Nya Solliden	191
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	203
Nordiska museet och Skansen under år 1952:	
Allmogevindelningen	209
Lapska avdelningen	212
Högreståndsavdelningen	212
Skansen	217
Tyresö	226
Julita gård	226
Arkivet	227
Biblioteket	228
Undervisningsavdelningen	229
Professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning	229

Utställningar	232
Fältarbeten	233
Förvaltning m. m.	236
Styrelseberättelse för år 1951	247
Revisionsberättelse för år 1951	259
Förteckning över personer och institutioner som 1951—1952 lämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	261

KUNGSORD OM SKANSEN

TAL AV H. M. KONUNGEN VID SOLLIDENS
INVIGNING DEN 29 APRIL 1952

Det dröjde egentligen ganska länge innan stockholmarna och ännu mera svenskarna i allmänhet lärde sig uppskatta Skansen och vad de fått i och genom Artur Hazelius' storartade skapelse. Jag minns mycket väl mina besök på Skansen för ungefär 55—60 år sedan. Visst kom redan då rätt talrika besökare till de stora festerna där och visst samlade både djuren och allmogebyggnaderna omkring sig ett antal intresserade, inte minst ungdomar. Men det var knappast förrän efter sin skapares bortgång som Skansen blev den verkligt populära institution som den nu är. Jag undrar om det inte rent av dröjde flera årtionden in på 1900-talet, innan den riktigt växte in i svenska folkets medvetande.

Numera kan man knappast tänka sig Stockholm utan Skansen som ju också på sätt och vis dominerar en del av Stockholmsbilden. Själva samlingarna har berikats undan för undan och är nu i hög grad representativa för äldre svensk kultur. Detta gäller ej blott allmokekulturen utan nästan lika mycket högreståndskulturen. Och just med utgångspunkt från dessa talande bilder från svunna tider, skickligt sammanställda med framvisandet av nordiskt djurliv, har Skansen blivit en samlingsplats för hela vårt folk. Härom vittnar också de år från år stegrade besöks-siffrorna. Denna starka besöksfrekvens var det just som gjorde en utvidgning nödvändig av restaurangerna, av vilka den nya idag tages i bruk.

Ändå undrar jag ibland, om vårt folk verkligen till fullo har insett vad det äger i detta sitt friluftsmuseum! Det blev inte alla länder beskärt att se en framsynt och entusiastisk patriot som Hazelius födas, vilken samlade och bevarade medan det ännu var tid. Vi svenskar ha genom hans verksamhet, sådan vi möter den i Skansens folklivsbilder och i Nordiska museets rika samlingar, en nationell tillgång av stora mått. Allt detta utgör en ovärderlig föreningslänk mellan vårt nutida Sverige och våra fäders. Det visar att vi med starka rötter är fästade vid det som varit, utan att detta på något sätt behöver stå i vägen för utveckling och framåtskridande. En bättre bakgrund kan väl knappast tänkas än just en sådan miljö, då det gäller att åstadkomma en samlingsplats för olika strävanden av samhällsnyttig art eller för firandet av nationella minnen.

I andra länder skall man förgäves få leta efter liknande institutioner av tillnärmelsevis samma betydelse. Ärligen vallfärdar därför tiotusentals utlänningar hit till dessa klippiga höjder. Ryktet om Skansens egenart har spritt sig vida omkring. Vi svenskar bör vara tacksamma för att besitta denna dyrbara nationella tillgång. Låt oss därför skydda och stödja Skansen såsom nationell institution! Och låt oss alltmera göra den till en centralpunkt för svensk tradition, svensk odling, svenska ideella strävanden!

JOHAN UDBYES DANSKA MÖBLER

I KARL-JOHANSTIDENS STOCKHOLM

av Sigurd Wallin

I Stockholms snickareämbetes protokoll från 1800-talet inta uppgifterna om utförandet av mästestyckena och utnämmandet av nya mästare det allra största utrymmet. Att uppta en ny mästare från en annan ort kan dock gå utan omständigheter och utan lång omgång, som då det den 5 augusti 1816 heter: "Efter erlagde äskepenningar anhöلت Snickare Mästaren I: A: Udbye från Carlshamn at med Ämbetet varda förenad, i ändamål at efter vunnen Burskap, här i Staden få idka Snickarehandtverket; Och som härvid företeddes så väl Snickare Ämbetets i Carlshamn under den 18:de Aprill 1814. för Udbye utfärdade Mästare Bref; som ock högtärade Magistratens i Carlshamn den 10:de September 1815. Udbye deröfver meddelte betyg at han upsagdt sitt uti berörde Stad innehafde Burskap, samt utgjordt Borgerlige utskylder till Staden för Sex år; Altså fant Ämbetet godt till Udbyes nu gorde Ansökning bifall lämna. I följd hvaraf Udbye såsom nu antagen Ledamot af Ämbetet lyckönskades, samt erlade vanlig föreningsavgift."

I fortsättningen ge protokollen endast rent undantagsvis någon notis om denne inflyttade mästare, såsom då man 1817 hänvisar gesällen Johan Jakob Arfvidsson att göra sitt mästestycke på Udbyes verkstad. Om gesällerna vet man för övrigt i brist på bevarade handlingar ganska litet. In- och utskrivningsboken ger uppgifter om 29 lärpojkar som inskrivits hos Udbye under tiden november 1816 till december 1839, och visar att antalet pojkar i verkstaden i regel var två à tre och på 1830-talets förra hälft gick upp till fyra à fem för att sedan åter gå ned. Mästarens egen

son Christian Anders Udbye inskrevs som lärpojke 15 november 1833 och utskrevs 8 januari 1836.

Stockholms adresskalendrar från åren 1834—1842 ge besked om var Udbyes verkstad var belägen, nämligen 1834 Gamla Kungsholmsbrogatan 32, 1837 Oxtorget 3 och 1840—42 Oxtorget 1.

Det man för övrigt har känt om denne från Sydsverige inflyttade möbelsnickare har inskränkt sig till en enda möbel, en chifonjé i Nordiska museet, bild 5, signerad med ett textat adresskort med årtalet 1816, och dessutom Gustaf Upmarks uppgifter i hans möbelbok 1912—13, att Udbye var av dansk härkomst, blev mästare i Karlshamn 1814 och i Stockholm 1816.

Sedermera har Märta Helena Reenstiernas Årstadagbok — huvudsakligen i den 1949 utgivna andra delen — förmedlat en bekantskap med mannen, betydligt mer direkt och personlig än vad man är van att få rörande de yrkesmän med vilkas produkter vi syssla i svensk möbelhistoria. Enligt Årstafruns vana får man notiser om alla detaljer av vad som sker, besökande personers uppträdande, deras ärenden, varmed de fägnas och vad husfolket meddelar sin matmor när de varit ute i hennes ärenden. Hennes lust att pryda hemmet med moderna möbler framstår just i dessa notiser i jämbredd med utslag av hennes personliga direktiv och hennes utpräglade intresse för souvenirer i anslutning till hemmet och livets betydelsefulla tillfällen. Som förmedlare av bekantskapen med snickare Udbye tjänstgör den norske veterinären Westergaard, som sedan ett par år hade förtroendet att sköta Årsta vagnshästar. De av husfolket som nämnas i detta sammanhang äro kusken Boberg, trädgårdsmästare Strömberg, trädgårdsdrängen Rönqvist, drängpojken Grönberg, pigan Brita Stina, husmamsellen Lovisa Leufstedt och hennes företrädarinna mamsell Lille, som tidvis var utbjuden till Årsta från Drottninghuset, där hon bodde gammal och blind. Årstafrun, änkeryttmästarinnan Märta Helena von Schnell, född Reenstierna, var vid denna tid i sjuttioårsåldern. Hon har sitt eget sätt att uttrycka sig, både detaljrikt och kort, och det är avgjort mest givande att lära känna hennes upplevelser i hennes egen redaktion. I detta ämne meddelar hennes dagbok följande:

”1821. 15. September. Lördag. Svåra mulit och Nordanblåst, visade ej att dagen skulle bli torr, men mot midagen blef klart och hela dagen angenem. Jag ärnade fara till Hammarby och var färdig då Doctor Vestergård samt Snickaren Utby hitkommo — H:r Utby tog mått till Soffa åt blå förmaket och jag beslöt följa med till Staden att se Dess Arbete som behagade mig hvarföre jag tingade Soffa 8. stolar och 4. Tabouretter som lofvades mig färdigt före Jul, om Gud vill. Jag fägnade Herrarne med min sista öhlbouteille hvilken bornerade så att öhlet for uppåt taket och af dem mycket admirerades — de togo ock en Sup. Herr Utby fägnade med Liqueur — och Muscat vin och var en ganska munter och artig men ej vacker karl.

1821. 11. November. Söndag. Mycket kalt och klart. Just då vi skulle stiga hemma ur Vagnen [efter färd till spinnhuskyrkan] kom en Superbe Häst, Chajse — en stor Herre ett litet fruntimmers kräk — Det var Snickaren Utby som glömt måttet på Soffan — Han sade flickan var dess hushållerska — Hon hade gran hvit Hatt, mycket törnrosar, hvit klädning, kort och med 3. rantrimsor omkring — Viste ej att taga af sig kappan medan hon åt, söp och drack vin.

Hennes bleka hy och låpiga väsende samt öfriga figur marquerade hvad hon var — men lärer vara tagen ifrån landet och blifvit gjord till fruntimmer.

1821. 8. December. Lördag. Strömberg var e: m: hos Herr Utby den jag skref till, om de tingade meublerna, hvilka jag ej vill till Julen hämta, då de nu ej medhinner få färdigt klädda. Jag skickade tillika 20 RDr i afbetalning däröfver han sig storligen förundrade och hade sagt sådant är jag ej van vid, utan plägar flera gånger få kräfva och påminna då jag skall hafva betalning för mitt arbete.

Hvartill Strömberg sade sig hafva svarat, nog slipper Hern och alla andra att kräfva min fru Matmor, hon betalar alltid straxt.

1821. 11. December. Tisdag. Då vi netto ätit middag hitkom Herr Utbye som nu hade de betingade förmaks meublerne färdiga, neml: En Soffa, 8 stolar och 4. Tabouretter af betsad björk — och efter Accord fick därföre genast 80 RD Banco. Han medhade qvitterad räkning.

1821. 23. *December. Söndag.* Doctor Vestergård kom hit med 2 rodderskor och en skrifbyrau den snickaren Utbye lofvade färdig till Julen — Utom 13. gömmor i densamma som äro synliga är där 2 lönnlådor — Doctorn visade och öppnade alt men vred axet af nyckeln som hade en kallbräcka.

1821. 27. *December. Thursdag.* Grönberg var till Herr Utbye med bud att han skulle komma hit — Han kom, drack här Caffée, Muscatvin, Pouch, åt fläsk-korf, smör och tog en sup samt penningar för min lilla Skrifbyreau 40. Riksdaler Banco.

1822. 31. *Januari. Thursdag.* Boberg och Rönqvist hämtade från Herr Utbye mina stolar och Soffan. Herr Utbye och Tapetseraren Lyckou [Lycke] kommo efter hit, och nu samtalades om beklädningens anstaltande.

1822. 18. *Februari. Måndag.* Herr Utbye kom just då vi ärnade stiga från bordet — han åt middag och drack Caffée med mera, samt fick betalt för det lilla Mahogenij bordet han gjordt hvarpå Rosor, figurer etc: äro på 12 ställen inlagde.

1822. 21. *Februari. Thursdag.* [Jag] blef efven mycket hindrad, först utaf Tapetseraren Blomberg som äntelig nu slutade Meublestoppningen sedan i 10 dagar med Gossen Jacob Lundberg varit här och de kostadt ansenlig förtäring. För det han omstoppade sittedynan på röda Soffan tog han 2. Riksdaler B:co. — Boberg som följde Blomgren hem i Chajse berättade att hans mästares frilla, en ung Mamsell, som fått 3 à 4 barn nu i går blifvit död och han sörger faseligt. Hon antogs af denne Lycke vid 15. års ålder och hade nu gått för hastigt upp efter senaste barnsängen.

1822. 9. *Martii. Lördag.* En surprenent räkning från Den rike, Vidlyftige Tapetseraren Lycke för mina meublers beklädning, fick jag, nemligen en Soffa, 8. stolar, 4. tabouretter — beräknades mig till 39. RD Banco.

Sedan jag i 10 dygn med mat, Caffée, bränvin, ljus, dricka och sängkläder haft 2:ne Dess arbetare i huset. 20. RD B:co lämnade jag till Lyckes utskickade.

1822. 14. *Maij. Tisdag.* En gosse från Herr Utbye hitkom att Polera min byreau, den Min Salige man gaf mig då jag 1775. stod Brud.

1822. 28. *Maji. Tisdag.* Åter artigt besök — en Pojke från Lycke hvars gesäll upstoppade gröna Förmaks meublerna, och nu först sände den räkning jag länge begjärde som den ogudaktige skinnaren upförde till 20 RD Banco för blotta arbetet samt 19. RD 16 sk. för väf, nubbe och Segelgarn — han hade förut fått 20 RD och fick nu 18 — den plumpa varelsen — aldrig skall han arbeta åt mig. Gud löne sådana råffare.

1822. 13. *October. Söndag.* Rönqvist red till Doctor Westergård att efterfråga gamla fruns tilstånd hvilket ännu var likadant svagt. Han var ock till Snickaren Utbye som jag begärt få tala vid.

1823. 29. *Januari. Onsdag.* Till middagen hitkom Snickaren Utbye som tog mått att göra åt mig ett skrifbord efter min egen idé och föreskrift.

Eftermiddagen for jag till Staden då Utbye åkte med och Strömberg i Dess släda till Nygatan.

1823. 6. *Martii. Thursdag.* Var hos Snickaren Utbye, att påminna, om ett skrifbord, tingadt den 29:de Januari.

1823. 5. *Maji. Måndag.* Efter klockan 4. hitkommo 2 gossar från Herr Utbye med det skrifbord som jag den 29. Januari tingade — Det var ej sådant som jag då begärde och han tog märke till — men nog var det vackert och dyrt och inlagt framför lådan med en vinranka.

1823. 1. *Julii. Tisdag.* Brita Stina var till Herr Utbye med en ung Cannariehona född den 11. Maji, den hade varit mycket kärkommen.

1823. 17. *October. Fredag.* Från Snickaren Utbye fick jag nu hem en liten bord Surtout, förfärdigad af Pommerantsträd, till hvilket jag sjelf med egen hand, nyss efter mitt bröllopp lagt kjärnan — men som vid min afledne Mans dödssjukdom, försummades i skötsel — och efven dog ut.

Botten och skifvan till denna Surtout var af utsökt vacker Mahogenij.

1829. 24. *December. Thursdag Julafton.* På Mamsell Lilles begäran hade jag hos Herr Schattoullmakaren Utby låtit göra ett

Mahogeny skrin, med 2 L: inlagda af Gult och svart träd på locket till Mamsell Lovisa Leufstedt och omkring dessa bokstäfver en krants samt en starkt förgyld Nyckelsyltdt.”

Det är alltså under 1820-talet som dessa snickarmästare Udbyes förbindelser med Årsta vara, och om man bortser från det lilla skrinet från 1829 äro Årstafruns beställningar koncentrerade till enbart åren 1821—1823. År 1821 gjorde han soffa, 8 stolar och 4 taburetter av betsad björk till blå förmaket och dessutom en skrivbyrå — av betsad björk med initialerna M H R i inläggning, nu som arv tillhörig fröken Sigrid Fleetwood. År 1822 gjorde han ett litet mahognybord och 1823 ett skrivbord samt bordssyrtuten av pomeransträdet från Årsta.

Vill man ta Årstafrun noga efter orden och förutsätta att hon gjorde skillnad mellan lärgosse och gesäll på ett lika skrupulöst sätt som hantverksgesällerna själva, skulle man med snickarämbe- tets in- och utskrivningsbok som källa kunna försöka att namnge de ”gossar” från Udbyes verkstad, som vid två tillfällen voro på Årsta. Den 14 maj 1822 hade Udbye enligt in- och utskrivningsboken egentligen ingen lärpojke, sedan And. Wilh. Löfgren den 2 maj blivit utskrivnen. Men denne bör ha stått kvar på verkstaden och har då kunnat skickas att polera om den gamla byrån på Årsta. I november 1822 inskrevos tre nya lärpojkar hos Udbye, Pehr Gustaf Lindberg, Pehr Gust. Löfgren och Carl Abraham Wargentin, av vilka åtminstone de båda förstnämnda voro kvar i maj 1823 utan att ha fått någon ny kamrat. Dessa båda kunna således antas ha avlämnat Årstafruns skrivbord. Snickarämbe- tets handlingar nämna intet vidare om dessa ungdomars öden inom hantverket.

De små tapetserarenotiserna ge kanske mer upplysning om hantverkarnas arbetssätt och levnadsförhållanden och om författarinnans temperament än direkt om möblernas stoppning och klädsel. Märta Helena Reenstiernas bouppteckning från år 1841 (Årstadagboken del III) kompletterar emellertid med upplysningen att den av Udbye tillverkade möbeln för blå förmaket var stoppad med tagel, klädd med grön damast, försedd med rutigt överdrag och två sidenkuddar och att den då värderades

till 25 riksdaler banko. Den röda soffan, som omtalas den 21 februari 1822, hörde tydligen till en äldre möbel.

Årstafrun gör en antydan om snickarmästarens husliga förhållanden, då hon konfronteras med hans hushållerska. Två bouppteckningar i Stockholms stadsarkiv ge några uppgifter om familjen, dock från betydligt senare tid än Årstabesöket 1821 och ej med någon säkerhet möjliga att anknyta till det där presenterade "fruntimret".

Den ena bouppteckningen uppsattes den 4 januari 1831 efter Christina Elisabeth Gyllberg, död den 19 oktober 1830, 37 år gammal. Hon betecknas som snickaren och schatullmakaren Johan Anders Udbyes fränskilda hustru. Denne uppgav själv boet såsom målsman för bådas gemensamma barn, fyra till antalet: Christian Anders, född 8 augusti 1812, Ulrica Charlotta, född 13 augusti 1813, Paulina Elisabeth, född 8 december 1814, och Augusta Wilhelmina, född 4 februari 1817. Bohaget är knapphändigt och tyder på en ensam person. De dyraste äodelarna äro en kappa av bombasin med gråverksbräm för 6,32 och en byrå av björk för 5 riksdaler banko. Tillgångarna, inberäknat några fordringar hos snickarna Bruce och Ditzinger och änkan Dumrath, räcka ej fullt till läkarearvode och begravningskostnader med däri ingående sorgkläder åt barnen.

Den andra bouppteckningen är av den 11 februari 1848 och gäller förre snickaren Johan Anders Udbye själv, som dött den 14 november 1847 på Danviks hospital i utfattigt tillstånd. Handlingen innehåller i konsekvens härmed inga som helst uppgifter om äodelar, blott att Udbye varit intagen på Danviken "utan erläggande af någon afgift i anseende till hans medellöshet", och att stärbhusdelägarna utgjordes av änkan Ebba Aurora Udbye, född Blomberg, de tre döttrarna i förra giftet, samt i senare giftet två söner, Carl Henrik Mauritz, född 28 december 1833, och Fridolf Magnus From, född 17 november 1837. De tre döttrarna i första giftet voro nu alla gifta, nämligen Charlotta Ulrica med skräddaren Johan Anders Kjellfving, Paulina Elisabeth med auditören Gustaf Adolf Wilhelm Ehrenpohl, Augusta Wilhelmina med ornamentsbildhuggaren Petter Isac Bergman. Den äldste sonen

Christian Anders Udbye hade efter utskrivningen 1836 från faderns verkstad blivit stolmakaremästare i Stockholm 1841 och dött 7 augusti 1846 (Bäckström i Fataburen 1921).

De ovan omtalade båda kända arbetena av Johan Udbye visa helt tydligt sin samhörighet med den specifikt danska möbelstil som vid sidan av franskinspirerade former odlades i Danmark under empiretiden. Denna danska stilform som uppkommit genom engelska impulser importerade över Tyskland, karakteriseras utom av själva formgivningen genom att mahognyn eller den mörkbetsade björken, möblernas vanliga träslag, livas av vissa isolerade inläggningar av ljust trä men ej av de i fransk empire använda dekorativa beslagen av förgylld brons. Till denna danska stils område får man i viss mån räkna också de skånska landskapen, där dessa former ännu alltjämt äro rikt företrädda. Chiffonjén från år 1816, bild 5, har utvändigt två inläggningar, på den övre låga lådan en gles bladranka och i klaffens halvcirkelfält en sittande herdinna med stav, säckpipa, hund, lamm och ett rykande altare. På inredningen inom klaffen finns ett solfjädersornament och en tronande gudinna med ymnighetshorn. Märta Helena Reenstiernas byrå från år 1821, bild 6 och 7, har på den övre låga lådan en gles ranka med eklöv och ollon och två därpå sittande fåglar samt i den djupa lådans halvcirkelfält en grupp med ett ymnighetshorn av vars flödande innehåll, äpplen och körsbär eller druvor och blad, en hare betar. Den låga övre lådan är inredd med skrivklaff, fack och lådor av vilka den mittersta på locket bär ett ljust fält med i svart inlagt ägarinnans initialer M H R inom en tunn bladram. Signaturen på Nordiska museets chiffonjé är en oval lapp av papper med textning och en mycket tunn bladranka kring kanten. För övrigt sitter på en baksida klistrat ett stycke av ett brev, vars läsbara innehåll ej ger något av intresse men vars datering är Carlshamn d. 10. December 1815. Årstafrens byrå bär i övre lådans botten snickarens namn inslaget med en distinkt skuren stämpel, bild 12.

Som signerat *œuvre* av en mästare kan ett antal av två pjäser förvisso räknas som ett minimum, särskilt som underlag för attribution av osignerade arbeten. Ett försök i den riktningen kan

Bild 1. Gudinna med ymnighetsborn, inläggning på inredningen i chiffonjén bild 5.

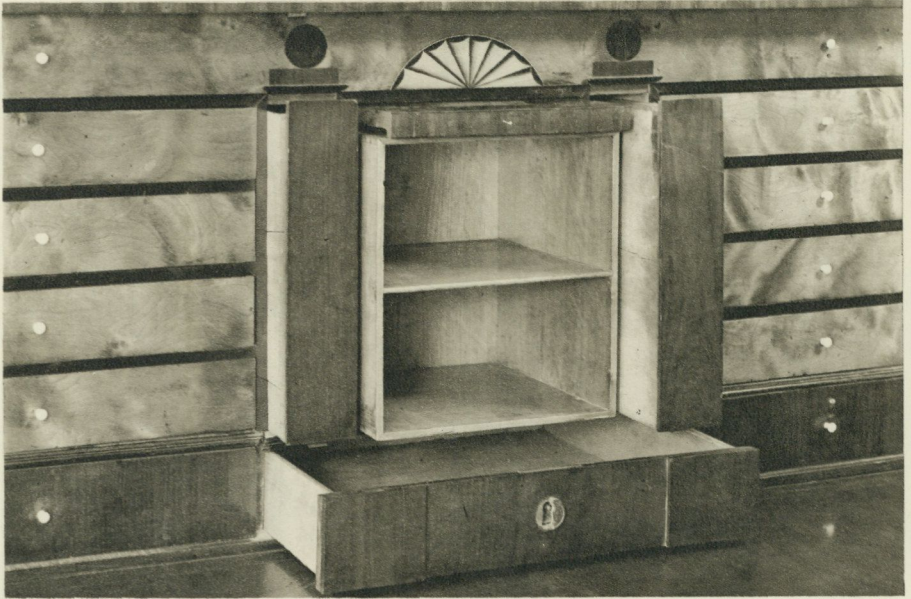

Bild 2. Inredning inom klaffen i chiffonjén bild 5. Dörren till det öppna mittfacket bär gudinnan bild 1.

Bild 3. Byrå av mahogny med inläggningar, upptill samma ranka som på byrån bild 7, nedtill samma herdinna som på chiffonjén bild 4, 5. — Grönsö.

Bild 4, 5. Chiffonjé
av mahogny, signerad
av Johan Udbye i Stockholm 1816.
— Nordiska museet,
inv.-nr 89.228. —
Detaljer från inredningen
bild 1 och 2.

Bild 6, 7. Skrivbyrå
av mörkbetsad björk,
gjord av Johan Udbye
i Stockholm 1821 åt
Märta Helena Reen-
stierna och med hen-
nes initialer i inlägg-
ning på inredningen.
Signerad med stäm-
peln bild 12. — Ägare
fröken Sigrid Fleet-
wood.

Bild 8, 9. Säng av mörkbetsad björk. På huvudgavelns krön samma ymnighetshorn som på byrån bild 7. — Nordiska museet inv.-nr 102.116.

Bild 10, 11. Nordiska museets säng bild 8, 9 och inläggningen på dess fotgavel.

alltså synas t. o. m. mer äventyrligt än sådana företag i allmänhet. Men när det uppträder en byrå med både herdinnan från 1816 års chiffonjé och ekrankan med fåglar från 1821 års byrå, måste man tro på ett ganska nära samband. Byrån, bild 3, som tillhör möblemanget på Grönsö i Uppland, är jämförelsevis hög, 110 cm. Lådan närmast under den låga lådan i frisen har fällklaff och inredning med smålådor. Som komposition varierar möbeln de båda andras helhetsformer. Ett ytterligare inläggningsmönster är mellanlådornas eklövskrans med profilställda lejonmasker.

Motivet i bågältet på Årstafruns byrå, ymnighetshornet och haren, står emellertid ännu ensamt. Men det kan sammanföras med toppornamentet på en säng i Nordiska museet, bild 8 och 9, där man finner ymnighetshornet detaljerat lika och i samma omgivning, som är något utdragen i längden för att fylla ut bildältet, men med en tom plats för haren. Teckningssättets likhet kan man icke missta sig på, och möbelns material betsad björk med ljusa inläggningar är detsamma som i byrån. Sängen visar former av för Uppsverige ganska normal empirekaraktär men med den sydliga inläggningsdekoren, som också omfattar ett frisornament på fotgaveln. Den låter alltså villigt sammanföra sig med de föregående pjäserna. Den bör helt enkelt vara gjord av en sydkandinav och varför inte också i Stockholm.

Men innan fantasien löper för långt med den villiga kombinationslustan kan det vara skäl att sluta upp med samlandet av jämförelsematerial och i stället se till om mästare Udbye var ensam i Stockholm som företrädare av sydkandinavisk empire eller om snickareämbetet mottagit flera immigranter från denna stilarts hemområden.

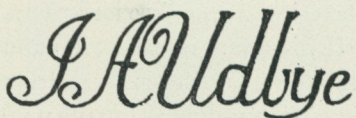
Snickareämbetets protokoll för åren 1800—1835 innehålla uppgifter om cirka 125 nya mästare. Av dem komma följande elva från de skånska landskapen och Danmark:

- 1816 I. A. Udbye, mästare i Karlshamn 1814.
- 1817 Nils Christian Salton, mästare i Karlshamn 1812.
- 1820 Iöns Carlström från Karlshamn, gesäll 1797.
- 1823 Joh. Jacob Ottergren från Lund, gesäll 1810.

- 1823 Christoffer Flink från Ystad, gesäll 1811.
 1824 Gust. Fredr. Bruse från Ystad, gesäll 1810.
 1825 Johan Söderström från Karlskrona.
 1827 Peter Söderström från Karlskrona, gesäll 1816.
 1828 Claes Magnus Winqvist från Kristianstad, gesäll 1818.
 1828 Per Rosenvall från Ystad, gesäll 1822, instrumentmakare.
 1831 Daniel Christian Hoffman, mästare i Danmark.

De som likt Udbye voro mästare redan före ankomsten till Stockholm gjorde intet nytt mästarprov här. Alla de övriga ha i vanlig ordning gjort mästerstycke efter förut uppvisad och godkänd ritning. Men i den bevarade följdén av mästerstyckeritningar kan man ej se någon bestämt avvikande stilkaraktär hos just dessa i förhållande till infödda stockholmare eller främlingar från diverse andra orter. Antingen ha vanorna i stockholmsverkstäderna i allmänhet blivit avgörande eller ock framhållas ej skiljaktigheterna så tydligt av ritningarna, vilka i regel icke visa vare sig beslag eller intarsiadetaljer utan endast möbelns former och konstruktion. Om alltså dessa ritningar ej ge något bestämt bidrag till det aktuella ämnet, skulle däremot färdiga arbeten av dessa mästare så mycket bättre kunna ge besked om deras stilvanor. Och främst skulle det vara av intresse att kunna konstatera hur de snickare arbetade, vilka i likhet med Udbye kommo hit som färdiga mästare och icke längre eller kortare tid arbetat i Stockholmsverkstäder. Men även för ett sådant studium saknas det nödiga materialet. Ty såvitt jag vet äro säkra arbeten av alla de uppräknade mästarna ännu okända. Och det enda resultatet blir konstaterandet av ett ej alldeles obetydligt sydsandinaviskt personinslag bland tidens Stockholmsnickare. Udbyes exempel ger vid handen att detta kunnat medföra produkter av ganska rent dansk stilsort. Men det finns också anledning förmoda uppkomsten av blandformer. Ett extremt exempel kan anföras från Nordiska museets samlingar, en stol (Möbler III, fig. 1155) av rent stockholmsk form och med den rutformiga ryggbrickan omgiven av solfjäderformade mässingsbeslag. Men dessutom har denna ryggbricka ett ornament graverat med svart teckning och gulpolerad yta imiterande en inläggning i den för övrigt mörkbetsade björken.

Bild 12. Johan Udbyes stämpel,
inslagen på byrån bild 6, 7.

Avsikten med detta meddelande, att fästa uppmärksamheten på en stilimport förmedelst levande människomaterial, får med dessa antydningar betraktas som utförd. För att därav göra en genomförd undersökning skulle krävas åtskilligt ännu utfört arbete. Vägen skulle då leda söderut till de orter som Johan Udbye en gång passerade i motsatt riktning, till Karlshamn och Danmark. En sådan Karlshamnsresa gjordes på 1920-talet från Nordiska museet för att studera produkterna av stadens hantverkerier över huvud. Och en rundvandring i hemmen visade då att det äldre beståndet var påfallande rikt på möbeluppsättningar och enstaka pjäser av den danska stilsorten från 1800-talets början. Den dominerade avgjort över den uppsvenska empiren. Och alla tecken tyda på att åtminstone huvudparten av detta bohag kan vara tillverkat på platsen eller i grannstäderna. Trots den sparsamma signeringen förekomma dock pjäser med karlshamnska snickarnamn. Materialet är både mahogny och betsad björk i samma omväxling som man finner i Danmark. Liknande erfarenheter gör man också vid besök på herrgårdar och i stadshem i Blekinge i övrigt och i de skånska provinserna över huvud.

Det är känt att detta möbelslag blev en betydande exportvara för Danmark och likaså att man från svensk sida sökte skydda vårt hantverk genom ett importförbud. Men det är också klart att under senare tider åtskilligt danskstillverkat möblemang av detta slag passerat riksgränsen och nu kan finnas tillsammans med det som gjorts i de skånska landskapen. Från svensk sida ha dessa förhållanden ej blivit föremål för någon omfattande undersökning.

I Danmark betecknar man denna stilsort som den mest nationella och särpräglade, den självständigast utbildade stilriktningen som t. o. m. medfört rent danska möbeltyper såsom framför allt skåpsoffan. Man har skrivit och avbildat mycket av denna danska stilsort — som Vilh. Slomann 1936 gjorde en ansträngning att få

betecknad som Frederik VI:s stil — utan att ämnet alls uttömts eller sammanfattats. Slomanns samtidigt förebådade utförliga behandling av stilen är alltså efterlängtat. Den största danska exempelsamlingen hittills publicerade Tove Clemmensen 1946, och den avläggare av stilen som florerade i Norge lär man känna genom J. H. Lexows bok 1948 om Bergenske empiremöbler.

Litteratur: Gustaf Upmark d. y., *Möbler i Nordiska museet*, afdelningen för de högre stånden, Stockholm 1912—13. (Chiffonjén, se pl. 88 och sid. 99.) — Märta Helena Reenstierna, *Årstadagboken*, I—III, Stockholm 1946—53. (Bilder av byrån, II, sid. 362, 363.) — S. Wallin, *Nordiska museets möbler från svenska herremanshem*, I—III, Stockholm 1931—35. (Udbyes chiffonjé, III, fig. 918—921, pl. XXV e, sid. XXI och XXXVI. Sängen, III, fig. 1083, 1084.) — S. Wallin, *Grönsö, hemmet i ett stort uppländskt herrgårdshus*, Stockholm 1952. (Byrån, sid. 105 och bild 357.) — Arvid Bäckström, *Till Stockholms stoltmakareämbetes historia 1664—1846*. Fataburen 1921. — Ph. Weilbach, *Nogle Træk af Bohavets Historie i Danmark fra omtrent 1800 til 1860*. Tidsskrift for Kunstindustri, København 1885. — C. Nyrop, *Bidrag til dansk Haandværker-undervisnings Historie ved det tekniske Selskabs halvhundredaarige Jubilæum den 18. September 1893*. København 1893. — R. Berg, *Snedkerlavet 1554—1904*. København 1904. — *Danske Empiremöbler, 16 Tavler med opmaalingstegninger af Ebbe Berner*, text af Chr. Axel Jensen og Kai Uldall. Ældre nordisk Arkitektur, udg. af Mogens Clemmensen. København 1924. — Vilh. Slomann, *Nyklassicismen og de danske møbler frå det attende århundre*. Kunstindustrimuseets i Oslo Årbok 1931—32. Oslo 1933. — Vilh. Slomann, *Selskabet Kunstindustrimuseets Venner gennem femogtyve Aar*. København 1936. — *Katalog over de udstillede Portrætter og genstande paa Frederiksborg*, 2 udg., København 1943. — Sigvard Skov, *Københavns Snedkerlaugs Tegninger. Fortid og Nutid* 1943. — Tove Clemmensen, *Møbler paa Clausholm, Langesø, Holstenshus*. København 1946. — Jan Hendrich Lexow, *Bergenske empiremöbler*. Vestlandske Kunstindustrimuseum, Bergen 1948.

BIBEL PÅ VÄV OCH MUR

EN NORRLÄNSK MÅLARSKOLA UNDER
STORMAKTSTIDEN

av Svante Svärdström

”Med gott maner kan man få ett ägg i en humlesäck” är ett gammalt uttryck, vars innebörd numera är fördold för de flesta, ty blott få känner till att humlen, denna för bryggerinäringen viktiga artikel, tidigare importerades i så hårt packade säckar, att dessa var nära att sprängas av innehållet. Förfarandet motiverades icke enbart av utrymmesskäl. Genom sammanpressningen behöll man aromen.

Ett mera ovanligt sätt att använda humlesäckar lärde författaren känna sommaren 1936 under en resa för att spåra upp dalmålningar i olika delar av Dalarna. I Ullvi, en av leksandsmåleriets huvudorter, framvisades ett vävfält med kurbitsmålning från 1830-talet, utförd på ett underlag av humlesäckar. Man hade sprättat upp två dylika säckar i sömmarna och sytt samman de fyra styckena till ett rektangulärt sjok av 173 cm höjd och 218 cm bredd. På de ursprungliga framstyckena fanns i svart färg säckarnas nummer jämte olika märkbokstäver, allt omgivet av två rundovala stämplar av 23 cm bredd. De senare upptog såsom motiv en humleranka jämte ursprungsbeteckningen BRAUN-SCHWEIG och årtalet 1825, bild 1. Sannolikt hade säckarna använts för import av humle till något svenskt bryggeri. Om deras närvaro i en typisk dalaby är föga att säga, men det kan erinras om att dalfolk, såväl män som kvinnor, ofta anlidades för arbete i bryggerier, när de för utkomstens skull sökte sig från hembygden till städerna under sitt säsongbetonade ”herrarbete”.

På andra sidan av det tillpassade vävstycket hade leksandsmålaren Kers Erik Jönsson (1802—1851) målat två av sina karakteristiska kurbitser, var och en inom sin ram. Ytterligare

fanns i Ullvi bevarade några vävstycken av samma härkomst och med målning av samma hand.

Det textila underlaget för allmogemålarnas dekorationer är som regel av enklaste slag, vanligen juteväv eller grovt linne, det senare i lärft eller kypert. Olika textilsorter förekommer ofta i samma inredning. Det är ingen metervara som legat och väntat på målaren, när denne varit tillstädes för att dekorera hos den som hade råd till sådan lyx. Stundom vill man tro att husmodern ur sina förråd letat fram de enklaste trasor eller "slarvor" och att målaren fått nöja sig med vad hon från sin utgångspunkt bedömt såsom odugligt.

Tillpassningen av vävunderlaget med nål och tråd var även målarens sak. På baksidan av ett väggfält ur samma svit som de nyss nämnda satt nålen ännu kvar med sin dubbla tråd i öglan. Kastsömmen som nålen lämnat efter sig var ojämn och — låt oss säga — typiskt maskulin, bild 2.

Hål på duken lagades blott nödortfigt. Ej sällan nöjde man sig med pappersförlappningar före grundningen, då vävstycket redan var uppsatt och spänt på väggen. Vid fastsättandet kunde spetsiga små träpluggar av en eller gran komma till användning, bild 3.

De från 1800-talets förra hälft anförda exemplen är visserligen valda från ett begränsat område för det svenska allmogemåleriet, men liknande företeelser ifråga om materialets tillfällighet uppträder även i andra delar av Sverige, där rumskonsten haft tillfälle att breda ut sig och komma till uttryck i ett mera samlat grepp på större väggytor. Ett undantag kan de sydsvenska bonads-målningarna sägas utgöra. De kännetecknas av större omsorg beträffande vävunderlaget och visar även därigenom, att den textila traditionen varit särskilt starkt levande i de södra delarna av landet.

Ytterst sällan anträffas emellertid äldre vävmålningar, från 1600-talet och tidigare, ute i bygderna. När detta någon gång sker, brukar det vara i samband med rivning av timmerbyggnader, vilka själva sällan når upp till motsvarande ålder. Att vävmålningar från 1600-talets förra hälft på enahanda sätt upp-dagas är något av en sensation.

Vid rivning 1950 av manbyggnaden till gården Madeln i Hammarsvalls by, Delsbo socken, Hälsingland, anträffades med bildsidan mot väggen en serie vävmålningar, vilka i detta läge tjänade såsom underlag för en sentida, med schablon åstadkommen tapet. Målningarna befann sig självfallet i miserabelt skick och utgjordes till största delen av fragment, Man har använt dem utan minsta förståelse för deras egenvärde, mindre trasor och klutar enbart till fyllnad mellan stockarna.

En genomgång av de till ett 80-tal uppgående vävstyckena och fragmenten från Hammarsvall visar att de största och bäst bevarade delarna återger bibliska scener hämtade ur Susannas historia, den apokryfiska berättelsen och tillägget till Daniels bok. Här är det verkligen en hel svit av målningar som åstadkommit med upptakt i bildhänseende från texten i Sus. 14—23. Men på vävstyckena med sina bleknade färger i tegelrött, grått, oliv, brunt och svart rör sig, sirligt och avmätt, ett sällskap förnäma människor, vilka alla synes höra hemma i det tidiga 1600-talet. De uppbär sina kostbara dräkter med så världslig magnificens, att det bibliska sammanhanget kanske ej genast står klart för åskådaren. Man kunde tro sig förflyttad till Gustav II Adolfs eller Kristinas hov.

På det första vävstycket är det bibliska inslaget som mest utpräglat, bild 4. Flera episoder har utan avseende på tidsföljd här ställts samman. Upptill till vänster framträder de båda äldste, avslöjande sina skumma avsikter för varandra, och innanför trädgårdsstaketet, som nedtill avgränsar bilden, har de redan fattat posto på ömse sidor om Susanna, där hon lögar sig i trädgården och sedesamt håller en lövruska framför skötet. Tjänarinnorna med vattenämbar i sina händer är, tvärt emot bibelns ord, åsyna vittne till männens försök att förföra deras matmor. Den ena håller den andra i armen, men av uppsynen att döma tycks händelsen icke göra djupare intryck.

Samma stela agerande utmärker även Susanna, där hon står upprätt i sitt högkantade badkar. Ingenting antyder de båda domarnas höga ålder. En av männen är visserligen bärare av ett elegant spetskägg men utan att fördenskull synas tyngd av år,

och hans skägglösa kumpan bringar i erinran Samuel von Triewalds frågesuck i samma delikata ämne:

”Men om en hurtig sven, käck, i sin bästa gröda,
Till älskog född, enträgen, dristig, tyst,
Använt en lika kärlig möda
Att över henne segra få —
Månn’ tro hon hade ropat då?”

Över bilden löper en kort text: ”EN HISTORIA OM SUSANNA.” Det framgår emellertid av ett bevarat stycke bildframställning, som på samma vävstycke föregår denna, att åtminstone ännu en scen — dock med motiv hämtat från annan källa — ursprungligen ingått i räckan.

De båda följande scenerna i sviten är av mera sorgesamt slag. Åtskilliga av kvinnorna håller sina spetsprydda näsdukar för ögonen, och en allvarlig värdighet präglar anletsdragen på samtliga de uppträdande. Men med hjälp av delvis förstörda texter på språkbandet ovanför bildscenerna är det lätt att identifiera dem. På det ena vävstycket framträder en synnerligen välklädd Susanna — enligt inskriptionen ”... [KELKIAS’] DOTTER, JOAKIMS HUSTRU OCH THE TVÅ FALS [KA DOMARNA]”, bild 5. Vi ser henne i centrum av framställningen, företrädd av de båda orättfärdiga domarna. Den gråtande kvinnan mitt på det andra och bredare vävstycket är sannolikt också att fatta såsom Susanna, bild 6. Här omges hon av sina båda falska angivare, den skägglöse domaren och den med spetskägget, samt hela skaran av bestörta och gråtande släktingar. Ett flickebarn i följet, en miniatyrupplaga av de fullvuxna kvinnorna, gråter med samma rörelse som de.

I fönsteröppningen uppenbarar sig Gud Fader, där han sänker sig ner från skyn. Mannen som i bröstbild fyller fönsteröppningen till vänster är sannolikt Daniel. Scenen skildrar alltså Susanna-historiens peripeti. Det är ögonblicket då Daniel får den gudomliga kallelsen att uppträda såsom Susannas försvarsadvokat: ”... MEN GUDH UPVÄCKTE EN ONGH M[AN].”

Av särskilt intresse för frågan om Hammarsvallsmålningarnas

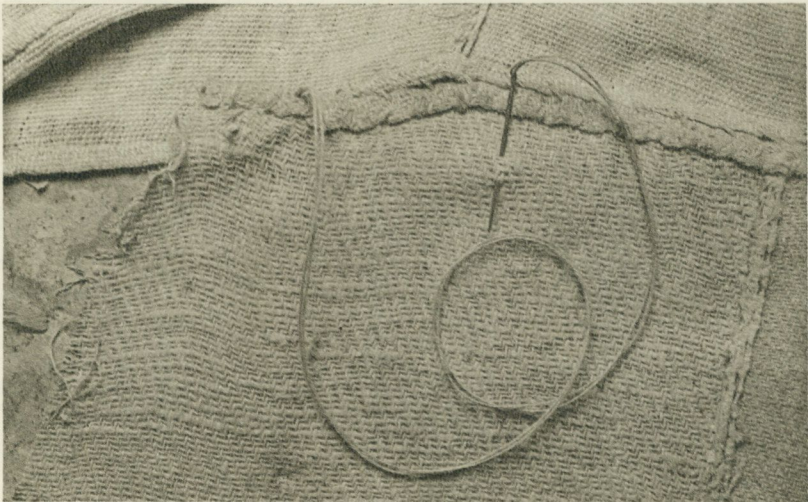
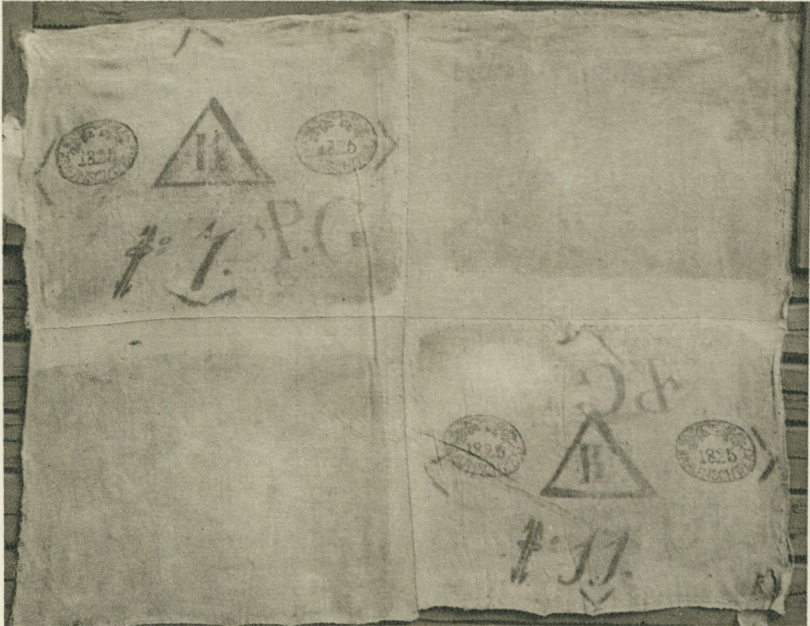

Bild 1 och 2. Humlesäckar från 1825 som underlag för dalmålning; baksidan av en leksandsmålarens inredning från 1830-talet. — Nål och tråd kvarsittande på baksidan av dalmålning från 1830-talet.

Bild 3. Pluggar av en eller gran användes när vävunderlaget till dalmålningen fästes på timmerväggen.

Bild 4. Susanna i badet. Ur målningarna från Hammarsvalls by, Delsbo socken i Hälsingland. Nordiska museet, inv.-nr 244.829.

Bild 5 och 6. Susanna föres inför domarna. — Gud kallar Daniel till Susannas försvarare. Ur målningarna från Hammarvall.

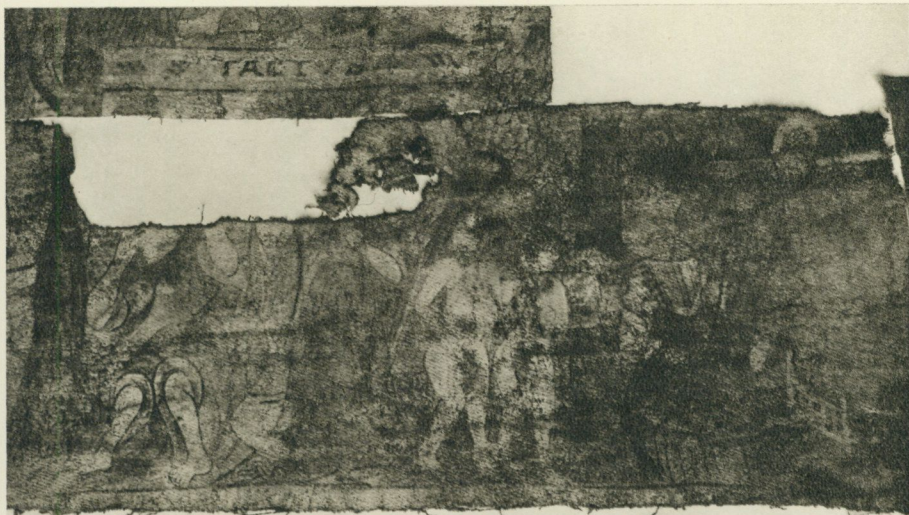

Bild 7. Fragment ur målningarna från Hammarsvall. — Bild 8. Hässjåbonaden, daterad 1645, med närbesläktad framställning av de fem sinnena. Nordiska museet, inv.-nr 199.675.

Bild 9 och 10. Livets brunn ur målningarna från Hammarösvall.

ålder och ursprung är fyra vävremсор, vilka tillsammans utgör allt som återstår av en med den övriga väggdekorationen sammanhängande vävbonad med bildframställning i två räckor. Denna är liksom övriga partier målad på ett underlag av grovt linne med mönstring i lärft och kypert av flera slag. Tyvärr är även färgen ytterst sparsamt bevarad, men resterna gör det dock i viss utsträckning möjligt att i stora drag fastställa bildinnehållet. Bonaden har, med utgång från en skildring av Paradiset och Syndafallet, givit en allegorisk framställning av de fem sinnena, bild 7. För den vertikala uppdelningen av bonaden i olika bildfält svarar dekorativt utformade träd, vilkas stammar sträcker sig genom båda bildräckorna. Trädens kronor är starkt stiliserade med bladen trängda samman i koncentriska anhopningar såsom fjällen på en tallkotte.

Av de nedre bildfälten är det mesta bevarat. Till vänster dyker Gud Fader i strålkran och böljande mantel ner mellan träden i lustgården, där Adams och Evas nakna gestalter nätt och jämnt urskiljas. Invid stammen på motsatta sidan sitter en man i veckrik klädnad, som han dragit upp över de nakna fötterna. Hans ansikte är tecknat i profil, han lyfter båda händerna mot det i en avvärjande gest och vänder blicken från ängeln Gabriel som högre står vid hans sida. Ängelns vingar är mossgröna och försedda med ett karakteristiskt, mångflikigt ytterparti i rött. Till höger skrider Adam och Eva, utdrivna ur lustgården, fram mot en avslutande, genremässig scen som upptager nästa fält. Här ser man Eva i färd med någon hemsyssla. En vagga står vid hennes sida. I bakgrunden avtecknar sig Adams kraftiga gestalt med ok över axlarna och en lustig röd häst, stående på ett stycke uppplöjd mark längst ut till höger. De båda överställda scenerna är endast bevarade till sina nedre partier, jämnt så mycket att några nakna människofötter framträder över textbandet, där "TACTUS" (känseln) är det enda läsbara ordet.

Denna del av målningssviten har en motsvarighet i de tidigare anträffade målningarna från Hässja i Hälsingland med De fem sinnena, bild 8. Kvinnan med fågeln på handen och sin nära anslutning till textordet TACTUS tyder på reminiscenser från renässansen. En italiensk auktoritet såsom Cesare Ripa föreskriver i sin

"Iconologia" från 1625 att nämnda sinne skall framställas i kvinnogestalt med bl. a. en falk på den blottade vänstra armen.

En kvinna med fågel på handen återgives icke sällan i det hälsingländska allmogemåleriet, där hon är känd såsom "Caritas" (1756) eller "S. Katrina" (1775). Det latinska ordet *caritas* betecknar den osinnliga kärleken i motsats till *amor*, och det andra kvinnonamnet synes äga samband med S:ta Katarina av Alexandria. Detta helgon betraktades under medeltiden såsom en av de fyra "huvudjungfrurna". I den sena folkliga omgestaltningen av de båda kvinnliga personligheterna har naturligt nog trohetsmomentet kommit att spela en avgörande roll, och fågeln har uppfattats såsom symbol för äktenskaplig trohet. Mest känd är väl sammanställningen i den drastiska tolkningen av Bergströmskans porträtt som Bellman levererar i Fredmans epistel 39:

Men säj mig reson:
varför sitter hon
med en fågel uti näven?
"Jo, reson är den
att dess äkta vän
fader Bergström lever än."

En bred vertikalbård med mörkbrun blomslinga skiljer bonaden från ett fält med innehåll av annat slag på samma vävstycke. Det är fragment av motivet Kopparormen, skildrat i enlighet med 4 Mos. 21: 6—9. Ormen slingrar sig på sin stång och Moses pekar med staven på honom. Nedtill ligger människor på marken, vridande sig i sina plågor, några med ögonen slutna och huvudet stött mot handens insida. Tvärs över bröstet på en av de ormstungna israeliterna ringlar sig en liten röd, fjällig reptil. I bakgrunden har folkmassans närvaro antytts med karakteristisk stilisering; huvudskallarna framstår i rött, grönt, brunt och blått såsom en anhopning av små halvrundlar, den ena på den andra.

Såsom en kärv nordisk motsvarighet till kontinentens, särskilt de romanska ländernas, Kristi blods-allegorier ter sig bland Hammarsvallsmålningarna det egenartade motivet Livets brunn (La Fontaine de Vie) på sitt ursprungligen cirka 3 m breda gavelfält, bild 9, 10. Dess övre parti är förlorat, men de bevarade delarna —

två längre vävremсор och två lösa lappar — gör det möjligt att fastställa bildinnehållet.

Émile Mâle har ägnat uppkomsten och utvecklingen av motivet åtskilliga sidor i sitt stora arbete *L'Art religieux de la fin du moyen age en France*. Man får enligt honom gå tillbaka till kors-tågstiden och Graal-legenden för att finna ursprunget till de många tolkningarna, vilka alla tjäna samma syfte: att förhärliga det heliga blodet och dess gudomliga kraft sådan den framträder i nattvarden. Under 1300- och 1400-talen flödar detta Kristi blod som ymnigast och materialiseras i konstens värld, litterärt förmedlat av religiösa personligheter, bland vilka vi för Sveriges vidkommande har särskild anledning att erinra oss Birgitta och hennes revelationer.

De fem sårn på Kristi kropp utgör grunden för den ikonografiska uppbyggnaden. Korset med Frälsarens kropp är placerad i ett kar som samlar upp allt blodet, där det strömmar från hans sår. Detta är huvudtemat. Men runt omkring spinner variationerna ett allt rikare mönster, som under loppet av 1500-talet synes nå sin största omfattning på katedralernas glasmålade fönster. Här återges springbrunnsanläggningar med kar och bas-sänger ställda över varandra, såsom vi ännu kan se renässans-brunnarna i gamla tyska och schweiziska städer, alla dock till skillnad från dem försedda med en Kristi kors-framställning i toppen, från vilken blodet står i kaskader. Dygder i kvinnogestalt och enstaka helgon är grupperade kring brunnskaren, där Adam och Eva och de från dem härstammande syndiga människorna trängas för att komma i åtnjutande av nådens sakrament och syndaförlåtelse. Blodet ledes på mångahanda sätt från de olika behållarna. Konstnärerna tycks överbjuda varandra i överraskande arrangemang. Vissa tolkningar visar hela gemensamhetsbad med ett myller av nakna människor som avtvår sin synd i korsets blod.

Den svenska tolkningen av motivet Livets brunn utmärker sig genom ett kärvare handlag, men grundmeningen är densamma som på de kontinentala framställningarna. I mitten är brunnen, ett egenartat byggnadsverk, liksom en kur med pumpstockar i hörnen. Ur dem faller blodet i strålar ner i stora, dopfuntslik-

nande kalkar, en på vardera sidan. Mitt i denna anordning står Kristus själv, inklämd som i ett ångskåp, med den nakna överkroppen synlig i brösthöjd. Endast bröstet och delar av armarna framträder; den övre delen av kompositionen är tyvärr ej anträffad. På båda sidor om brunnen märks ett ståtligt par, man och kvinna. Männen är avskurna i brösthöjd, men deras förhåvanden är lätt att konstatera. I en framsträckt pokal har de försett sig med det heliga blodet, där det strömmar ur såren på Frälsarens händer. I ytterändarna av gavelstycket bereder sig grupper av människor att smaka samma under. Detaljscenen till vänster utmärker sig för sin enkla och naiva charm — en man i kragstövlar och spetskrage räcker sin pokal med Kristi blod åt en kvinna som nigande tar emot. I bakgrunden till vänster tecknar sig med tinnar och torn ett stadsmotiv, lika fromt och byggklossförenklat som på dalmålningar, tvåhundra år senare. Inslaget finns även på andra av målningarna från Hammarsvall.

Bland de återstående, sällsynt illa åtgångna målningsfragmenten ingår ännu ett gavelfält, där man skönjer en Justitia med balansväg och svärd, vidare delar av en Elie himmelsfärd och Lot (sistnämnda motiv endast markerat genom närvaron av en flik med rester av ett språkband), samt delar av ytterligare fyra eller fem odechiffrerbara bildscener. Härtill slutligen några remсор med enbart ornamental dekoration, sannolikt avsedd för tak eller bröstning.

I en uppsats i denna årsbok 1936 hade författaren tillfälle att redogöra för en svit målningar från Hässja i Alfta socken, Hälsingland, förvärvade till Nordiska museet 1934—35. De återgav bl. a. motiven Den stora nattvarden (Luk. 14: 17—23) och De fem sinnena; sistnämnda framställning var daterad 1645, bild 8. Dessa "Hälsingemålningar från drottning Kristinas tid" hade skurits ner från sin ursprungliga plats på väggarna i en rumsinredning på samma sätt som Hammarsvallsmålningarna. En jämförelse mellan de båda målningsgrupperna visar att de utgör rester av en gemensam inredning från 1645. Överensstämmelser såväl i stort som beträffande enskilda detaljer bevisar detta. Samma varierande vävunderlag, samma sobra färgskala i brunt, grått, gult och rött, samma karakteristiska detaljer med vågliknande

mönster i mörkare brunt mot den ljusare grunden, samma blin-deringar, genomblickar och arkadmotiv.

De båda framställningarna av "Sinnena" är motiviskt uppbyggda på enahanda sätt, och detaljöverensstämmelser är lätta att påvisa, t. ex. ängeln med dess både i teckning och färg starkt originella vingar. Platserna där målningarna använts såsom tapetunderlag ligger på ett avstånd från varandra av blott cirka fem mil.

Ytterligare ett fragment ur denna svit från 1645 har Sigurd Erixon i sammanhanget uppmärksammat och avbildat 1937. Han betecknar emellertid huvudscenen på detta vävstycke såsom en framställning ur Noaks liv. Den visar en man liggande under ett pälsbrämrat täcke i färd med att ge upp andan. Momentet är på äkta medeltidssätt framställt genom en diminutiv naken människogestalt, som lämnar den döendes förgängliga kropp genom munnen. Men det är en osäll man som på detta sätt skiljes hädan, ty "andan" störtar på huvudet ner i helvetet, framställt såsom ett odjurs väldiga svalg. Djävulen själv i gestalt av en lurvig best sitter vid sängkanten och har redan lagt sina kloförsedda tassar över täcket. Denna detalj är av stort intresse men utskuren ur en större framställning, som möjligen återgivit liknelsen om Den rike mannen och Lasarus. Fragmentet härstammar från södra delen av Delsbo socken, Bobygden.

Den ursprungliga lokalen för all denna ståtliga utsmyckning bör ha varit en ryggåstuga eller möjligen en stuga med tredings-tak. Motivvalet och det exklusiva utförandet tyder på att vi i beställaren har att se en kyrkans man. Det är också från den kyrkliga konsten, som en jämförelse med Hässja-Hammarsvalls-målningarna närmast erbjuder sig. Såsom för Hässjamålningarnas vidkommande redan framhållits av Sigurd Erixon, är kalkmålningarna i Hackås och Rödön besläktade med dem. I den först-nämnda av dessa jämtländska kyrkor, båda belägna vid Storsjön, är sakristia och långhus rikt sirade med målningar, utförda av mästarna Jonas Olai och Olaus Erici, vilka signerat sitt gemensamhetsverk 1601. Målningar av samma ursprung upptäcktes vid Rödöns kyrkas brand 1923 och dateras av Eric Festin efter Hackås' till 1600-talets första decennium. En jämförelse mellan

Bild 11. I Hackås kyrka vid Storsjön i Jämtland finns en märkelig målningssvit från 1601 av Jonas Olai och Olaus Ericsi. — Foto Festin.

Bild 12. Framställningen av Livets brunn med dess egenartade Kristi blods-symbolik är ett av motiven i Hackasmålningarna.

de båda tolkningarna av motivet Livets brunn från 1601 och 1645, bild 9—12, visar flera beröringspunkter. De inbördes olikheterna i stil, liksom avståndet i tid, gör det dock sannolikt att flera konstnärer varit verksamma men att de i sitt arbete utgått från samma förlagor.

Källor: Antikvarisk-topografiska arkivet. — Ordbok över svenska språket utg. av Svenska akademien (ordet humlesäck), bd 11, Lund 1932. — Émile Mâle, *L'Art religieux de la fin du moyen age en France*, Paris 1922. — Förf., *Hälsingemålningar från drottning Kristinas dagar*, i *Fataburen* 1936. — Sigurd Erixon, *Hälsinglands bygdemåleri under äldre skeden*, i *Svenska kulturbilder*, Ny följd, 8, Stockholm 1937. — Eric Festin, *Rödöns kyrkas brand*, i *Jämten* 1923. — Dens., *Hackås kyrka*, i *Jämten* 1923. — Dens., *De gamla målningarna i Rödöns kyrka*, i *Jämten* 1924.

Uppgifter i samband med nedtagningen av målningarna från Hammarsvall har lämnats av herr Henry Näsmark, Delsbo, och förmedlats av försteintendenten Albert Eskeröd. Amanuensen Björn Hallerdt har biträtt vid puzzlet med de många vävfragmenten. Till dessa sina medhjälpare framför förf. ett varmt tack.

SVINDERSVIKSTAVLAN I STADSMUSEET

ETT VERK AV JEAN E. REHN?

av Gunnar Jungmarker

Svindersvik, Claes Grills sommarnöje i Nacka, har fått aktualitet genom att Nordiska museet nyligen lyckats förvärva denna utsökta och välbevarade rokokoherrgård, en skapelse av Härleman. I festskriften till Gösta Selling, Stockholmsminnen i Stadsmuseet (1950), har Andreas Lindblom med anledning härav gjort Svindersvikstavlan, "den välkända oljemålningen i Stockholms stadsmuseum", till föremål för en intressant undersökning, där den anonyma bilden kombineras med andra dokument för att belysa gårdens byggnadshistoria. Frågan om vem målaren kan ha varit lämnar han öppen. — Stadsmuseets målning (olja på duk; inv.-nr 2152) har dimensionerna 69×111 cm.

Lindblom sammanställer tavlans motiv — välkommandet av gäster som anländer sjöledes — med en dokumentariskt bestyrkt uppgift att gårdens ägare Claes Grill fick sitt ena öga förstört "av en spjälkad laddstake" vid ett festligt tillfälle på Svindersvik, då värden "ville lossa ett styckeskott till sina vänners heder". Han daterar duken till tidigast 1753, då Grill blev en av direktörerna för Ostindiska kompaniet och därför ansåg sig berättigad föra den tvåtungade flagga som synes på bilden.

I Stadsmuseet upptages tavlan såsom ett verk av okänd konstnär. En tidigare attribution till Sevenbom har man där icke velat godtaga, och denna avvisande hållning synes mig välmotiverad. Alla säkra målningar av Johan Sevenbom har en helt annan karaktär än den vi möter i Svindersvikstavlan. I jämförelse med dennas lugnt flödande rytm har Sevenboms motsvarande, realistiska verk i regel en anhopning av detaljer, som blir till splitt-

rande stackatoaccenter, och i koloriten råder en lika klar olikhet. Sevenbom arbetade nästan genomgående i en varm färgskala med dominerande bruna, ofta nog unkna toner, medan det gröna — som Selling påpekar — är nästan helt eliminerat. I Svindersvikstavlans åter speglar den rika vegetationen med sina mildt gröna toner en dominerande roll.

Vilken konstnär skall man då gissa på, om Sevenbom måste avföras ur diskussionen? Knappast på någon av tidens landskapsmålare *ex professo*. Penselarbetet är försiktigt och bundet, och som helhet är tavlan omålerisk, med stark betoning på teckningen och med en nykter, sakkunnig klarhet i redogörelsen för byggnaderna såsom sådana samt för deras inplacering i terrängen. Diskussionsvis har det framkastats, att någon bland våra dekorationsmålare — t. ex. Johan Pasch eller någon hans kollega — kan vara den sökta upphovsmannen, men det antagandet stämmer som synes knappast med verkets karaktär, särskilt som vi intet ser av den målarkategoriens patenterade konstgrepp och habilitet. Här är blickpunkten vald så, att förgrundens vattenyta ligger naken i underkantens avskärning, utan att konstnären fått användning för dessa dekorativa, kraftigt silhuetterande långbladiga vattenväxter eller buskar, som dekoratörerna älskade att i liknande fall ornera och sluta baslinjen med, eller för de träd de brukade sticka in som repoussoirkulisser. Och inte har konstnären heller öppnat någon fjärrblick eller på annat sätt i vattenspeglingsen arrangerat dessa måleriska ljuseffekter à la Vernet, där materialen löses upp i ett mildt, atmosfäriskt skimmer.¹ Sådana veka, romantiskt insmickrande effekter förefaller ha varit helt främmande för vår konstnärs kynne. I hans verk är substans och natur.

För mig står Jean E. Rehn som den, vilken — tämligen överraskande det medges — anmäler sig med de sannolikaste prentionerna på auktorskapet. Hela bildupbyggnaden och en mängd detaljer i utformningen synes mig peka i den riktningen. Den

¹ Att hänsyn till de lokala förhållandena inte på något sätt skulle behövt lägga hinder i vägen för en sådan lösning visar bl. a. Carl Petter Hilleströms målning av Svindersvik, där motivet är sett från samma håll. Nordiska museet, inv.-nr 217, 359. Se *Fataburen* 1951, sid. 37.

relativt grunda scenen med dess klart horisontala skiktning stämmer bra med det antagandet. Ligger det f. ö. inte nära till hands att i denna gårdsskildring, som har något av "situationsplanens" klara överskådlighet och där huskropparna modellerats så påfallande distinkt och sakkunnigt, se ett verk av en arkitektur-skolad artist?

Är målningen ett verk av en arkitekt skulle detta också kunna förklara, varför spröjsverket saknas i fönstren — en detalj i återgivandet av husen, som förbryllat den byggnadshistoriska sakkunskapen — ty just med sådana svarta, tomma fönsterbågar brukar ju hus framställas på arkitekternas ritningar, även då dessa graverades. Detta är något som inte minst Rehns oeuvre ger rika exempel på.²

Kanske skall någon invända, att det förefaller anmärkningsvärt, att den enkla, rödfärgade och torvtäckta timmerbyggnad, som ännu låg kvar mitt i gårdsanläggningen på Svindersvik, har framhävt i paritet med de nya och förnäma husen. Med hjälp av ljus- och skuggmotsättningar har den rent av frilagts i terrängen. Man skulle inte vänta det hos en sjuttonhundratalsarkitekt, det är sant. Med hänvisning till rokokons konsekventa smak i fråga om arkitekturanläggningar uttalar Lindblom en välgrundad förmodan, att Hårleman torde ha hoppats få se detta rustika inslag i gårdsbilden avlägsnat snarast möjligt. Som en närliggande parallell kan man peka på Carl Gustav Tessins radikala utplånande av de från Bielkarnas dagar kvarstående timmerbyggnaderna på Åkerö, när han själv byggde där. Om en arkitekt från epoken återgav en anläggning som Svindersvik kunde man alltså väntat, att han åtminstone skulle söka kaschera den fatala gamla fiskarstugan så gott sig göra lät. Men vad just Rehn beträffar vet vi av hans teckningar, att den frie artisten i honom såg på pittoresk ålderdomlig bebyggelse med nyfiket intresse. Han inte bara roade sig med att teckna torvtäckta kojor i sina resebilder, han accepterade dem villigt som en kontrast i grannskapet av stor arkitektur.

² Se Rehns gravyrer efter Hårleman, 1749—53, "Plans et élévations des bâtimens de Suède", samt hans nedan behandlade Slottsvyer.

Bild 1. Detalj ur Svindersvikstavlan. Stockholms Stadsmuseum.

Det var ett intuitivt allmänintryck av målningen som kom mig att gissa på Rehn såsom dess upphovsman. För att pröva teorien gällde det att underkasta verket en detaljgranskning, och resultatet bara styrkte mig i min förmodan. På den vägen får man fram en rad lätt gripbara bildelement, som synes mig erbjuda direkta paralleller till säkra verk av Rehn. Låt oss börja med staffagefigurerna. De som möter blicken i tavlans förgrund och mellanplan säger inte så mycket, de är konventionellt allmän-gods, men längst uppe vid huvudbyggnaden, alldeles invid sten-foten, finns en helt liten grupp av två stående och en liggande man, som har fått mer egenartad karaktär. Den dominerande gestalten har kraftig, högbröstad bål men förhållandevis klena ben och fötter, och alla tre visar en svällande kroppslighet som pöser under dräkter, där formen modelleras hel och obruten av ett brett jämnt flödande ljus, som ger distinkta, samlade skuggor

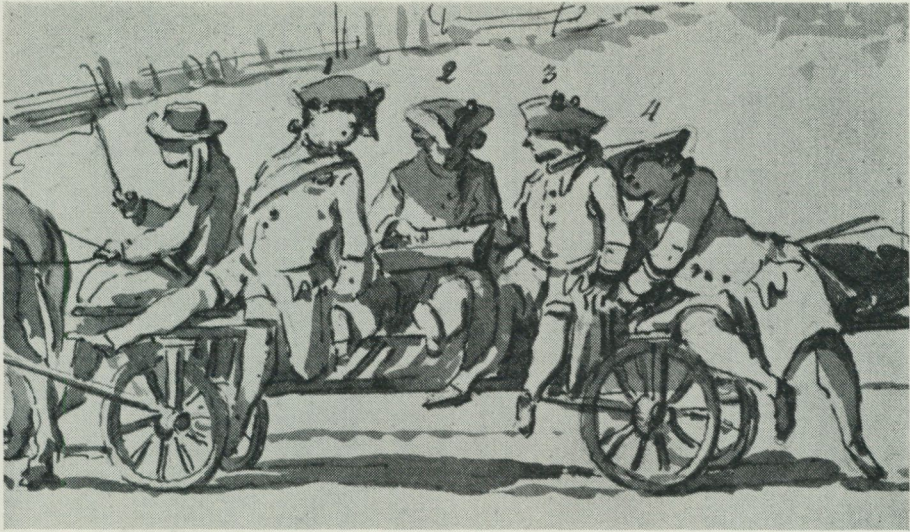

Bild 2. Detalj ur "Resan till Svartsjö", laverad teckning av J. E. Rehn 1763. Nationalmuseum.

och klara konturer. Detta är Rehnskt. Detsamma gäller maneret att pricka in anletsdragen med fyra distinkta punkter. Om man jämför med konstnärens figurframställningar i många av hans teckningar både i Nationalmusei portföljer och i Bellingasamlingen, tror jag man skall märka släktskapen, bild 1 och 2. Så som jag ser saken har Rehn gjort de mer framträdande figurerna i Svindersvikstavlan med en ambition att vara en målare som andra, men den avsidade placerade lilla gruppen har han tecknat summariskt med penseln så som han var van att göra det med penna och lavrypensel.

Går man därifrån till en granskning av vegetationsformerna kan man lämpligen stanna inför de klart silhuetterande små träden vid den bortre av de balustrader som kantar trädgårdstrappan ner till vattnet, bild 3. Samma former som möter oss här kan vi iakta på flera håll i tavlan, t. ex. i de träd som omger den avfytrade och kraftigt rökbolmande kanonen, fastän de där är mindre schematiska och svårare att distinkt urskilja, framför allt

Bild 3. Detalj ur Svindersvikstavlan med sjötrappan och de små träden.

på en reproduktion. Det karakteristiska är att grenverket växer ut från stammen i form av en serie vid varandra häftade, uppåttigande små båglinjer, och detta grenverk bär upp en grönska som bildar liksom en kupa sammansatt av tuvformiga partier. Efter detta omåleriska, rent tektoniska schema brukade Rehn konstruera större delen av sina träd. Så tecknade han t. ex. både stora pinier och buskartade småträd i flera av sina sydländska motiv, redan långt före sin italienresa, och i lätt modifierad form använde han det också för lövträd i nordiska motiv. Trädkronans grönska kan glesna och splittras i flockar, men man känner ändå igen konstnärens urform för trädgestaltning. Som typexempel kan man välja ett klassiskt ruinlandskap i Nationalmusei samling, utfört i blyerts på pergament och daterat 1749, bild 4. Konturen av trädkronan tecknar han med en snabb sicksacklinje eller löser upp den i en båge av kommaliknande, radiära toucher.

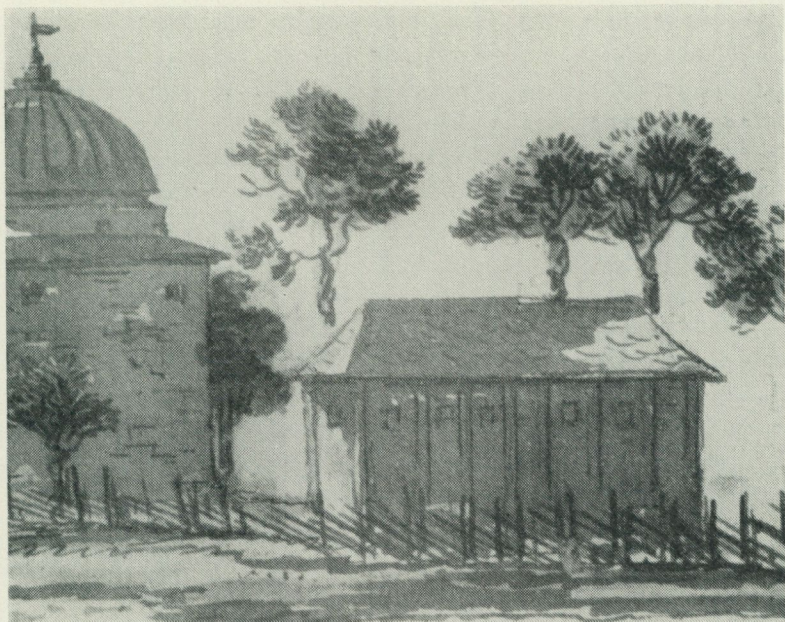
Bild 4. Detalj ur ruinlandskap, blyertsteckning av J. E. Rehn 1749. Nationalmuseum.

Andra exempel härpå kan hämtas bl. a. i Rehns laverade teckning "Wadstena", daterad 1753, bild 5. Omsatt i måleri bör maneret bli något som liknar just de anförda små träden på vår tavla. I de större träden på målningen har kronan måst få en rikare och friare form, men grenverkets byggnad och rytm synes mig även där vara påfallande lik den vi möter i Rehns teckningar. Hela schemat bygger tydligen på intryck från gravyrer efter Boucher-kretsens konst, det var former inlärdas av Rehn under elevtiden hos Le Bas, och bland svenskar vet jag mig aldrig ha mött det i en form som kan förväxlas med den som det fått under Rehns hand. — Undantag från den regeln utgör endast de teckningar och etsningar, som prins Gustaf (III) utförde under Rehns ledning, men där har läraren tydligen både skisserat och "terminerat" bladen, så att de helt bär hans prägel.

Lyfter vi sedan blicken från tavlans terräng mot dess himmelsparti finner vi i mängden av kretsande fåglar — säkert femton, sexton stycken — åter en anknytning till samme konstnär.

I början av sin bana fick Rehn i uppdrag att utföra en del illustrationer för Vetenskapsakademiens Handlingar. Hans första kända etsning är sålunda en plansch till artikeln "Huruledes en stark, waraktig och lefwande Gärdes-gård . . . kan ärhållas". Den utgör plansch VII i årgång 1740 och är alltså utförd innan han samma år på Hårlemans initiativ sändes till Paris på sin första studiefärd, just för att hos Le Bas lära sig behärska "skedvattensgravuren". Han har valt att göra den begärda konstruktionsritningen till en mer levande situationsbild, en arbetsskildring med tycke av nederländsk "månadsbild". Som ett led i försöket att skapa landskapsstämning har han begagnat en flock fåglar, som drar fram ovan de med gärdsgårdsarbetet sysselsatta männen. Tjugotreåringens verk är primitivt, och de långa, skrangliga fågelkropparna är löst skisserade, men bladet är intressant såsom ett tidigt prov på tendensen i artistens fabuleringsbehov och hans förutsättningar som peintre-graveur. En parallell till denna bild har vi i hans nio år senare etsade illustration till P. A. Strandbergs "Anledning till Åkerbrukets förbättring och snara Uphjelpande", där man ser olika lantbruksredskap i användning ute på en flack åker, hanterade av lumpigt klädda lantarbetare. Även här har Rehn givit liv åt himmelskupan med hjälp av fågelsträck, och nu har han funnit en form, som han sedan flerfaldiga gånger skulle använda: en flock formerad på linje, sedd rakt framifrån och tecknad på enklaste sätt som en rad v-tecken och som komplettering till dem en ensamflygande fågel sedd från sidan så att man kan iakttaga dess långstjärtade, skat- eller trastfågelsliknande typ. — Franska gravyrer efter nederländska mästares målningar är den troliga inspirationskällan. — Efter samma mall har han sedan arbetat bl. a. i ett ruinlandskap med en bro, vilket utgör pendang till den ovan omtalade ruinbilden i Nationalmusei ägo och som även är daterat 1749.³ På målningen åter-

³ Nationalmuseum, T.-H. 5277. En exakt likadan, odaterad och tydligen tidigare version finns också den i museet (H 19/1865). Kompositionen bygger säkerligen på intryck från gravyrer.

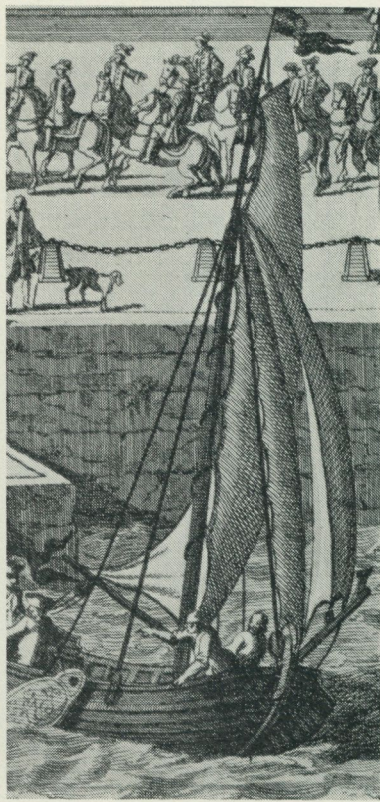
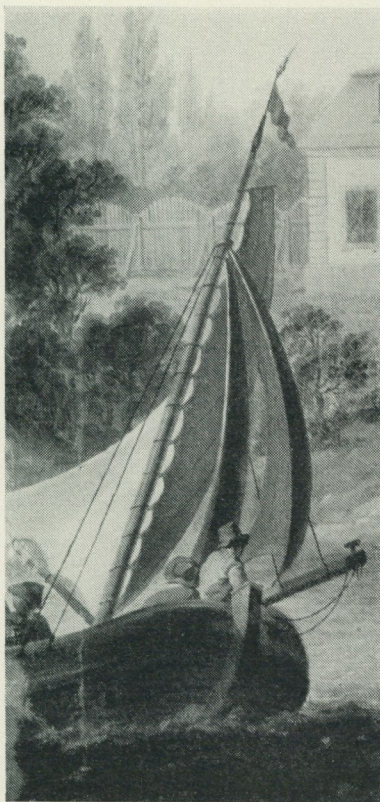
*Bild 5. Detalj ur "Wadstena", laverad teckning av J. E. Rehn 1753.
— Drottningholmssaml. nr 233.*

finner vi fågeleskadern och den ensamflygande, i profil tecknade fågeln ovanför den trädbevuxna höjden i bildens mitt, medan andra fåglar kretsar på olika håll bland molnen.

Vad slutligen vattnet och båtarna beträffar har vi anledning att till jämförelse draga fram Rehns stora etsade arkitekturbild av Slottet sett från öster, "Arcis Stockholmiensis versus orientem stationemque naviam prospectus". Rehn fick beställning på denna gravyr jämte en pendang våren 1752. Som inventor anges C. Palmcrantz, men denne var en arkitekt, om vilken man inte vet stort mer än att han var en av Tessins elever och anställd som kopist på dennes ritkontor 1697—98. Att döma av den tystnad som råder kring hans namn tycks han aldrig ha framträtt ur sin underordnade ställning, aldrig ha höjt sig till konstnär. Från honom stammar i detta fallet säkerligen bara ordinära arkitekturritningar, varför det måste ha kommit på Rehns lott att ge

förlagan konkretion, liv och aktualitet genom att sätta in Slottet i dess tänkta miljö, och där gav Rehn sin fantasi fria tyglar, stoffande ut bilden med ett myller av figurer, ekipager, båtar etc. Det är mycket troligt att han härvid lånat förebilder från olika håll, men detta hindrar inte att man i viss utsträckning kan använda etsningen som ett Rehn-dokument i en undersökning som denna. Vi kan konstatera att Slottet på Rehns blad ligger med lika tomt gapande, svarta och spröjslösa fönster som vad Svindersvik gör på målningen, något som ger det en spöklik effekt där det höjer sig ovan kajernas och Strömmens vimmel. I förbigående må också annoteras, att Rehn här har tecknat vattnet med lika korta små vågor som dem vi ser krusa Svindersviken. De ger intryck av att det blåser en snål vind. Material för mer påtagliga och preciserbara jämförelser kan vi emellertid finna bland båtarna. På oljemålningen har artisten i vänstra hörnet placerat en segelbåt, närmare bestämt en bred och bukig koff, vilken nalkas med svällande segel, bild 6. Ett nästan exakt lika sett och tecknat fartyg återfinnes på etsningen, fast placerat i motsatta hörnet, bild 7. En skillnad är bara att vi i sistnämnda fallet ser hela fartyget, medan på målningen blott dess främre hälft har fått plats inom bildramen. Båten ligger i båda fallen likadant på vattnet, är sedd ur samma synvinkel, de inbördes förhållandena mellan mast och segel är identiska. Storseglet med en litsbom i toppen, liksom fock och klyvare har modellerats på samma sätt: relationen mellan de konvexa skuggade partierna och de konkava belysta är likadan. En detalj värd att särskilt uppmärksammas är bogsprötet. Detta bär en T-formad utväxt, vilken skall vara ett som esselhuvud utformat fäste för en liten flaggstång, en s. k. gösstång.⁴ Att de båda båtframställningarna in i sådana små oväsentliga enskildheter överensstämmer, måste sägas vara anmärkningsvärt, men än mer gäller detta förhållandet att bogsprötet i båda fallen är feltecknat på samma sätt: det sitter snett, pekar för mycket babord över. Det ”svärd”, dvs. den sköldformade stabilisator, som på gravyren syns släpa vid båtens sida,

⁴ Upplysningar om nautiska termer har benäget lämnats mig av museidirektör G. Albe.

Bild 6 och 7. Svindersvikstavlan "koff", jämförd med en detalj ur J. E. Rehns etsning Stockholms slott.

kan vi inte se på målningens motsvarande båtframställning, men samma markanta företeelse återkommer i stället på den förankrade segelbåten i målningens högra parti.

Vi kan sluta detaljgranskningen här. En fortsättning skulle bara trötta. Är inte raden av överensstämmelser med säkra verk av Rehn redan för lång för att en normal sannolikhetskalkyl kan räkna med att de förenats i en och samma målning av ren slump?

Vill man pröva eventualiteten att Rehn bara skulle tecknat

en förlaga, vilken sedan översatts i målning av någon annan, så måste man retirera inför det faktum att han inte hade någon elev som så helt och i detalj attraperat hans stil. Att en ovan hand skulle kunnat bevara så mycket av hans egenheter under översättningsproceduren, får å andra sidan anses nästan uteslutet. Närmast på dräkthistoriska grunder daterar Erik André (Fataburen 1951, sid. 39) Svindersviksmålningen till "slutet av 1750-talet eller kring 1760". Detta förefaller att passa bra också i den Rehnska kronologien.

I fråga om Rehn som målare av stafflitavlor vet vi litet eller intet. Men vi vet att han var känd som den mångkunnige och mångfrestande Rehn, artisten som vid sidan av sin arkitektverksamhet prövade sig som tecknare och etsare, som dessinatör för konsthantverk av skilda slag, som teaterdekoratör och dräktordonatör etc. Det ligger därför intet osannolikt i att han någon gång försökt sig också som målare, även om han intet nämnt därom i sina båda utkast till oeuverförteckning (S:t Eriks årsbok 1925).

Det finns en enda målning — ett klassiskt ruinlandskap — som går under Rehns namn, men den är inte allmänt erkänd. Försiktiga forskare frågar sig om man inte varit för lättsinnig vid attributionen. Tavlan är osignerad och odaterad, till typen traditionell och utan några påtagliga egenheter som på stilistiska grunder kunde knyta den till Rehn. Att den hänger på Nationalmuseum katalogförd som ett verk av denne mästare, visar sig bero på att dess baksida bär en påklistrad, handskriven gammal etikett som kategoriskt förkunnar "Rehn". Naturligtvis bör ett sådant vittnesmål upptagas med reservation. Vad som i hög grad stärker dess sanningsvärde är den på etiketten också angivna kollektionsbeteckningen: "Tamm. Österby". Med all sannolikhet har tavlan ingått i den stora konstsamling, som P. A. Tamm vid 1800-talets början ärvde, jämte Österby, från Grills. Om traditionen där har angivit Rehn som dess upphovsman får man anse uppgiften såsom mycket trovärdig. Det visar sig m. a. o. vara på tämligen goda grunder som den vackra om också något opersonligt målade pannån gick under Rehns namn, då den av Bukow-

skis konsthandel våren 1936 under hand försålles till Nationalmuseum och sedan fick fortsätta att bära det också i museet.⁵

Motivet som sådant var inte främmande för Rehn; det finns flera ruinlandskap med figurstaffage både i Nationalmusei teckningssamling och i Bellingakollektionen. Tidigast bland dem är nog en elegant liten tuschteckning, laverad i grått och rosa, signerad "Paris 7 maj 1741" (NM. H 279/1891). Den visar jägare och hundar som slagit sig till ro i en öppen paviljongbyggnad med fantastiskt buktande rokokoformer. Detta blad skiljer sig med sitt lätta handlag och sin preciösa elegans från Rehns senare teckningar, som vid jämförelsen ter sig stramare, kärvare och mer summariska, samtidigt som vi ser hur i dem antiken avlöst rokokon.

Nationalmusei oljemålning "Ruiner" knyter i valörspelets rika tonbrytningar liksom i penselns nyanserade detaljbroderi snarast an bakåt i tiden, till den nämnda teckningen från Paris, medan Svindersvikstavlan lika tydligt har sina förbindelser med Rehns verk från hans senare, svenska verksamhetsfas.

I det sammanhanget bör noteras, att den förstnämnda oljemålningen är utförd på en träpannå, som förefaller att vara av lönn, vilket enligt den tekniska sakkunskapen tyder på att den målats i Sverige, icke i Frankrike eller Italien, där lind och bok resp. poppel är det vanliga materialet.⁶ Man kan gissa, att tavlan i så fall målats mellan konstnärens hemkomst från Paris 1745 och hans italienresa tio år senare.

Återvänder vi till Svindersvikstavlan för att söka dess proveniens, skall vi märkligt nog finna att också den stammar från Grills Österby och försålles till Stadsmuseet av Bukowskis konsthandel våren 1936. Båda tavlorna hade från Österby passerat Tamms samling på Fånö, innan de alltså samtidigt kom ut i marknaden och skiljdes åt. I katalogen över Bukowskis vårauktion nämnda år går Svindersvikstavlan under nummer 51^{1/2} och be-tecknas såsom ett verk av Sevenbom.

⁵ Nationalmuseum 3118. Ruiner. 28×27 cm. Avbildad i museets årsbok 1936, sid. 147, likaså i Svensk sjuttonhundredratskonst, Sveriges Allm. Konstfören:s publ. XXXI 1923, sid. 25.

⁶ Enligt benäget meddelande av konservator Gustaf Jaensson.

När Axel Sjöblom i Nationalmusei årsboks krönika 1936 anmälde förvärvet av ruinlandskapet, säger han att det är "den enda oljemålningen, eller möjligen en av två, som är känd av Jean E. Rehn". Man frågar sig, om denna antydning om en eventuell Rehn-målning nummer två kanske byggde på någon tradition om att även Svindersvikstavlan skulle vara ett verk av Rehn, ett påstående som kan ha dykt upp i samband med försäljningen.

Att Svindersvik, detta verk av samme Hårleman som "upptäckt Rehns begåvning och som i stor utsträckning använde honom som sin medhjälpare" — för att citera Martin Olsson — skulle avbildas just av Rehn, förefaller allt annat än långsökt, särskilt inför eventualiteten att familjen Grill i varje fall skulle ha ägt en målning av hans hand.

Godtager man mitt här framlagda attributionsförsök, innebär detta också att Rehns auktorskap till Nationalmusei ruinlandskap fått det ytterligare stöd, som ligger i att målningen inte längre blir ett helt ensamstående nummer i mästartens stora oeuvre. Ett arbete, vars attribution bygger på en gammal påskrift, och ett, som attribuerats av stilistiska skäl, skulle därmed komplettera varandra. De lägger väl inte mycket till Rehns ära, dessa staffli-tavlor, men de innebär dock att en ny sida kunde fogas till bilden av hans rika och nationellt betydelsefulla konstnärspersonlighet.

BRÅVALLA SLAG

av *Andreas Lindblom*

Intresset för den fornnordiska odlingen går som en källåder genom 1800-talets litteratur och konst, då och då springande i dagen med friska flöden, exempelvis genom Geijers och Tegnér's götiska poesi. Men Vikingen och Fritjofs Saga har likväl inga jämbördiga motsvarigheter inom samtida bildande konst. Ty Fogelbergs gudar är i sin olympiska skrud ärligt talat grundfalska som uttryck för nordisk anda. I nästa generation möter man emellertid både en skulptör och en målare som tolkar det nordiska sannare och därtill med så pass djup känsla man över huvud kan begära under Karl XV:s tid, nämligen Johan Petter Molin och August Malmström.

Efter en kort vistelse i Düsseldorf 1856—57 kom Malmström till Paris där han som många andra undervisades av Couture. Malmström blev helt fångad av fransk kultur och sin äkta kärlek till denna bevarade han livet igenom. En reflex härav blev hans avoghet mot allt tyskt, som på gamla dar ibland tog sig rätt löjliga former. En äldre stockholmare har berättat för mig hur målaren exempelvis till vad pris som helst ville undvika tyska ord och namn och sålunda med senilt skämtlynne tilltalade en baron Raab med "baron Korp", liksom han gärna kallade Häringe i Södertörn för Sillinge etc. Schwamm daröver. Långt viktigare för oss var att det blev den franska akademismen, efterhand också naturalismen och den gryende impressionismen som kom att prägla hans stil och kolorit.

Det var en ursvensk romantiker som i sin Parisateljé lade upp den äldsta versionen av "Bråvalla slag". Två år 1860—62 arbetade han på denna komposition, blev sedan arg över att han inte

tyckte sig ha lyckats och skar på ej ovanligt konstnärvis i missmod sönder duken. Dock inte värre än att den kunde lagas och nu i Stockholms stadshus pryder Bråvallasalen där tyrannerna ej sällan brukar utkämpa sina oblodiga ordstrider. Målningen har skildrats av Karl Asplund i den stora boken om Stockholms stadshus (1923), där han påpekar dess beroende av Delacroix och Horace Vernet. Med sin brunlysande och soldammiga kolorit påminner den om franska orientmålare, man tror sig uppleva en slaktning med storkonungar och satraper som agerande, ingalunda en hjältesaga i svensk natur.

Hemkommen till Sverige spänner Malmström 1867 upp en ännu större duk, $4 \times 6,5$ meter, för att måla samma motiv på nytt men i annan utformning. Denna andra och definitiva version blev under de trettiofyra år målaren hade kvar att leva aldrig helt fullbordad.

Det är denna senare tavla som befinner sig i Nordiska museets ägo. Till de närmare omständigheterna vid förvärvet skall jag strax återkomma. Nog av, i jämnt femtio år hade duken legat omsorgsfullt hoprullad i vårt magasin, då den 1952 placerades i Sollidens nya restaurang på Skansen, i den festvåningslokal som efter den fått namnet Bråvallasalen. Att vi först nu funnit en fristad åt målningen förklaras av att dess dimensioner förbjudit en placering i museet på Lejonslätten eller annorstädes inom institutionen. Det är en gård av tacksamhet och pietet mot den gamle mästaren att duken nu kommit upp. Men inte bara det, utan såvitt jag kan se är det en av våra bästa historiemålningar som nu kunnat räddas från magasineringens mörker.

Är då Bråvalla verkligen ett gott konstverk? För min del svarade jag obetingat ja redan när duken på 30-talet rullades upp och jag för första gången såg den.

Bataljmåleriet hade sedan antiken och under medeltiden och renässansen följt ett och samma schema: två skaror som från höger resp. vänster törnar ihop i bildens mitt. Barocken bryter i stort sett inte mot denna grundprincip. Men Rubens skänker den i viss mån dock nytt liv genom att han i förgrunden placerar in grupper i stor skala av kämpande, vilkas rörelser ofta utvecklas i tavlans djupled, dvs. till och från betraktarens öga.

Detalj ur Aug. Malmströms kolossalmålning »Bråvalla slag», nu uppsatt i den nya Sollidsrestaurangen.

Aug. Malmströms målning »Bråvalla slag», påbörjad 1867. Nordiska museet, inv.-nr 93.219. — Detaljen visar den döende kungen.

»Bråvalla slag» i Malmströms första version, målad i Paris 1860—62.
Stockholms Stadshus. — Detaljen med den döende kungen.

»Konstantinopel intages av korsfararna», målning av E. Delacroix. Louvre, Paris.

Modellstudie, teckning av Aug. Malmström. Nordiska museets arkiv.

De franska nyromantikerna skapar ett nytt, effektfullt kompositionsschema, vars idé enklast uttryckt är att upprulla hela händelseförloppet i djupled. Man möter det delvis hos Gros i hans skildringar av Napoleons fältslag. Men det är Delacroix som konsekvent utvecklar det nya. I "Friheten på barrikaden" låter han oss exempelvis bevittna en kamp som utspelas rakt mot vårt öga. Detsamma är förhållandet i "Konstantinopel intages av korsfararna". Även andra slags bilder visar samma tendens: i "Dante och Virgilius i underjorden" lägger man märke till hur båten visserligen är orienterad i tavlans längdriktning, men att dess gestalter agera rakt mot betraktaren. Onekligen ett mycket krävande kompositionssätt. Men ytterst tacksamt, alldenstund den betraktande nolens volens tycker sig vara med i vimlet, känner rörelsens sugning, dövas av dess gny och buller.

Att Malmström är starkt påverkad av Delacroix är uppenbart, man jämföre Bråvalla med korsfararna i Konstantinopel! Själv har han uttalat sin djupa beundran för den franske stormästaren som ännu var i livet när den unge svensken kom till Paris. I ett resebrev till Konstakademien 1862, publicerat av H. Schiller i "Med svenska konstnärer söderut", skriver Malmström sålunda: "Det förnämsta hvarom jag denna gång önskade nämna, är Delacroix's sednast utförda arbeten, uti kyrkan St. Sulpice . . . I sanning måste man tillstå att i detta hänseende icke något mera brillant blifvit frambragt." (Sedan följer en hel sida med utförlig beskrivning av dessa målningar.)

Berättelsen om Bråvalla slag återgår som känt är ytterst till ett skalden Starkodder tillskrivet kväde, vilket bevarats dels i de isländska Fornaldrar-Sögur och dels hos Saxo. Det skildras på vår tavla i den form som var konstnären tillgänglig, dvs. i Afzelius' Sago-Häfder (1839) samt i Fryxells Berättelser (1823) vars målning framställning de flesta av oss lärt känna genom Folk-skolans läsebok. På duken får vi nu bevittna slutscenen, då göternas här som rycker fram ur bakgrunden hejdats i och med att deras sagobesjungne konung Harald Hildetand fått dråpslaget. Hans likbleka ansikte lyser som ett månljus från stridsvagnen. I förgrunden rasar alltjämt den förbittrade kampen man mot man. Av Sigurd Rings sveahär som stormar fram från åskådarens sida

uppfattar man bara de väldiga rampfigurerna i deras envig och ursinniga slagsmål. Över människomassan, som komponerats samman märkvärdigt fast och naturligt, sänker sig en kylig aftonhimmel med flammande eldar vid horisonten. Överst rider einherjarna till Valhall bland molnen; en utsökt detalj där Malmströms fina klärobskyrteknik välbekant från hans Älvalek firat en triumf. Genom att Sollidens arkitekter Artur von Schmalensee och Adrian Langendal komponerat in duken i en svagt rundad absid känns himlens sfäriska välvning för åskådaren särskilt levande. Många fina detaljer finns; särskilt vacker tycker jag att gruppen strax till vänster om mitten är, med Starkodder och sköldmön Ursina som bär konung Haralds baner. Kämpen griper hennes högra hand, för att i nästa ögonblick hugga av hennes vänstra och så fälla baneret till marken, ett symboliskt varsel om att striden var ändad.

Konsthistoriskt sett är en jämförelse mellan Malmströms äldre och yngre versioner av Bråvallaslaget ganska givande. Stadshustavlan med sin guldigt flammande kolorit är helt franskkademisk i 1830- eller 1840-talsstil.

Den slutgiltiga duken präglas först och främst av helt annan färg. Det är Courbets saftigt djupa grönska som fyller förgrunden och Corots silverdis som sveper in fondlandskapet. Uppfattningen av ämnet har fördjupats. Gest och patos har blivit hopbitet allvar. Man är inte lyhörd för det egna, om man ej här förnimmer att något grovhugget, tungt svenskt kommit in. Landskapet är också vårt: Kolmårdens blåa horisont till vänster och en tjugande ekdunge till höger, så typisk för östgötaslätten.

Men jag skall inte uppehålla mig längre vid tavlans historiska eller estetiska förtjänster som nu klart framträder sedan duken blivit iståndsatt av Alfred Nilssons skickliga konservatorer.

Naturligtvis finns det i och för sig åtskilligt att invända mot de fornnordiska motivens användande i konst och litteratur. Mycket har skrivits för och emot. Frestelsen till falskt patos är alltid överhängande, såvida man inte som exempelvis författaren till "Röde Orm" förvandlar det hela till en fars i spexhumör. Som nyss antyddes har Malmström skickligt lyckats undvika både det löjliga och i stort sett också det teatraliska. Visst finns det

detaljer som smakar tablå och luktar anatomisk; förresten måste det nog alltid vidlåda fornnordiska motiv en viss smak av Blut und Boden, annars skulle det knappast stå rätt till. Jag erinrar mig i detta sammanhang hur 1939, då Skansens restaurangbygge efter hand måste avbrytas på grund av världskriget, en av museets nämndledamöter skakade på huvudet vid tanken på de applåder som Bråvalla slag kunde väntas få från Hitler och hans sympatisörer. Nu är den faran över skall vi hoppas. Allmänheten kan själv konstatera om konstverkets röst talar bara genom stridslurarnas smatter eller med ord som går en modern människa till hjärtat. Bataljens allvar är dessvärre inte vår egen generation alldeles främmande; bland Koreas berg sker en storpolitisk uppgörelse på i stort sett samma råa vis som för över tusen år sedan på Bråvalla hed.

Le style c'est l'homme. Men man vill inte riktigt tillämpa Buffons välkända sats på den August Malmström som målat Bråvalla. Vi har faktiskt lite svårt att tänka oss den snälle professorn — barnens vän och den outtröttlige skildraren av deras lekar och upptåg — då och då läskande sig med några penseldrag på Bråvallas blodiga kämpalek. Jätteduken hängde under årtionden som en permanent dekoration för hans ateljé i huset vid Näckströmsgatan, bildhuggaren J. P. Molins före detta ståtliga verkstad, se bilden. Där samlades Stockholms kulturelit till ryktbara fester som skildrats av vännen och kumpanen Harald Wieselgren. "Du Nord", där ungarken Malmström intog sina måltider, låg alldeles i närheten och där möttes man på torsdagarna till ärter med varm punsch, gärna efterföljt av hummer och glass. Under somrarna bodde den gamle målaren på Rotebro gästgivaregård, som då förvandlades till på en gång ett vännernas festcentrum och ett barnens paradiset.

August Malmström var en fattig snickarpojke, uppfödd på torpstället Nubbekullen — vilket trevligt namn! — mellan Motala och Medevi. Fadern lärde upp honom till snickare. Rörande är att enligt Augusts egen utsago fadern-torparen sålde "sin ende dragare" (givetvis en ox) för att möjliggöra sonens färd till och vistelse vid Konstakademien. Naturligtvis fröjdar det mitt östgötska hjärta att Malmström från sitt Valhall nu kan konstatera

att hans storverk äntligen blivit utställt. Att det skett i Artur Hazelius' institution är förvisso inte någon slump. Mellan de båda eljest så olika männen rådde en uppriktig vänskap, vilket inte minst berodde på det levande museala intresse som också utmärkte Malmström. Ett vittnesbörd därom finns i ett brev (Nordiska museets arkiv) från Malmström till museets skapare med tack för att han 1895 blivit utsedd till hedersledamot i Samfundet för Nordiska museets främjande.

”När Du i detta bref framhåller mig såsom en af de första donatorerna till museet, var detta helt naturligt af följande skäl: omkring ett år innan du tog saken om hand, föreslog jag neml. i Fornminnesföreningens styrelse att denna borde taga initiativ till räddande undan förstörelse af sådana föremål som vore af vigt för vår svenska kulturhistoria. Oagadt den för ändamålet tillsatta kommittéen var fullt enig om nyttan deraf, strandade likväl mitt välmenta förslag på en del praktiska invändningar. Så kom du som en räddande engel och talte om ditt beslut att börja det som alla andra ansågo ogörligt. Det är då lätt att förstå min glädje och att jag i min ringa mån borde understödja ditt företag. Sorgligt nog har det varit obetydligt, mot min egen önskan, fastän sympatierna altsedan början varit för ditt numera Verldsbekanta museum. Min lifligaste önskan är att du måtte få din skapelse så fullbordad som möjligt inom de murar du nu utstakat!”

När Artur Hazelius vid tiden för Stockholmsutställningen 1897 fått Nordiska museet till hälften färdigt, vaknade hos konstnären tanken att placera jätteduken där. Härom fördes underhandlingar 1898, vilka återspeglas i ett brev från nämndens ordförande professor Axel Key¹ till Malmström (Konstakademiens arkiv):

”Vid min hemkomst låg ditt bref mig till mötes. Jag trodde mig hafva svarat dig, att jag ej fått bukt med Hazelius. Han försäkrar sig vara mycket tacksam för gåfvan, men framhåller, att nu, sådan byggnaden står ofulländad, han ej kan för den finna lämplig plats och han vill ej vara med om att placera den så som du föreslagit. Och kära Kula har han häruti så orätt? Är det alldeles nödvändigt att taflan genast uppställes? Skulle den ej kunna förvaras, tills byggnaden blir färdig, hvilket ju ej kan dröja länge, då lotteriet därtill ger de nödiga medlen. Lämplig plats kan ju då för all framtid vinnas. Jag är ytterligt ledsen öfver dessa slitningar, och det skulle både för min egen och för museets skuld

¹ Intressant nog hade Nordiska museets förste arkitekt Magnus Isæus åt Key byggt villan ”Bråvalla” vid Gustavsberg, vilken nu bebos av sonen professor Einar Key. I dess sal finnes en väggfris målad av Malmström och ståtligt ornerade möbler utförda efter konstnärens ritningar.

Ett parti av August Malmströms ateljé, där Brävallatavlan skymtar längst till vänster.

gå mig djupt till sinnes, om du, käre vän, ansåge dig hafva anledning till missnöje . . . Skriv ett par ord, att du ej på mig är ond, och sök utverka att taflan skänkes på de villkor som styrelsen nämnt i sitt för länge sedan lemnade svar.”

Bakom Hazelius' tveksamhet kan man sannolikt spåra de skilda meningar som rådde i fråga om den stora museihallens utsmyckning med panoramor, målningar etc., en ovisshet som skulle göra sig gällande under flera år framåt. Genom Bernhard Salins och nämndens kompromissbeslut 1904 blev emellertid tanken på användande av målningar i hallen definitivt uppgiven.

När Malmström dog 1901 hade han till Nordiska museet testamenterat en stor del av sin konstnärliga kvarlåtenskap, nämligen omkring 650 blad utkast och teckningar, däribland flera till Brä-

vallatavlan, samt sina tjugosex skissböcker. I ett utkast till ett annat testamente hade han också uttryckt sin önskan att museet skulle erbjudas mottaga "Bråvalla". Så skedde även.

Den 9 maj 1902 tackar professor Carl Curman, då ordförande i Nordiska museets nämnd, boutredningsmännen i Malmströms dödsbo lektor Nils Linder och direktör Arvid Sohlman för denna gåva, med framhållande av att museet såg sig i stånd "redan i höst bereda taflan en gynnsam plats i den nya byggnaden å Lejonslätten". Så blev emellertid ej fallet. Jämt ett halft sekel senare har vi kunnat uppfylla denna utfästelse, låt vara ej inom själva museibygnaden utan på Skansen.

DE "RYSKA" TRÖJORNA

av Ingegerd Henschen

Våren 1808 var händelserik för Gotland. Det var då som general Bodisco landsatte trupper på ön i slutet av april men kapitulerade inför den svenska styrka, som kom till undsättning omkring den 12 maj. Redan den 18 maj avseglade de ryska skeppen från Slite efter att ha nödgats lämna ifrån sig alla vapen.

Som ett minne och ett krigsbyte från denna tid har länge betraktats ett antal egendomliga tryckta kattuntröjor, vilka nu till största delen förvaras i Armémuseum. Fem stycken finnas i Gotlands Fornsal, tre i Bottarve hembygdsgård, och en tröja har kommit till Nordiska museet som köp år 1939 från herr Åke Malmström, Lidingö. Den köptes tillsammans med ett par lustiga tryckta buldansbyxor, bild 21.

Enligt ett meddelande 1949 av löjtnant Leijon vid förrådsförvaltningen i Tingstäde hade dessa tröjor, redovisade som "sjukvårdsmaterial", förut förvarats på Visborgs slätt men därifrån förts till Tingstäde. Överstelöjtnant Ernst Hellgren, chef för Gotlands Fornsal från 1908, var den som först ånyo uppmärksammade dem i samband med att han 1919 fått höra att de skulle försäljas. Han tillskrev Oswald Kuylenstierna om dem och var den som förordade att de borde komma till Artillerimuseum (nu Armémuseum). Det förefaller av Hellgrens brevväxling som om han haft för avsikt att föranstalta en undersökning av dem i arméförvaltningens papper, eftersom de utgavos som minnen från Bodiscos ryssar. Dock hade Hellgren sina tvivel om att de verkligen voro ryska, dels emedan inga handlingar omtalade dem annat än som "nattröjor" för sjukvården, dels emedan han av fältläkare (sedan generalfältläkare) Nordlander fått höra, att några

— i själva verket bara en — hade en stockholmsstämpel. Hellgren dog emellertid redan 1920 innan något blev åtgjort. 1924 överfördes fem av tröjorna till Gotlands Fornsal. Löjtnant Leijon trodde sig minnas att han sett ett åttiotal i Tingstäde.

Det är mycket naturligt att dessa brokiga plagg med sina många olika mönster förbryllat alla som haft dem i sin vård, och att de satt fantasien i rörelse.

En åtgärd, som egendomligt nog ej blivit vidtagen, men som låg nära till hands, då jag började på allvar undersöka deras ursprung, var givetvis att gå igenom listan på vad ryssarna verkligen tvingades att lämna ifrån sig 1808. Genom mycket välvillig och intresserad hjälp av fil. dr Alf Åberg vid Krigsarkivet kommo handlingarna därom genast fram. De ligga bland "Krigshandlingar 1808—1809, Inkomna handlingar till K. Högkvarteret: Rapport från Gottland", vilka handlingar givetvis även utnyttjats för "Sveriges krig 1808 och 1809". Inte ett ord i dessa listor om några tröjor eller andra plagg! Men väl en petnoga redogörelse för så obetydliga saker som 2 yxor, 8 luntstakar, 15 hackor osv. jämte givetvis alla kanoner, bössor, kulor och annat i vapenväg.

Nästa åtgärd blev nu att gå igenom alla handlingar angående leveranser till armén. Att året 1808 och beteckningen "sjukvård" båda kunde ha med saken att göra ledde till att början gjordes med detta år eller snarare med år 1807. Årtalet kunde ju alltid vara en uppslagsända och visade sig vara en ariadnetråd. Rådet jag fick att börja med att sätta in undersökningarna just i handlingarna från Krigskollegii Intendentsdepartement visade sig vara utmärkt. Det blev emellertid som att leta efter en nål i en höstack.

Räkenskaperna och listorna på kostnadsberäkningar, på önskvärt, beställt och kontrakterat samt på verkligen levererat material för sjukvården ha gått igenom fram t. o. m. 1820. Det blev inte svårt att av handlingarna utläsa, att situationen vid krigsutbrottet i februari 1808 var närmast panikartad och att det egentligen inte fanns någonting i ordning för soldaternas och ändå mindre för de sjukas utrustning. Den bild man får av den ohyggliga materialbristen och av det skriande behovet av både kläder, sängkläder, fältflaskor, bestick, kokkärl och allt annat, den bilden skulle ensam kunna beskrivas i en hel avhandling.

Bild 1 och 2. Detaljer av tröja. Armémuseum (inv.-nr 17 680). — Bild 3. Kläde från Nås i Dalarna. Nordiska museet (inv.-nr 93 504).

Bild 4—6. Kläden från Bergsjö, Offerdal och Delsbo i Hälsingland. Nordiska museet (inv.-nr 1308, 2 382 och 143 706).

Här må dock endast frågan om natttröjorna behandlas. Den sjuke soldatens utrustning skulle normalt bestå av två skjortor, ett par linnebyxor, en natttröja, en nattrock, två par strumpor, ett par lädertofflor och en nattmössa. Hur en soldat tog sig ut skrudad i dessa plagg visar bild 7, där sjukkläderna dock äro från flera årtionden efter finska kriget och där tröjan ersatts av en väst.

Natttröjorna skulle normalt vara av blårandigt kommisjärft, men redan i november 1808 omtalas sådana av ylle — tydligen var den vanliga väven slut för tillfället. De systematiska, ibland också osystematiska vanliga räkenskapsböckerna giva emellertid inga upplysningar om kattuntröjorna.

Men det finns en ohyggligt tjock volym Inkomna handlingar till Krigsdepartementet 1808 4/3—1809 29/3 samt Krigsförvaltningen 1809 29/3—31/12, som är den verkliga höstacken att leta i och även att finna något i. Volymen innehåller allt möjligt smått och gott, har ett absolut otillförlitligt register och en obefintlig eller ibland dubbel och ändrad paginering, och handlingarna ligga ej heller i tidsföljd. Bland utgifter för sjukhuspersedlar omtalas på ett ställe: "Hyrt Mariæbergs sjukhus på ett år, räknat från den 15 sept. 1808, ... 1200: —: —." Därefter följa utgifter för sängutrustningar osv. samt

	styck
1000 nattrockar af Buldan	1: 36: —
1000 par Långbyxor	—: 36: —
1000 <i>Natt Tröjor af Couleurt Lerft</i>	1: 36: —
(kursiverat här)	

Här kan det troligen vara frågan om våra kattuntröjor. Kulört brukade i dåtidens terminologi ofta betyda mångfärgat.

Senare (31 okt.) omtalas bl. a. "400 st. Natt Tröjor af linne och Ylle tyger". Leveransen som helhet är typiskt oenhetlig med avseende på materialet.

Den 10 november undertecknar A. F. Kock, vars namn man ofta ser — han var uppbördsmän vid Stockholms sjukhus persedelförråd — en redogörelse, som bl. a. innehåller uppgifter om betalning för vissa beklädnads- och trosspersedlar samt sjukhuspersedlar, bland annat madrasser, pölar och huvudkuddar.

Därefter kommer — äntligen! —

2000 st. natt Tröjor af Cattun, ylle och linnetyger à 1: 36: —

1000 st. (ej par) Lång byxor af couleurve Lärfter . . à 1: —: —

300 st. natt Råckar af Bollsterwahr och Bulldan . . à 2: —: —

samt 750 par strumpor (av ull, bomull och tråd, alltså en blandad leverans beroende på att man inte kunde få allt av en sort) samt 1000 par lakan.

Den 30 nov. skaffas genom Kock en del trosspersedlar samt av beklädningspersedlar 50 000 alnar ordinär foderväv och 20 000 kommisskjortor, alltså en jätteleverans, en av de största som gjorts. Samtidigt komma bl. a. följande sjukhuspersedlar:

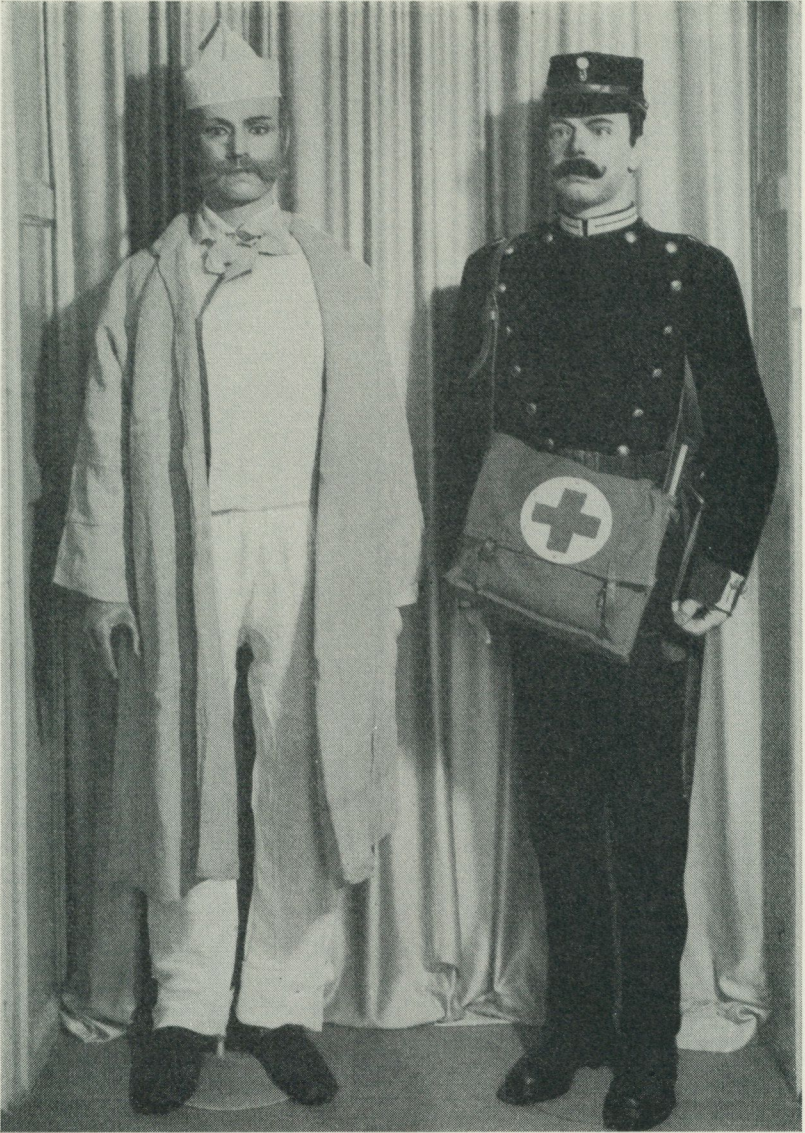
2000 st. Natt Tröjor af Cattun, Ylle och linnetyger à 1: 36: —

3500 par Lång Byxor af Couleurve och randige Lerfter à 1: —: —
paret.

Här har man alltså belägg för leverans av kattuntröjor till arméns sjukvård och ett av bevisen för att de ej äro ryska. Kattun, som på 1600-talet och 1700-talets början betydde bomullstyg av alla slag, har mot 1700-talets slut och under 1800-talet alltid betydelsen tryckt tyg. Termen kan då någon enda gång felaktigt begagnas om tryckt linnetyg, men så gott som undantagslöst rör det sig om tryckt bomull.

Man vet ju ej hur många av de nu nämnda 4 000 tröjorna som voro av kattun eller av andra material som nämnas samtidigt, och det är också omöjligt att säga om de 1 000 natttröjorna av kulört lärft som tidigare omtalats höra till samma typ, ehuru det förefaller sannolikt.

1808 är det enda år som dessa kattuntröjor förekomma i handlingarna rörande leveranserna till armén. Alla följande natttröjor omtalas vara av andra material, såsom linne, lärft, buldan, tältduk eller ylle, eller också omtalas materialet över huvud taget ej, vilket säkert skulle varit fallet om de varit av så sensationell och föga standardiserad typ som kattuntröjorna. Traditionen har således pekats rätt, när årtalet 1808 knutits till dem. Men någon uppgift om att de just detta år kommit till Gotland har ej hittats. Meddelandena om ön äro mycket sparsamma. Ett memorial från befälhavaren där, baron Fleetwood, daterat Visby 1.12.1808, talar

Bild 7. Sjukvårdskläder för armén från 1840-60-talen. Armémuseum.

endast om lantvärnets beklädnad och svårigheterna att få ihop mundering. 1809 omtalas en post beklädnadsutrustning för 8 trumslagare och 584 "lantvärnister" samt en del trossutrustning, som utbekommit 1808. År 1810, efter kriget, förtecknas i räkenskapernas persedelböcker (anordningsböcker) vad som skickats tillbaka till Stockholms förråd från olika fältsjukhus. Registret hänvisar till Gotlands sjukhus, pag. 329, men de sista hundra sidorna i boken äro bortrivna, så att den uppgift man där kanske kunnat få, den saknas.

Pag. 49 i samma bok har dock en uppgift som i detta fall intresserar, nämligen att från Vaxholms fästningsförråd sändes tillbaka "2 st. nya brokiga nattrojor och 83 st. brukbara dito" (okt. 1810). Flera andra poster på från olika håll återsända nattrojor av "diverse" slag kunna ju tänkas åsyfta även kattunrojor.

Några år efter kriget börja uppgifter om bortauktionering av förslitet och odugligt material förekomma. Den 28 juli 1818 bortsåldes 55 st. tröjor av bomull och linne. De förra äro sannolikt kattuntröjor, då ju inga andra bomullströjor levererats. Ävenså försåldes vid samma tillfälle bl. a. 4 badrockar av vadmal, lika många buldansrockar, sängkläder och ett badkar av trä. Flera uppgifter meddela att man bortauktionerat smittade persedlar.

I räkenskapernas redovisning 1820 för material (anordningar) komma säkrare uppgifter om en del av kattuntröjornas öden, och rätt överraskande notiser! Enligt Kongl. (Krigs) Collegii beslut utanordnades den 14 december för Kristianstads fästningsfångar "12 st. nattrojor av kattun, brukbara", förutom 12 par nya strumpor av lakansväv, 12 brukbara nattrockar av buldan och lika många par brukbara byxor av samma material, 12 par nya ullstrumpor, 24 brukbara skjortor, 1 st. (!) brukbar kam av horn, pottor, bäcken, nattstolskittlar osv. Även åt Malmö fästningsfångar bereddes en glad jul genom att de genom samma beslut tilldelades "24 st. brukbara kattuntröjor" jämte en del andra plagg, kärl och förnödenheter. Måhända var nu förrådet av kattuntröjor slut — det bestod kanske av de tidigare återsända, se ovan — ty fästningsfångarna i Landskrona fingo nattrojor av linne, 16 st. brukbara. Till Göteborgs sjukhusförråd hade tidigare sänts bl. a. 246 reparerade nattrojor av buldan och 86 st. av halvyll.

Kanske kan man av dessa uppgifter få fram att just kattuntröjorna aldrig varit särskilt många. Gotland hade tills för några år sedan, innan de skingrades — till olika museer och till försäljning — omkring 80 st., men där kan ju ha funnits flera från början. De som sändes till Skåne voro ju bara 36. Om man räknar med att av de 55 bortsålda (ovan s. 78) var hälften kanske av kattun, får man knappt 30 st. Av de 85 från Vaxholm var det som sagt kanske samma exemplar som sedan sändes till fästningsfångarna, ehuru de ej fingo allesammans. Man kan måhända antaga att de blott voro några hundratal från början.

De från Gotland stammande tröjorna se alldeles nya och fräscha ut och verka knappast begagnade eller tvättade. Det kan ju tänkas att de inte ens kommit i bruk. Det måste ju för en sjuk basse vara rätt så eget att ligga iklädd en sådan kofta. Även de förmodligen rätt skäggiga och ruskiga fästningsfångarna torde titt sig fantastiska ut i dem.

Fasonen är också besynnerlig och vittnar om att de sytts upp i all hast: vanligen är tyget, taget på längden, endast så att säga vikt runt eller svept om kroppen, så att liksom på babytröjor inga sidosömmar — och således inga snedningar — förekomma. Endast axlarna äro skråddade och ärmarna nödtorftigt tillskurna. Banden, som man knyter ihop dem med, äro liksom fodret av flera olika slag. Dessutom äro tröjorna mycket små och gingo väl knappast ens då på en fullvuxen karl, även om kroppslängden och staturen var klenare än nu.

När man vill söka reda ut vem som tryckt tröjorna blir utgångspunkten självfallet den med Stockholm signerade, bild 1 och 2. Den kan ej vara tryckt senare än 1808. Törs man tyda åttan vid signaturens högerkant som en årtalsbeteckning?

I varje fall gäller det ju att ta reda på vilka kattunfabriker som funnos i Stockholm vid början av 1800-talet, och vilka av dem som man möjligen kan räkna med i detta fall. Det är här att märka att trycken på alla de bevarade plaggen fullkomligt radikalt skilja sig från vad man sett tidigare här och från vad som trycktes på de gamla svenska anläggningarna, främst Sickla och Fredriksdahl, där de sengustavianska traditionerna äro fullt tydliga ehuru ofta neddämpade och en smula anemiska, och där

man dessutom endast arbetade med direkttryckmetoder ännu in på 1800-talet. Alla tröjorna äro däremot reservagetryck, en teknik som här var okänd innan de judiska kattuntryckarna — med Jakob Isak som första man, 1789 — från utlandet införde de nya metoderna och även helt nya mönstertyper. Man kan knappast se något mera olikt den sengustavianska stilen än särskilt den signerade tröjan med sin våldsamma färgskala i mörk och något ljusare manganlila, två kraftiga nyanser djuprött samt högblått, och med ett storfigurigt, rörligt mönster av uddiga eller släta blad som växa tätt och frodigt över hela ytan.

Man behöver nu inte irra gissningsvis bland de judiska kattuntryckarna. Verkmästarsignaturen, dvs. de båda inramade bokstäverna, ger en nästan löjligt enkel lösning. Man tycker sig först endast se S A, men den sista bokstaven är helt enkelt ett slags monogram: sista stapeln är ett L, A är ett A, men det nedbockade tvärstrecket däri ger med sidostaplarna bokstaven M: Levi Aron Moses Lamm, mästare på den Lammska kattunfabriken vid Blecktorntorget, som började trycka 1799 eller 1800. Bokstaven S betecknar L. A. M. Lamms son Salomon, som var utlärd hos fadern, blev mästare i Stockholm 1805 (ej i Norrköping, som anges i Svenska män och kvinnor) och efter faderns död, vilken inträffade den 20 mars 1808, själv mästare vid Blecktornsfabriken. Att han signerat med även faderns initialer beror säkert på att judarna ännu vid denna tid oftast använde sin fars förnamn som efternamn. Man kan nu antingen förmoda att trycket gjorts under den äldre Lamms livstid eller strax efter hans död; det kan kanske vara detsamma.

L. A. M. Lamm föddes omkring 1741 i det då danska Altona, där han hade en tapetfabrik, var 1777 anställd som mästare i Köpenhamn vid en kattunfabrik som ägdes av M. A. Henriques, samt startade egen verkstad 1785. Han avflyttade 1788 till Stockholm, där han en kort tid var mästare vid Jakob Isaks kattuntryckeri vid Marieberg, varefter han begav sig till Norrköping. Han var där i tjänst hos Jakob Marcus vid dennes kattunfabrik men blev hans kompanjon 1793. År 1799 lämnade han Norrköping och blev mästare vid sin släktings kattunfabrik vid Blecktorntorget.

Bild. 8. Tröja av trycket kattun. Armémuseum (inv.-nr 17 676).

Sonen, Martin Lamms farfars far, som signerat trycket, föddes under faderns köpenhamnstid. Enligt ett intyg, som jag fått skriva av i Martin Lamms arkiv, och som är utfärdat den 22 mars 1813 av rabbinen Ruben Wolf, var han född den 20 sept. 1785, medan den av Rudolf Simonis uppgjorda genealogien över släkten Lamm (i Stadsarkivet) säger att han var född den 4 okt. 1786. Han var i varje fall mycket ung då han blev mästare, emedan judiska hantverkare ej behövde gå den långa vägen med viss lärlings- och gesälltid. Hans hela förnamn var Salomon Levi. Han ändrade dock småningom Levi till Ludvig och övergick sedan till att kallas endast Ludvig. Han bodde först kvar i faderns bostad i kvarteret Åsen på Söder intill Blecktornsområdet, men inköpte 1821 egendomen Heleneborg och överflyttade dit samt dog 1857. Vid den av honom grundade fabriken på Heleneborg trycktes de

bekanta gång- och eldningsmattorna, ofta signerade av sonen August Lamm. Den övriga tryckerirörelsen var kvar vid Blecktornet.

Anledningen till att något så helt avvikande från all standardisering kunnat få levereras var naturligtvis den oerhörda materialbristen. Man fick ta vad man kunde få. Det förefaller oss nu som om fabrikerna tömt sina lager på stuvar, men man vet ju ej hur många av varje mönster som fanns från början. Det kan ha varit ganska många, så att hela räckor gått åt. Då tröjorna tillvaratogs, blev det endast en eller ett par, högst tre av varje mönster, som räddades.

I varje fall är det eget att just dessa i tröjorna använda mönster så ytterst sällan påträffas annorstädes. Men å andra sidan äro tryckta saker i museer och samlingar ofta unika i mönstren (ej i mönstertypen!) och det är snarare undantag än regel att man hittar samma mönster på flera ställen. Bland de i Göteborg tryckta yllschaletterna från en något senare tid kan man dock träffa mönster som äro relativt vanliga.

I Örebro museum finns emellertid en bindmössa (inv. 7952: 2) med foder av samma tyg som den signerade tröjan. Man kan antaga att den gjorts av en kasserad natttröja från Örebro fältlasarett, ehuru jag ej hittat någon uppgift om att detta fick just kattuntröjor — men väl andra tröjor.

Det kan ej utläsas med säkerhet ur intendenturförhandlingarna vem som levererat kattuntröjorna till armén. När persedlarna och vävstyckena, dussin och halvdussin av strumpor och liknande inte kommo i småposter, var det vanligen någon grossist som åtog sig att inte bara skaffa fram väv utan även att låta sy upp klädesplagg samt lakan, örngott och handdukar, skaffa strumpor, faltar och täcken m. m. Alla tröjorna kommo ju tillsammans i tre eller kanske bara två större poster och ha ett enhetligt utförande trots vissa olikheter. Räknar man med att det var någon av de största leverantörerna så voro dessa Fogelgren samt lärftkramhandlarna Cedermark och Hazelius. Dessa två skaffade ofta tillsammans eller också var för sig mycket stora mängder till armén år 1808. Något bevis för att de haft med kattuntröjorna att göra har jag ej hittat. Judiska köpmän hade sedan mycket

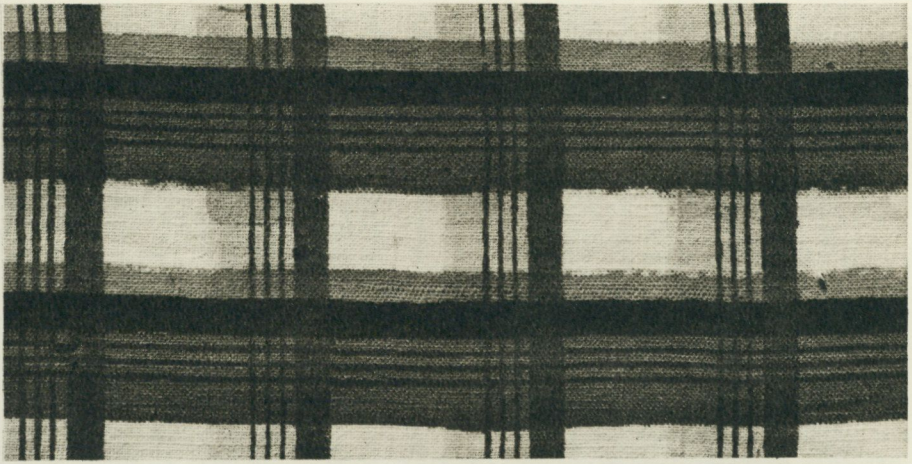

Bild 9 och 10. Tröjor, Gotlands Fornsal (inv.-nr C 1 240 och C 1 238). —
Bild 11. Tröja. Armémuseum (inv.-nr 21 248).

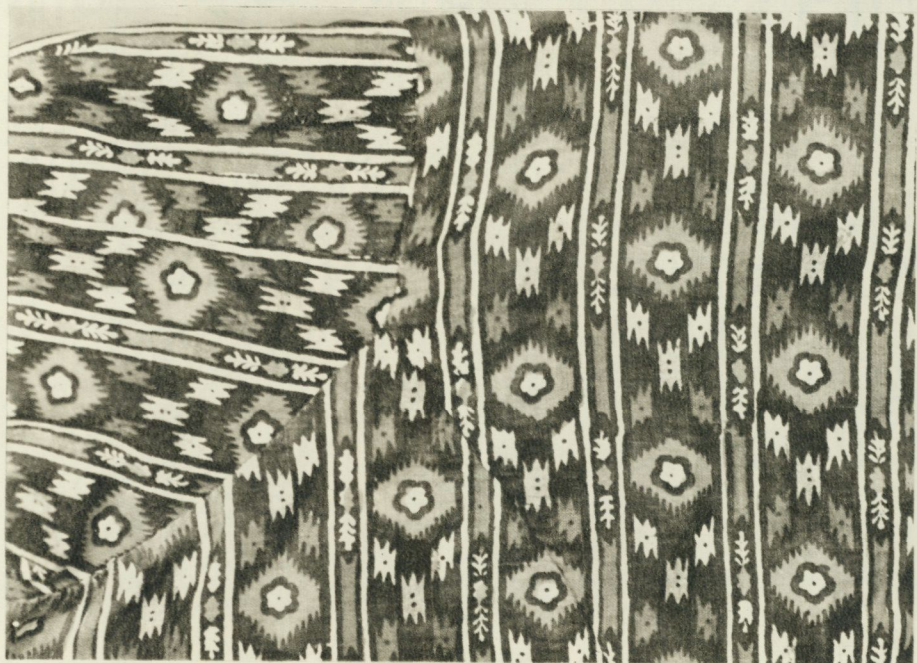

Bild 12. Tröja. Armémuseum (inv.-nr 21 229). — Bild 13. Kofta. Kalmar museum (inv.-nr 8 905). Foto M. Hofrén.

Bild 14. Tröja, Armémuseum (inv.-nr 21 248). — Bild 15. Foder till bindmössa från Värmland, Nordiska museet (inv.-nr 142 574). — Bild 16. Förklädesskoning från Gagnef, Nordiska museet (inv.-nr 93 485).

Bild 17. Tröja, Armémuseum (inv.-nr 17 671). — Bild 18. Förkläde från Rengsjö. Hudiksvalls museum (inv.-nr 1 526). Foto Moberg.

gamla tider försett härarna, även de svenska, med allehanda förnödenheter, även kläder, vilket Valentin berättar. Även under finska kriget förekomma talrika judiska köpmansnamn i räkenskaperna för uniformer och sängutrustningar. Man finner där Wahren, Josef Marcus, Wesslig och Schück (en av kattunfabrikerna, dock ej ännu fullt i gång 1808), Benjamin Maijer, Hirsch Aron samt även upprepade gånger firman L. A. D. Lamm, som ägde Blecktornsfabriken. Där dessa handlande nämnas och alltså även där namnet Lamm förekommer, uppges dock blott den summa som kvitterats, inte varuslaget. Det är därför åtminstone tills vidare ej möjligt att bevisa att firman Lamm även låtit sy upp tröjorna och leverera dem direkt. Först långt senare får man veta något om firmans textilleveranser, men då rör det sig om kläde och om bomullsväv som importerats från England.

Man kan förutsätta att åtminstone många av tröjornas kattuner köptes från en och samma fabrik. Stilistiska skäl samt färgskalan och bottenytgets sort tala också för detta. Man får genom den signerade tröjans egenartade mönster en anknytning till en hel stor grupp kattuntryck, som hör ihop och där de för tröjorna karakteristiska färgerna över allt gå igen. Den signerade tröjans djupa och varma färgsammanställning återfinnes på en stor del av dessa tryck, medan en hel del av de andra inom gruppen har en ganska neddämpad skala med brunt, gult, ockra, blågrönt som dominerar. Mönstren hos dessa mindre granna tryck höra dock intimt ihop med de mera färgstarka. Båda sorternas kolorering finnes på de tröjor, som man kan våga räkna till de Lammska trycken. Till den signerade tröjan hör som sort och trycktyp en annan tröja, bild 8, med ganska avvikande mönster, där dock bladkonturer och innerteckning visar släktskap med andra tryck inom gruppen.

Här bör inskjutas en fråga just om mönsterteckningen. Närmast var det väl formskärarna vid fabrikerna som kommo att bestämma detaljteckningen. Vid den Lammska fabriken fanns en formskärare, som hette Wilhelm Cornelius Wiegand, även kallad Weijgardt, Wikandt eller Wijkandt — det utländska namnet har efter vanan vållat huvudbry. Han var gesäll hos Levi A. M. Lamm år 1805 och sedan formskärare där men var ej kvar längre

än t. o. m. 1808, varefter han tycks ha överflyttat till Rockows kattunfabrik. I stället kom en formskärargesäll vid namn Johan Sundberg till Lamms. Man behöver väl knappast tvivla på att det är Wiegand, som har skurit formarna eller stockarna, som man vanligen kallar dem, till trycken på tröjorna, även om han fått skisser eller färdiga mönster att rita efter eller kalkera. Hela denna fråga om mönstergivningen över huvud taget är ju ännu långt ifrån penetrerad. Att tröjornas mönster äro utländska är säkert. Man får väl antaga att Lammarna haft dem med från Tyskland och kanske från Danmark. Att nya mönster helt i stil med dessa ritades på fabriken är ju naturligt.

Till typen på den signerade tröjans mönster ansluter sig flera schalar och kläden. Ett par exempel i Nordiska museet är ett kläde från Nås i Dalarna (inv. 93 504), och ett annat från Bergsjö i Hälsingland (inv. 1308), bild 3 och 4. Dessa och åtskilliga andra ha de karakteristiska kotte- eller lob-formade detaljer som tröjan har. Andra tryck anknyta på annat sätt i detaljer, som finnas hos dessa direkt till tröjan anknutna tryck men ej hos tröjan, t. ex. grova avsågade grenar, ekblad, ekollon, tofs- eller trattlika stora blommor såsom på Bergsjöklädet osv. När man en gång fått upp ögonen för detaljernas betydelse, får man fram en hel kedja av samhörande tryck, alla i mycket stora och kraftiga mönster. Till gruppen hör t. ex. ett vackert förkläde — säkert gjort av en duk — från Ovanåker, bild 19, med mörkbrun bottenfärg och tryckt i gult-beige-rosa. Det skall enligt ett brev 1934 från herr Nils Olander, Norr-Edsbyn, ha köpts på Knåda marknad omkring 1825—1830. "Möjligt är att det var någon västgöte som sålde, eller eventuellt kunde det även varit en jämte." Om det är så sent, har väl någon annan än Wiegand skurit stockarna. Liknande jätteblad som på detta förkläde finnas på flera tryck i gruppen. — Ett så kallat slängplagg, mycket olikt detta förkläde men med starka anknytningar till andra mönster inom gruppen, har kommit till museet från Offerdals socken i Jämtland (inv. 2382), bild 5. Det ägdes enligt museikatalogen av en gumma, som levde ännu 1873 och som uppgives ha burit det till sin ungmorsdräkt 1783. Hon skulle då stått brud nittio år tidigare, vilket förefaller osannolikt. Troligen var väl årtalet 1783 hennes fö-

Bild 19. Förkläde från Ovanåker i Hälsingland. Privat ägo. — Foto Elvén, Edsbyn.

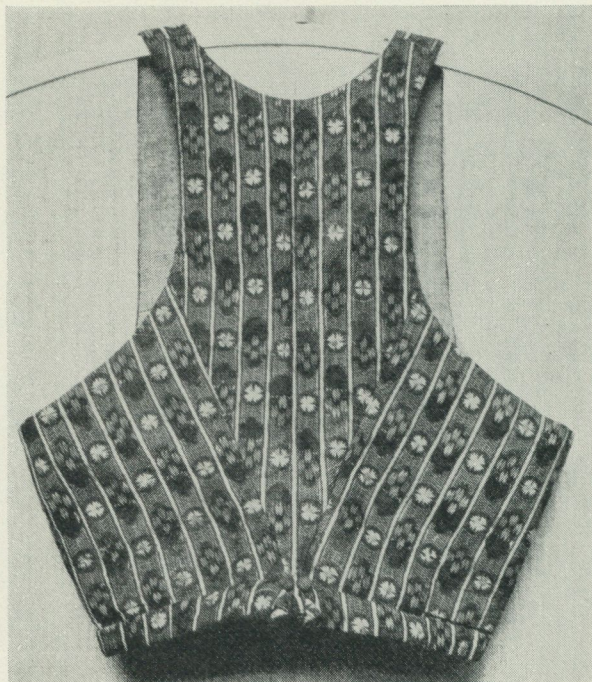
delseår och hon kan då burit ungmorsdräkten omkring tjugo år därefter, några år in på 1800-talet.

Några av dessa kläden och schaletter ha storblommig spegel, andra en mycket finmönstrad av små strödda kronlika eller sammanhängande nätlika detaljer. Ett sådant kläde, som även till bården mycket liknar tryck som böra föras till Lamms fabrik, ses på en av Hilleströms gummor, en månglerska i Josef Sachs' samling. Målningen är av Gerda Cederblom daterad till omkring 1795. Hur pass troget Hilleström avbildat schaletten, vet man ju inte, men nog kan man tycka att det är eget att han målat av ett just då eller högst fyra år senare tryckt halskläde. Kanske tavlan kan dateras efter detta?

Flera av schalletterna från Lamm ha rutig spegel, bild 10. Detta är ganska ovanligt vid denna tid. Men just ett antal av de "ryska" tröjorna äro rutmönstrade och till färg och sort, tryck och botten-tyg fast hophörande med den Lammska gruppen. Rutningar av denna art förekommo ibland på franska dukar från 1700-talets senare del, t. ex. på en från J.-R. Wetter et C:ie i Orange, daterad 1761. Tryckarens namn tyder på tyskt, elssassiskt eller schweiziskt ursprung. Tyskar och fransmän lärde av varandra och knyckte både mönster och i synnerhet idéer från varandra. — Att t r y c k a rutigt är ju egentligen mot naturen hos tygtrycket, men sammanhänger väl med den förtjusning man kände inför nya tekniska landvinningar inom detta hantverk.

Sju eller åtta av tröjorna ha varianter av en mönstertyp, som är mycket vanlig i allmogens dräktskick vid ungefär samma tid som de gjordes. Mönstren äro randiga med rikt varierade mönster kant i kant utan öppen botten emellan och med livlig färgväxling även där man stundom hållit sig inom den grå-gulockra grundfärgskalan. Utan undantag förekomma bland ränderna varianter av chinéimitation, ibland därjämte förenklade rankor, blom- eller bladmotiv, snedstreckade ränder, pärlrader, smala snedgaller och krusränder i rik variation, bild 10—12. För jämförelse kan här visas ett livstykke från Refsund i Jämtland, bild 20, och en kofta i Kalmar museum (inv. 8905), bild 13. Alla tryck av denna rikt varierade och mycket vanliga typ, som säkert var i bruk flera årtionden, behöva ju ej vara från Lamm, utan trycktes kanske också på andra fabriker. Mönstertypen förekommer även i enklare utformning och enformigare randningar. Man har också hos flera provinstryckerier sökt åstadkomma liknande saker, ofta av rätt primitivt slag, där verkstäderna bara haft utrustning för enklare direkttryck. Många hundra bevarade stockar och små tryckstämplar vittna om hur omtyckt mönstertypen var. — Även på Sickla trycktes randmönster i direkttryck av typer som något erinra om sorten och kanske äro influerade från denna modertikel. Sicklatrycken äro dock luftigare och glesare med en kvardröjande gustaviansk fläkt.

Ett av koftmönstren i denna randtyp skiljer sig ganska mycket från de andra genom att ytan samtidigt är uppdelad i snedrutor:

*Bild 20. Livstycke från Revsund i Jämtland. Privat ägo.
— Foto L. Björkeqvist, Östersund.*

blad, vermicellmönstrade fläckar och tudelade romber, bild 14. Trycket är alldeles säkert från samma verkstad som de övriga, men mönstret tyder också på att man till denna verkstad med tämligen stor säkerhet även kan föra en del andra tyger med dubbeldiagonal rutindelning, våg- och bladrutmönstring, bild 15 och 16, för att ta bara ett par exempel som skulle kunna mångfaldigas.

Till slut verkar det som om även några enkla musch- och kaffe-bönsmonster, som förekomma på vissa tröjor, skulle kunna vara från Lamm. Man kan fortfarande känna igen verkstaden på färgskalan, sorten osv.

Sedan finnas bland dessa natttröjor några, som skilja sig ganska mycket från de nu beskrivna. Ett mönster med fintecknade strö-

rankor och små vinlövsblad, bild 17, har flera släktingar bland i Sverige förekommande typer, särskilt på plagg från södra Norrland, där stockholmsfabrikerna i stor utsträckning hade sin marknad, bild 18. Ännu ett av koftmönstren skulle kunna vara från denna tills vidare ej kända fabrik.

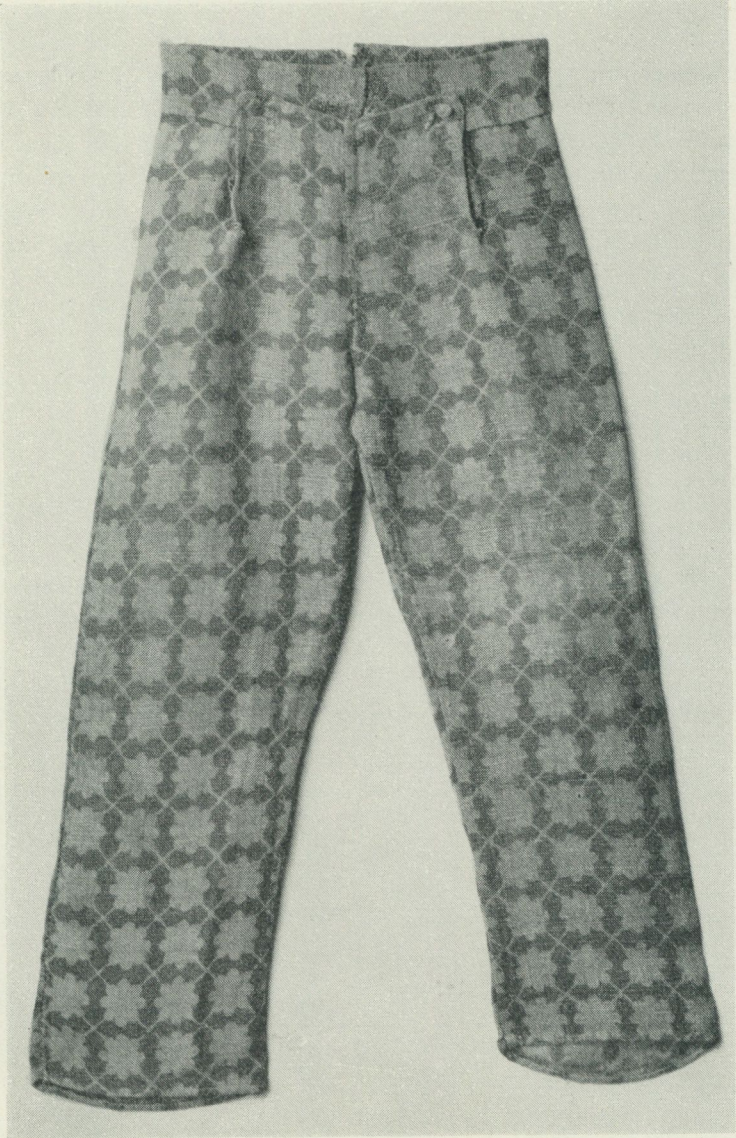
Några av tröjorna äro gjorda av betydligt finare grundmaterial och ha ett tryck, som inte på något sätt är närbesläktat med den stora Lammska gruppen och som förefaller vara tryckt med vals eller kopparplåt, ej med stock som de andra. Man får väl nästan antaga att det här är fråga om utländska saker, och åtminstone torde bottenytgen vara importerade.

En kattunfabrik, som med kopparplåtar ville trycka fina engelska sitser, begärde privilegier i Stockholm. Det var Josef Marcus, bror till kattuntryckaren i Norrköping Jakob Marcus, och hans kompanjon Levin Isak, som skulle stå för verkstaden (Valentin s. 266), men någon sådan under deras namn finnes ej upptagen i hallrättens förteckning och den måtte aldrig blivit igångsatt ehuru privilegier utfärdats 1794.

Ett par tryckta mycket finrandiga blåvita sjuktröjor finnas också bevarade bland de övriga. De äro de mest "normala" av hela uppsättningen och likna till mönstret den vanliga blårandiga kommissväven.

Till sist bör ett par ord sägas om de tryckta linnebyxor, bild 21, som inköptes till Nordiska museet jämte en tröja som är dubblett till den signerade. Båda plaggen bära kronans stämplor och ha således kommit från något arméförråd, antagligen något sjukhuspersedelförråd. Nu förekommer det verkligen ett par gånger i handlingarna från 1808 kulörta byxor, som levererats till sjukvården, se s. 76. Beställningarna på dessa byxor och på kattuntröjorna höra således ihop och gjordes samtidigt. Dessutom omtalas inga kulörta buldans- eller lärftbyxor vid andra tillfällen.

Att samma fabrik skaffade fram både byx- och tröjtygerna till den arméleverantör, som kom med de färdiga plaggen, är väl sannolikt. Man har tydligen här fått göra som när man tog emot de blommiga koftorna: man fick ta vad som fanns. Denna i starkt gulockra tryckta grova buldandsväv har säkerligen ej från början varit avsedd för beklädnadsbruk, fastän lika grov, ja ändå grövre

Bild 21. Byxor av trycket buldan, troligen från 1808. Nordiska museet (inv.-nr 218 280).

men otryckt väv ju kunde ingå i sjukvårdens uppsättningar. Snarast har väl väven avsetts till gångmattor. Ungefär samma mönster finns på blå botten, tryckt i svart, bland de på Rosendals slott bevarade mattlängderna. De flesta av dem (se ovan s. 81 f.) äro från Heleneborgsfabriken, som ju dock grundades långt efter det tröjkattunerna trycktes. Men det är möjligt, fastän hallrätternas handlingar icke meddela något därom, att man även på Blecktornsfabriken tryckte på buldan. Det må tilläggas att den blå-svarta mattan på Rosendal ej är signerad. Den är dock av samma sort som de stämplade mattgångarna.

Otryckta källor: Riksarkivet: Hallrättsberättelser 1790—1820. — Krigsarkivet: Krigshandlingar 1808—1809; Inkomna handlingar till K. Högkvarteret. Rapport från Gotland. Krigskollegium, Intendentsdepartementet: E. Inkomna handlingar 1808, 1809. G. Räkenskaper II och III. Räkenskaper rörande redovisning av material och rörande persedelförråd (uppbördsböcker, anordningsböcker, kontrakt, beställningslistor, persedelförråd, förslag, kontrollböcker) 1807—1820. — Armémuseum och Gotlands Fornsal: Handlingar och korrespondens rörande de ryska tröjorna. — Stockholms Stadsarkiv: Taxeringslängder 1805—1809; Mantalslängd 1810; Simonis, Rudolf: Genealogi över släkten Lamm. — Martin Lamms arkiv: Ett antal handlingar om L. A. M. och S. L. Lamm. — Brev från Nils Olander, Norr-Edsbyn 20.2. 1934, ang. förkläde i Ovanåker.

Muntliga meddelanden: Löjtnant Leijon, Förrådsförvaltningen, Tingstäde; Förrådsförvaltare Rickan, Tingstäde; Landsantikvarie Greta Arwidsson, Visby; Överste Theodor Jakobsson, Armémuseum.

Tryckta källor: Böttiger, John: Rosendals slott, 2. uppl. Stockholm 1951. — Cederblom, Gerda: Per Hilleström II, (pl. 41), Stockholm 1929. — Clouzot, Henri: Histoire de la manufacture de jouy et de la toile imprimée en France, Paris et Bruxelles 1928. — Steffen, Richard: Gotland under det ryska herraväldet 1808. Visby 1942. — Svenska Män och Kvinnor, artiklar Lamm. — Sveriges krig 1808 och 1809, utg. af Generalstabens Krigshistoriska afdelning, del 4. Stockholm 1905. — Valentin, Hugo: Judarnas historia i Sverige. Stockholm 1924. — Dens.: Urkunder till judarnas historia i Sverige. Stockholm 1924.

DET STENBOCKSKA FIDEIKOMMISS- BIBLIOTEKET

av Sam Owen Jansson

Prinsessan Sophia Albertina, Gustav III:s enda syster, avled 75 år gammal den 17 mars 1829 i sitt palats vid Gustav Adolfs torg. Bouppteckning förrättades i maj och juni, men förteckningen över prinsessans bibliotek, som bibliotekarien vid Uppsala universitet docent Johan Henric Schröder hade åtagit sig, var färdig först den 3 september. Över sin förmögenhet hade prinsessan disponerat i ett den 8 mars dagtecknat testamente. Sedan undantag gjorts för vissa gåvor till hennes närmaste omgivning och till den Bernadotteska kungafamiljen, hade prinsessan insatt grevinnan Lolotte Stenbock f. Forsberg och dennas ende son Magnus, vilken var kammarherre hos prinsessan, som universalarvingar.

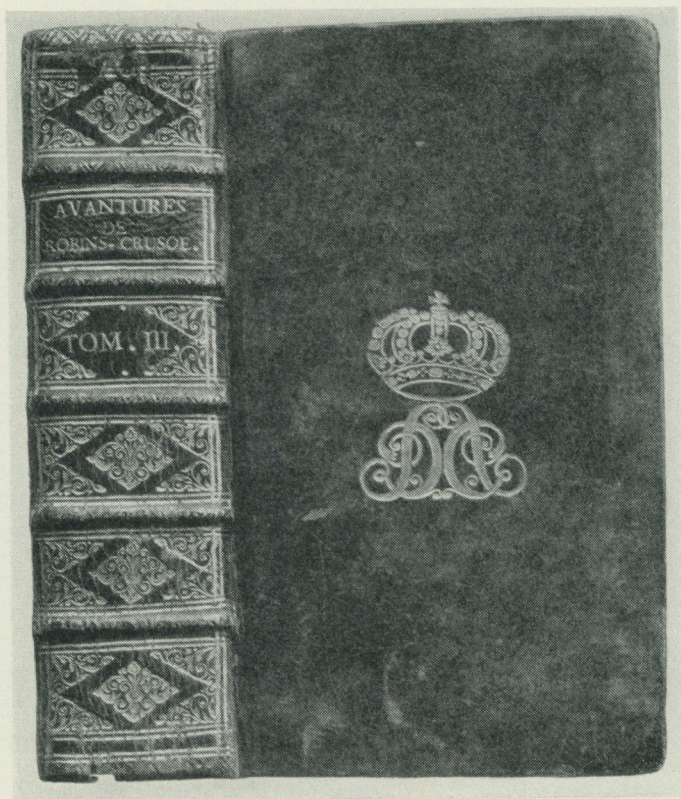
Lolotte Forsberg, som var född 1766, hade som barn tagits om hand av drottning Lovisa Ulrika, vilken hade fäst sig vid flickan och före sin bortgång anförtrött henne åt Sophia Albertinas omsorger. Hon fick sedermera tjänst som kammarfru hos prinsessan. Sophia Albertina hade från begynnelsen känt en instinktiv sympati för Lolotte. År 1795 fick hon förklaringen — Lolotte var i själva verket hennes syster; det var blodets röst som hade gjort sig gällande! Ett par anonyma brev och ett miniatyrporträtt av konung Adolf Fredrik, som hade inlämnats av en okänd man inlagt jämte några juveler i en trädosas med påskrifter i salig änkedrottningens piktur, övertygade Sophia Albertina helt och fullt. Hon betraktade hädanefter Lolotte som sin närmaste och käraste anförvant, oberörd av omgivningens misstro och motstånd, när hon kämpade för att ge Lolotte en överensstämmande ställning. 1799 gifte hon bort Lolotte med sin förste hovstallmästare Gustaf Stenbock, som länge uppvaktat mamsell Forsberg, och

lyckades slutligen få sin skyddsling som grevinna Stenbock presenterad för konungaparet. Vid prinsessans eget lilla hov avancerade Lolotte Stenbock till överhovmästarinna.

I testamentets punkt 22 meddelar Sophia Albertina följande föreskrift rörande sitt bibliotek: "Iag undantager äfven från Delningen" (kvarlåtenskapen skulle i övrigt delas lika mellan grevinnan Stenbock och greve Magnus) "mitt Bibeotek med sine Estamper och Protefölig Skåp och de Lärda Fruentimmernas Portraiter, samt de Böckerne, som är Qvar i öfre Biblioteket alt Sammans, hvilcket aldrig får åtskiljas. Grefvinnan Stenbock skall likväl behålla det, så länge hon lever; men efter hennes död, till faller det hennes Son och blifver Fidei-Commiss på Sönerne han kan likväl gifvat det om han har flere Söner till hvilcken af dem han tycker det bäst passar. Skulle Magnus Stenbock icke efterlämna någre Bröst Arfvingar, så skall Biblioteket med alt sitt tillbehör, lämnas till Upsala Academie och där aldrig skingras."

Det är uppenbart att biblioteket stått Sophia Albertinas hjärta särskilt nära. Såsom Lovisa Ulrikas enda dotter och dessutom av syskonen den, som stod modern närmast, hade hon helt naturligt ärvt dennas litterära och konstnärliga intressen — och en stor del av hennes böcker. Ända in i det sista kompletterade prinsessan sitt bibliotek med den nyaste litteraturen och de senaste cahiererna av under utgivning varande planschverk. Tack vare hennes testamentariska förordnande utgör det Stenbockska fideikommissbiblioteket också i denna stund ett ovärderligt vittnesbörd om den litterära och estetiska bildningens art och färg hos det svenska hovet under decennierna kring förra sekelskiftet.

Ett så omfattande bibliotek som prinsessans ställer emellertid privatmannen inför vårdnadsproblem, som inte så lätt bemästras. Dess öden bära också vittne därom. Magnus Stenbock gifte sig 1829 med grevinnan Jeanette Hamilton och förvärvade samma år av svärfadern Torsjö egendom ett par mil väster om Ystad, där han åren 1832—40 uppförde en ny huvudbyggnad för att kunna inrymma vad han ärvt. Det dröjde åtskillig tid innan biblioteket blev ordnat och uppställt i det nya huset. Ännu 1847 rapporterar en iakttagare att så inte skett. I slutet av 1860-talet flyttade emellertid makarna Stenbock till Köpenhamn och sålde

Bild 1. Robinson Crusoe i fransk översättning 1720. Band med drottning Sophia Dorotheas av Preussen pärmexlibris.

Torsjö. Det var i samband härmed som friherre Carl Jedvard Bonde på Ericsberg våren 1867 köpte det stora Stenbockska familjearkivet jämte de samlingar av brev och handlingar, som tillfallit Stenbock genom Sophia Albertinas testamente. Fideikommissbiblioteket hade året dessförinnan i enlighet med prinsessans föreskrift överlåtits till den andre sonen i ordningen, dåvarande legationssekreteraren Otto Stenbock, sedermera överstekammarjunkare hos Gustaf V.

Otto Stenbock, som sedermera gifte sig med en dotter till grun-

daren av Reuters berömda telegrambyrå, flyttade först 1904 tillbaka till Sverige efter att ha lämnat diplomattjänsten som svensk-norsk minister i Konstantinopel. Inte förrän då torde han ha kunnat taga hand om fideikommissbiblioteket, som under mellantiden hade förvarats i Hälsingborg, där hans mor hade bosatt sig efter makens död och där hon avlidit 1892. Biblioteket ställdes nu upp i greve Stenbocks våning på Blasieholmen i Stockholm men nedpackades på nytt efter hans död 1915. Hans maka ingick nytt äktenskap i England, blev änka för andra gången och överlevde även sin son med förste maken; hon gick själv bort i hög ålder under senaste världskriget.

Sophia Albertinas bibliotek kom härigenom att övergå till Otto Stenbocks brorsons son greve Albert Stenbock, innehavare av Sundby fideikommissegendom på Ornö. Denne stod just i begrepp att ordna för boksamlingens mottagande på Sundby, då han omkom vid den fruktansvärda flygolycka på Kastrup den 26 januari 1947, där han var prins Gustav Adolf följaktig som adjutant. Boutredningsmännen påyrkade nu inventering av fideikommissbiblioteket, och på anmodan av dödsboet medverkade Nordiska museet till att denna kom till stånd; lokal och arbetskraft ställdes för detta ändamål till förfogande i museet. Inventeringsarbetet, som utvidgades till en fullständig katalogisering, utfördes av fil. dr Arvid Bäckström och fröken Märta Reuterswärd i samarbete med den som skriver dessa rader.

Genom överenskommelse med nuvarande ägaren greve Gustaf Otto Stenbock, Sundby, har Nordiska museet glädjen att fortfarande ha det Stenbockska fideikommissbiblioteket i sin vård. Sedan Sällskapet Bellmans minne sommaren 1949 till Stockholms stadsmuseum överflyttat sina samlingar, som varit inrymda i några rum i Tottieska malmgårdens övre våning på Skansen, fick museet möjlighet att där anordna en temporär fristad för den deponerade samlingen. Med bistånd av arkitekten Carl-Axel Acking inreddes två av rummen, varvid det ena försågs med en fast hyllinredning i hondurasmahogny i en stil, som utan att vara pastisch dock ansluter sig till den gustavianska tidens smakideal. Medel härtill ställdes till förfogande genom Samfundet Nordiska museets vänner.

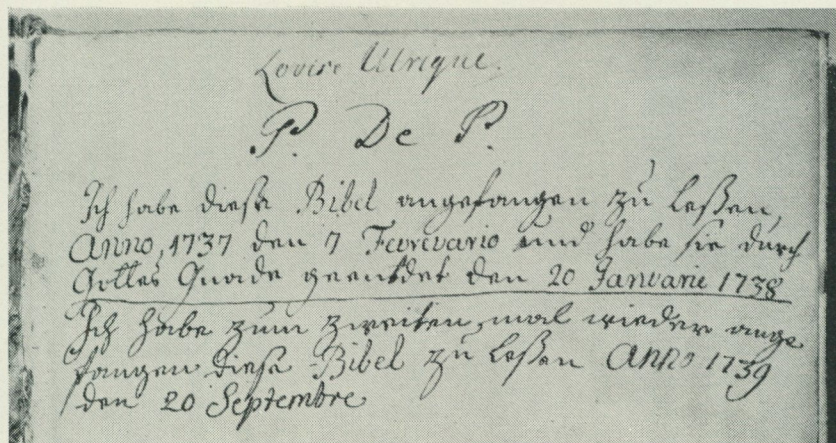

Bild 2. Egenhändig anteckning av prinsessan Lovisa Ulrika i en bibel från 1736, att hon genomläst den under tiden 7 febr. 1737 till 20 jan. 1738 och så ånyo börjat från början 20 sept. 1739.

I det egentliga biblioteksrummet, bild 5—7, äro böckerna i möjligaste mån uppställda i den ordning de fingo i J. H. Schröders år 1829 upprättade katalog, som är indelad i ämnesgrupper; i ett skåpbord som står fritt på golvet har dock samlats större delen av det svenska beståndet och planschverken. Av de inredningsföremål, som enligt prinsessans testamente och bouppteckningen skulle medfölja fideikommissbiblioteket — jordglob, bokskåp osv. — finnas tyvärr endast de "Lärda Fruentimmernas Portraiter" i greve Stenbocks ägo. Ett biblioteksbord, som Otto Stenbocks änka ansåg tillhöra fideikommisset, innehas nu av Uppsala universitet. Huruvida hennes uppfattning är riktig, har diskuterats med universitetet, och frågan är ännu ej fullt utredd. De tolv porträtten pryda emellertid nu väggen till vänster om entrén och fondväggen. Det är inga originalporträtt utan en serie kopior från 1700-talet, som tillhört drottning Lovisa Ulrika. De vittra damerna äro följande: Madeleine de Scudéry (1607—1701), Ninon de Lenclos (1620—1705), Françoise de Motteville (1621—89), Marie de Sévigné (1626—96), Marie Madeleine de La Fayette (1634—93), Hortense Desjardins, dite Madame de

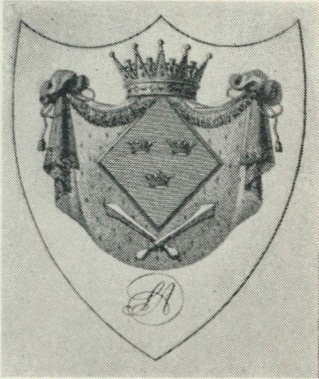
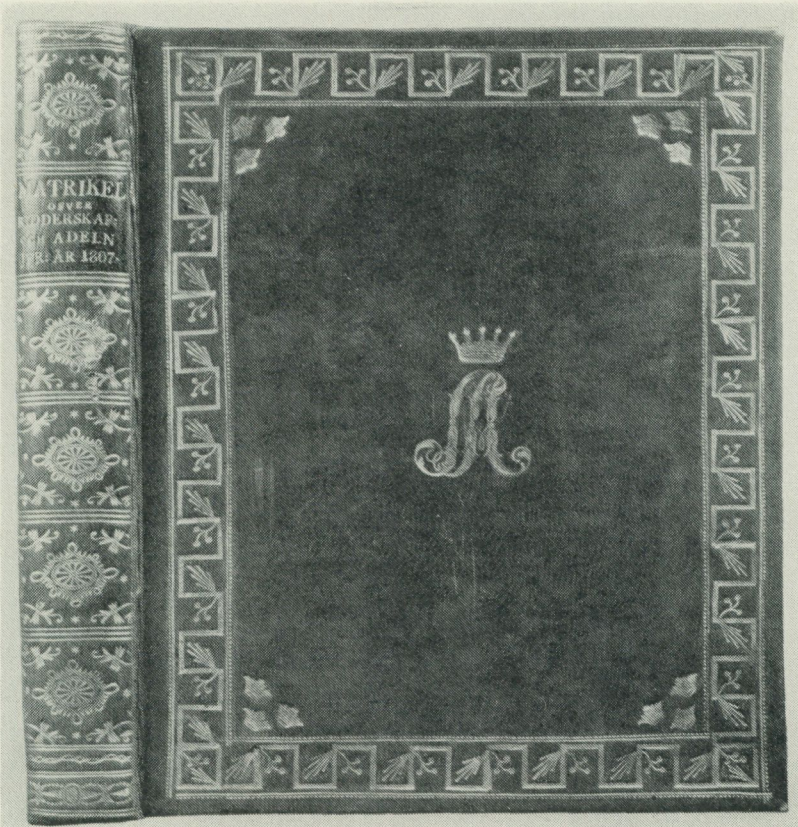

Bild 3. Prinsessan Sophia Albertinas
exlibris.

Villedieu (1640—92), Antoinette Deshoulières (1638—94), Anne-Thérèse de Lambert (1644—1733), markisinnan de Sévigné's dotter Françoise de Grignan (1646—1705), Anna Dacier (1651—1720), grevinnan de Grignans dotter Pauline de Simiane (1674—1737) och Gabrielle du Châtelet (1706—49). De ha alla spelat ledande roller i de franska litterära salongerna under Ludvig XIV:s och Ludvig XV:s tidevarv. Sex av dem äro genom ett eller flera av sina verk representerade i biblioteket.

Det Stenbockska fideikommissbiblioteket omfattar i nuvarande skick 4 470 volymer och 7 portföljer med gravyrer och teckningar. Under årens lopp ha omkring 700 av Schröder förtecknade volymer kommit på villovägar. Vid inventeringen 1947—48 visade det sig emellertid att Schröders katalog ej är fullständig. Det som nu förvaras i det yttre rummet har av någon anledning ej kommit med, och antalet delar i de förtecknade verken visar sig ibland i verkligheten vara större.

Ätminstone en tredjedel av bokbeståndet härrör från drottning Lovisa Ulrika. Drottningens böcker äro bundna i karaktäristiska Schneidler-band med det svensk-preussiska alliansvapnet på frampärmen. Ätskilliga av dem har Sophia Albertina sedermera låtit förse med sitt eget monogram under hertiglig krona på bakre pärmen. En liten del, ett hundratal volymer, är arvegods från Sophia Albertinas mormor, drottning Sophia Dorothea av Preussen (död 1757); hennes böcker kännas igen på mono-

Bild 4. C. F. Rothliebs adelsmatrikel 1818. Bandet, med prinsessans pärmexlibris, troligen av J. C. Caloander & B. Schneider. Alagreckbården från Chr. Schneidlers stämpelförråd.

grammet, den enhetliga bindningen och biblioteksnumren på ryggen, bild 1. Till och med Lovisa Ulrikas farmor, den "filosofiska" drottningen Sophia Charlotta (död 1705), är representerad som bokägare genom två volymer. I övrigt har biblioteket sålunda samlats av Sophia Albertina själv. Ett studium av den egenhändigt förda privata kassabok från hennes senaste levnadsår, som finnes bevarad i Ericsbergsarkivet, ger vid handen att hon flera gånger om året från Paris får stora boksändningar för 400 à 600 riks-

daler vid varje tillfälle. Då det kan vara av intresse att följa hennes utgifter för inköp, prenumerationer och inbindning under några år, avtryckas här nedan hithörande poster från åren 1824—26 (ortografien lämnar åtskilligt övrigt att önska!):

			Rdr.	sk.
1824				
April	29	Tersner Svänka Veuer ¹	10	—
Maj	13	En Bock Måd Estamper	7	16
	28	Rikekert ² för inbundna Böker	100	32
Juni	14	L'Abbe Gridaine ³ för Böker	537	8
	21	Broder Mönster	11	—
Aug.	4	Les Oeuvres de Lor Biron ⁴	14	12
Nov.	1	Til Fulnad af Tuska och Franska Gazette Räkningen	90	—
1825				
Jan.	30	2 Exemplar av Klinkoströms Resa ⁵	16	—
Febr.	3	Tärsner	10	—
		Alla Swänka Afvisär för år 1825	42	24
Maj	30	Richter för inbunda Böker	81	16
Juni	16	L'Abbe Gridaine för Divers fron Paris	523	20
Sept.	23	Tuska Gazetter för år 1825	177	—
Dec.	4	Böker	5	16
	20	Tersner	10	—
1826				
Jan.	7	Swänsk Tidnigarna	47	24
	12	Voyage en Frans par le Comte Orloff ⁶	14	—
	19	Labbe Griden	247	—
Mars	1	Inbining af Böker	3	—
April	20	Tersner	10	—
	29	Upsala Dom Korases Prenumeration ⁷	3	24
Maj	31	Les Gasette de Hambourg et Journaux	177	—
Juli	3	En Bock	10	—
Okt.	19	L'Abbe Gridaine	438	—
Nov.	2	Le dernie des Mohegain ⁸	5	40
	12	Böker	4	32
Dec.	2	Tersener	10	—
		Upsala DomKörka	3	24

¹ U. Thersner, Forna och närvarande Sverige; utgavs häftesvis 1817 ff.

² H. C. Richter, bokbindare i Stockholm 1793—1829.

³ J. B. Gridaine, katolska församlingens i Stockholm föreståndare 1805—33.

⁴ Les oeuvres de Lord Byron, traduits en français. 4me éd. Paris 1822—25.

⁵ A. Klinckowström, Bref om de Förenta Staterna, författade under en resa i Amerika åren 1818, 1819, 1820. Sthlm 1824.

⁶ G. W. Orloff, Voyage dans une partie de la France. Paris 1824.

⁷ J. H. Schröder, Upsala domkyrka med dess märkvärdigheter. Teckningar af F. Werner. Sthlm 1826—27.

⁸ F. Cooper, Le Dernier des Mohicans. Paris 1826.

Bild 5. Bokhyllorna av mahogny med skyddsnet av mässingstråd äro ritade av arkitekt C.-A. Acking.

Bild 6 och 7. Det Stenbockska fideikommissbiblioteket i Tottieska malmgården på Skansen.

När apostoliske vikarien i Stockholm började tjänstgöra som prinsessans bokfurnissör, kan f. n. ej utredas. Av en händelse (en revisionsanmärkning i redogörelsen för hovstatsmedlen 1800) vet man, att hon också anlitat L. J. D'Aries' franska bokhandel i Stockholm, sålunda före Gridaines tid.

Men prinsessan har också köpt böcker under sina utlandsvistelser. Hon besökte Italien 1792—93, och i Tyskland vistades hon åren 1787—1803 långa tider i Quedlinburg i egenskap av regerande abbedissa. Tack vare en bevarad räkning från bokhandlaren i Quedlinburg kunna vi ännu ställa upp de sexton band, som han levererade våren 1803. Det fria kejserliga riksstiftet Quedlinburg var en av dessa många kuriösa små statsbildningar, varav det Tysk-romerska riket överflödade, en pensionsanstalt för oförsörjda furstliga damer, som grundats såsom nunnekloster redan på 900-talet men fortlevt i förändrad form efter reformationen. Ämbetet som abbedissa var förenat med en furstlig inkomst och hade före Sophia Albertina, som blev den sista innehavaren, beklänts av prinsessor tillhörande det preussiska konungahuset. I Sophia Albertinas exlibris, bild 3, återfinna vi Quedlinburgs korsade breda svärd under de svenska tre kronorna.

Vitterhet, historia och skön konst utgör bibliotekets huvudbestånd. Memoarlitteraturen från franska revolutionen och Napoleonstiden är troligen komplett. Under hela den tid, under vilken biblioteket har växt fram, har den litterära bildningen talat med fransk tunga. Det är ett försvinnande litet antal böcker som icke är franska original eller franska översättningar, och det är klart att i detta antal är det mesta svensk litteratur. De stora engelska författarna från Daniel Defoe och Jonathan Swift till Walter Scott och Lord Byron äro alla företrädna i biblioteket — i fransk översättning. Endast Fieldings "Tom Jones" finns också i en engelsk upplaga. Det betydelsefulla engelska inflytandet på den europeiska litteraturen förmedlades av dessa franska översättningar, som inte dröjde att utkomma länge efter de engelska originalen, i London, i Amsterdam eller i Paris. Så var förhållandet ännu på 1820-talet, då prinsessan kunde köpa t. ex. Fennimore Coopers "Den siste mohikanen" i fransk översättning, samma år som engelska originalet utkom. Detta kunde vi ju nys konstatera

Bild 8. Band av F. W. Statlander, G. Svalander m. fl. med nyklassicistisk dekor. Tredje bandet från höger tillhör Rosendals bibliotek, övriga det Stenbockska fideikommissbiblioteket.

i hennes egen kassabok, fastän boken nu inte ingår bland de 21 volymer Cooper, som biblioteket kan uppvisa. Det är intressant att finna, att hon inte skaffar Cooper på svenska; han började ändå översättas 1825. Samma reflexion gör man inför de åttio volymerna Walter Scott, av vilken åtminstone 25 verk utgavs på svenska under prinsessans livstid. Goethes "Werther", Schillers "Geschichte des 30jährigen Krieges", Gessner, Klopstock och Wieland finnas — i fransk språkdräkt. Det obetydliga tyskspråkiga beståndet är till största delen religiös litteratur eller sammanhänger på ett eller annat sätt med Quedlinburg. En hel serie hyllningsverser från olika kategorier av undersåtar i den goda staden i hemmagjorda men påkostade sammets- och sidenband är ett minne av Sophia Albertinas installation hösten 1787.

Av speciellt intresse äro några böcker som tillhört drottning Lovisa Ulrika. J. H. Schröder börjar sin förteckning med drottningens tyska bibel, i vilken hon egenhändigt antecknat, att hon läst den från pärm till pärm som sjuttonåring 1737—38 och så

Bild 9. Band utförda för prinsessan Sophia Albertina troligen av H. C. Richter på 1820-talet.

börjat läsningen på nytt 1739, bild 2. Under mellantiden har hon läst sin franska bibel, som också den ingår i fideikommissbiblioteket. Där finns också en i Tyskland tryckt engelsk bibel, som tillhört henne, men fråga är om hon kunde läsa engelska, innan hon blev svensk kronprinsessa. I Sverige bedrev däremot Lovisa Ulrika studier i engelska språket, något tämligen ovanligt för den tiden, varom vittna en volym egenhändigt skrivna översättningsövningar och en volym med engelska glosor; bägge tas upp i Schröders katalog, men den senare kom vid Torsjöarkivets försäljning att följa med till Ericssberg.

Det Stenbockska fideikommissbiblioteket är som helhet betraktat ett utomordentligt skådeexempel på bokbandskonstens höga nivå under 1700-talets andra hälft och 1800-talets första tredjedel. Särskilt vackra äro de röda banden av vad man då kallade marokäng i den svenska avdelningen. När man håller banden i sin hand, ville man ge mycket för en bokbindarsignatur

i dem. Tyvärr äro endast tre band i hela biblioteket försedda med en sådan, men signaturer i denna tids band torde också vara sällsynta företeelser. Av dessa tre är ett utfördt av I. Wilson i London, de andra äro enkla partiband av stockholmsbokbindarna H. G. Björkblad och E. Norman. De från Lovisa Ulrikas bibliotek stammade banden äro emellertid, i den mån de äro utförda i Stockholm, med visshet bundna av hennes hovbokbindare Christoffer Schneider (död 1787). Hans änka gifte sig med J. C. Caloander, som upptog styvsonen Benjamin Schneider som kompanjon; från deras verkstad härrör troligen det bild 4 visade bandet. När vi komma in på 1800-talet äro redan de vid första påseendet mest särpräglade bokbandsornamenten allmän egendom och kunna påträffas i olika kombinationer på band, som utgått från helt skilda verkstäder. Bild 8 visar några band, där på ryggarna använts stämplrar, som bevisligen tillhört såväl H. C. Richters och G. Svalanders som F. W. Statlanders stämpelförråd. Den redan åberopade kassaboken från åren 1824—29 ger emellertid vid handen, att prinsessan dessa år uteslutande anlitate Hans Christoffer Richter, och bland annat därför kunna de på bild 9 avbildade banden med stor visshet attribueras till honom.

Har prinsessan verkligen läst alla dessa böcker, kanske den klentrogne betraktaren ville fråga. I detalj undandrar sig ju det rätta förhållandet vårt bedömande; det är få böcker som se så flitigt använda ut som det på bild 9 förekommande exemplaret av Anna Maria Lenngrens "Skaldeförsök" med Sophia Albertinas namnteckning. Men om vi utbyta ordet "läst" mot "läst eller hört läsas" och erinra oss, att en fransysk lektris ingick i prinsessans hovstat, som i testamentet särskilt apostroferas "för de Åren hon beständigt varit vid min Person", torde vi kunna med övertygelse svara, att biblioteket minst av allt utgjort ett dött kapital för Sophia Albertina och hennes hov.

HAUPTÉPOKEN

av Marshall Lagerquist

Hauptutställningen i Nordiska museet på våren 1952 — den första efter ett halvt sekel — gav de intresserade ett sällsynt tillfälle att i ett sammanhang studera en betydande del av den gustavianske möbelsnickaren Georg Haupts förvånansvärt omfattande och kvalitativt enastående produktion. Så gott som varje möbel i denna tillfälligt hopbragta samling var i sitt slag ett fullödigt konstverk, ett uttryck för en bestämd stilvilja och ett resultat av ett absolut överlägset tekniskt kunnande. Man må ha vilken uppfattning man vill om Haupts verk — den som hyser särskild veneration för Chippendale och hans samtida finner sig måhända svårare till rätta med Haupts rika intarsiastil och benägenhet för pråliga effekter i metallapplikationer på franskt maner — men man kan rättvisligen ej förneka, att med tanke på den franska inställning svenskt möbelhantverk av kända skäl erhöi vid 1700-talets mitt Georg Haupts insats under gustaviansk tid betecknar en toppunkt i utvecklingen såväl i estetiskt som i tekniskt hänseende.

Hur bedömdes Haupt av sin samtid? Det finns uttalanden, ej så få för övrigt, i memoarlitteraturen och i periodiska publikationer. Man får av dessa den uppfattningen, att han betraktades som ett geni och uppskattades som en den där lyckats höja sitt hantverk till konstnärskap. De stora kungliga beställningarna till och med utställdes till allmänhetens beskådande som kuriositeter och blev föremål för beskrivningar i journalerna. Hans popularitet hos kungen och dennes omgivning förblev också orubbad under hela hans verksamhetstid; sedan Gustav III:s konstuppfattning i stort förändrats efter den italienska resan

fanns Haupt ej längre i livet. Kanske skulle man kunna säga, att han fick lämna verkstaden vid en för honom lycklig tidpunkt, då hans rykte ännu ej förbleknat och innan den oppositionella falangen av unga ebenister gjort hans konststart omodern. Ty det är väl knappast tänkbart att Haupt, om han fått leva längre, skulle ha förkastat sina ideal från de framgångsrika åren och anslutit sig till den förenklade möbelstilen — den sengustavianiska, som för honom, mästaren i intarsiaarbeten, otvivelaktigt måste ha framstått som en möbelhantverkets deklinering. Eller är det trots allt möjligt, att han i likhet med yrkesbrodern Gottlieb Iwersson omsider skulle ha omfattat de nya stilbegreppen?

Det finns verkligen några möbler av Haupt, som visar att mästaren ej kan ha varit alldeles oberörd av den i början av 1780-talet märkbara stilomsvängningen inom möbelhantverket. Den sengustavianska möbelstilen föddes nämligen märkligt nog vid denna tid, och det innebär bl. a. att intarsia bannlyses och att mahogny uteslutande användes som faner med tillvaratagande av detta träslags inneboende dekorativa egenskaper, exempelvis den karakteristiska ådringen. Den intressantaste av dessa jämförelsevis fåtaliga Hauptmöbler är det 1780 daterade skrivbord, som i början av detta århundrade tillhörde friherre H. Rehbinder, bild 1 och 2. Sedan dess har bordet flera gånger bytt ägare och kunde på grund av otursamma omständigheter ej återfinnas i tid för Hauptutställningen. Det var själva utställningen som föranledde att skrivbordet till sist drogs fram ur sitt gömställe. Om det hade kunnat intaga sin givna plats på utställningen, skulle det för visso ha väckt uppseende, ty genom sin påfallande enkelhet i utsmyckningen hade det brutit sig ut ur den lysande ensemblen. Det är närmast bordets frånvaro på utställningen som är anledningen till dess presentation här och den följande exkursen.

Först en marginalanteckning. Skrivbordet har aldrig kunnat användas av en person ens av medellängd. Den nuvarande ägaren, som visserligen är en reslig man, har varit nödsakad höja bordet väsentligt genom anbringande av klotsar under benen. Det måste ha beställts hos Haupt av en man, som varit abnormt liten till växten; skivans höjd över golvet är 5 cm lägre än vad som är normalt hos andra skrivbord av Haupt och den fria höjden

under mellersta lådan i sargen är blott 58 cm. Skrivbordet är försett med en löstagbar uppsats — en serre-papiers — vid ena kortsidan. Dess inredning med lådor och fack är tillgänglig medelst jalusidöbattanger inåt den ursprungligen med skinn klädda skivan. Ovanför uppsatsens dörrar är ett försänkt s. k. postesornament av förgylld mässing. Bortsett från de funktionella beslagen är metallutsmyckningen anmärkningsvärt återhållsam. Vad som emellertid främst tilldrager sig uppmärksamheten är frånvaron av de traditionella festongerna och andra dekorativa inslag i intarsia samt icke minst att träslaget till övervägande del utgöres av cubamahogny; blott friserna är av amarant och ramlinjerna eller ådrorna av citronträ.

På 1770-talet använde Haupt för de stora fyllningarna tämligen ljusa träslag, mestadels de inhemska al och björk, vilka tidigare så gott som uteslutande nyttjats som konstruktiva element i fanermöblerna. På kronprinsen Gustav Adolfs vagga från 1778 har Haupt dock använt mahogny, men det är den för nötning särskilt utsatta plinten närmast golvet som i sin helhet är fanerad med detta hårda trä. Till denna numerärt obetydliga grupp mahognymöbler från Haupts verkstad hör vidare ett bokskåp, som ingår i inventariet på Löfstad i Östergötland och tillhört familjen von Fersen. På mästarens arbeten från hans allra sista tid och i synnerhet på dem, som fullföljts av hans lärjunge och arvtagare Gustav Adolf Ditzinger, märker man mer än väl vilken roll mahognyn började spela i möbelhantverket under 1780-talets förra hälft. Det är uppenbart att träslaget blivit en modeföreteelse, som i Sverige skulle komma att hålla sig kvar mycket länge. Att kalla det nu beskrivna skrivbordet från 1780 för en sengustaviansk möbel skulle likväl vara att gå händelserna i förväg, ty de för stilen så karakteristiska smala mässingslisterna finns ej med. Men genom användandet av huvudsakligen slät mahogny är i alla fall tendensen tydlig, dvs. Haupt har medvetet velat uppnå en effekt med enklare medel än vad han annars brukade — eller också haft att rätta sig efter beställarens önsknigar.

Mahogny började nyttjas som möbelträ först i England i början av 1700-talet och förblev där det dominerande materialet under praktiskt taget hela århundradet. I Frankrike skulle det

dröja fram till 1700-talets mitt innan detta träslag kom till användning under benämningen acajou. Den mycket anlitade möbelhandlaren Lazare Duvaux i Paris levererade sålunda 1748 till sina kunder fem mahognymöbler, och 1753 lät han ebenisten Fermet tillverka sex byråar av massiv mahogny åt madame de Pompadour för lustslottet Crécy. Här i landet synes möbler av mahogny ha framställts allra tidigast vid mitten av 1770-talet, och det kända fallet är att betrakta som en för tiden sällsynt företeelse. Vad som avses är en sekretär med snedklaff och trenne (ursprungligen fem) mindre skrivbord av en och samma typ i ren franskinspirerad rokoko på herrgården Näs i Roslagen. Samtliga dessa möbler är även ur annan synpunkt av intresse, vartill det finns anledning att i detta sammanhang återkomma. De är utan tvekan gjorda i Stockholm och tillkomsttiden torde vara omkring 1775, då den nyuppförda huvudbyggnaden på Näs möblerades, för övrigt under medverkan av Haupt. 1780 är, som förut antytts, eljest det tidigaste hittills kända året för mahognyns introduktion i Sverige. För Georg Haupt var detta utomordentligt lämpliga möbelträ långt ifrån någon nyhet, då han 1770 började arbeta i Stockholm, eftersom han dessförinnan varit aktivt verksam i yrket i London. Men icke desto mindre har han ej i någon högre grad begagnat sig därav förrän mot slutet av sin verksamhet och kan därför knappast betraktas som introduktör. Bland hans samtida yrkesbröder inom snickarämbetet finns av allt att döma ej heller någon som särskilt verkat för populariseringen av mahogny före 1780. Så som närmare skall utvecklas torde den sengustavianska stilen i möbelhantverket ha inaugurerats främst av ett antal fria ebenister i huvudstaden, vilkas verksamhet författaren haft tillfälle behandla mera utförligt i tidskriften *Rig* 1952.

Då Georg Haupt tillträdde sitt mästerstykke 1770, gick en mängd överåriga snickargesäller i Stockholm och avvaktade ämbetets medgivande att få avlägga mästarprov och börja självständig verksamhet. Snickarämbetet var emellertid just då synnerligen restriktivt på den punkten, och gesällerna ifråga såg sina framtidsutsikter föga lysande. De sökte då en annan utväg, nämligen att bli förklarade som fria yrkesutövare under hallrättens

Bild 1 och 2. Skrivbord av mahogny, signerat av Georg Haupt 1780. I privat ägo.

Bild 3. Byrå av Anders Scherling 1780. I privat ägo. — Bild 4. Kommod av Erik Nyström 1782. I antikhandeln 1951.

Bild 5. Skrivbord av mahogny med mässingslister, signerat av Anders Lundelius och hallstämplat 1782. Nordiska museet, inv.-nr 85.717.

Gottlieb Iwersson
Stockholm 1784.

Bild 6. Chiffonjé av mahogny med mässings-
lister, signerad av Gottlieb Iwersson 1784. I
privat ägo.

beskydd med motivering att deras arbetssätt, intarsia, var en från skråämbetet skild och där ej tillämpad yrkesform. Deras synpunkter vann gehör hos vederbörlig myndighet och under beteckningen ebenister blev Lars Almgren 1770 samt följande år Anders Scherling, Niklas Korp och Gustav Foltiern förklarade som mästare under hallen. År 1773 blev Erik Nyström mästare på enahanda sätt och 1778 Anders Lundelius.

Tack vare att dessa ebenister hade ovillkorlig skyldighet att redovisa sin årliga produktion i och för hallstämpling är det möjligt dels att särskilja deras arbeten, vilket ävenledes ehuru i begränsad utsträckning låter sig göra beträffande deras yrkesbröder ämbetsmästarna, dels att erhålla en fast datering till året, något som däremot ges tillfälle till blott en och annan gång när det gäller möbler från de skråanslutna schatullmakarnas verkstäder. Det visar sig att möbler i slät mahogny och med mässingslister kring lådornas framstycken, med andra ord desamma vi brukar inränga under benämningen sengustavianska, från och med 1780 i de flesta fall bär ebenisternas signaturer. Följande hallstämplat från årtiondets förra hälft har observerats: 1780 Anders Scherling, bild 3, och Anders Lundelius, 1782 Erik Nyström, bild 4, och Anders Lundelius, bild 5, 1783 Anders Lundelius samt 1784 Erik Nyström, Anders Lundelius och Lars Almgren. Bland ämbetsmästarna har så vitt man hittills har sig bekant endast Gottlieb Iwersson gjort möbler av sengustaviansk typ före 1785, en snedklaffbyrå 1782 och en chiffonjé 1784, bild 6. Under senare hälften av 1780-talet blir exemplen legio och till och med ritningarna till mäterstycken i Stockholms snickarämbete röjer den alltmer inbrytande sengustavianska stilen. Magnus Dahlbergs mäterstycke 1785 exempelvis — en chiffonjé — följer villigt ebenisternas schema med dekorativa mässingslister.

Med undantag av Anders Lundelius begynte således dessa ebenister sin självständiga verksamhet i början av 1770-talet och hade då bakom sig en gesällvandring utomlands. De hade fått sin grundläggande skolning i rokokotidens verkstäder och det är mer än troligt med tanke på deras yrkesbeteckning ebenist, att de omedelbart anslutit sig till Haupts speciella stil. Men så inträffar plötsligt ett decennium senare en omsvängning med fördömande

av intarsiastilen. Är det den vid årsskiftet 1778/79 mästarförklarade Anders Lundelius som är orsak härtill? Frågan måste nog tillsvidare lämnas öppen, men möjligheten finnes att så kan vara fallet. Varthän Lundelius ställt kosan under gesällvandringen, är tyvärr ej dokumenterat, men skall man döma av hans med mäsingslister dekorerade mahognymöbler, måste han ha lärt vidare i England eller möjligen i det av engelskt möbelhantverk starkt influerade Danmark. Dessa våra sengustavianska möbler från 1700-talets två sista årtionden är visserligen egenartade i så måtto, att de förefaller sakna omedelbara motsvarigheter på andra håll, men det är dock en detalj i utförandet som tydligt visar hän mot England, nämligen den springande rundstaven kring lådorna, en s. k. cock-bead. I England och Danmark är staven sällan mäsingsfodrad som hos oss utan av mahogny eller det träslag, varav möbeln i övrigt är gjord. Thomas Sheraton anför emellertid i sin *Cabinet Dictionary* (1803) att i b l a n d användes mäsingsstav till cock-beading i England.

Denna metod att i lådkanterna försänka en något framspringande tunn list med rundad framkant av samma trä som faneret började tillämpas första gången i England på 1730-talet. Avsikten härmed var från början endast att på ett tilltalande sätt maskera sinkningen i hörnen mellan framstycke och sidostycken på lådorna, men i och med att man lät listen fortsätta runt om vann man också fördelen, att faneret närmast de tunna fogarna mellan lådorna icke spjälkade vid deras in- och utgående. Normalt behövde visserligen ej spjälkning riskeras, men vid kraftiga förändringar av luftens fuktighet, som i England alltid varit för handen, kunde lådorna svälla till den grad att de fina fogarna dem emellan blev för trånga och kontakt uppstod mellan lådornas faner. Med längdträ på kanterna eliminerades denna risk under alla förhållanden. Våra svenska rokokobyråar, som saknar cock-bead, är såsom bekant ofta utsatta för denna förargeliga malör.

Egendomligt nog fann den praktiska engelska metoden ingen nämnvärd efterföljd i Europa förrän mycket sent på 1700-talet. Vid århundradets mitt är det på kontinenten strängt taget blott den kände möbelsnickaren Abraham Roentgen i Neuwied vid Rhen som använde den; han hade också fått sin yrkesutbildning

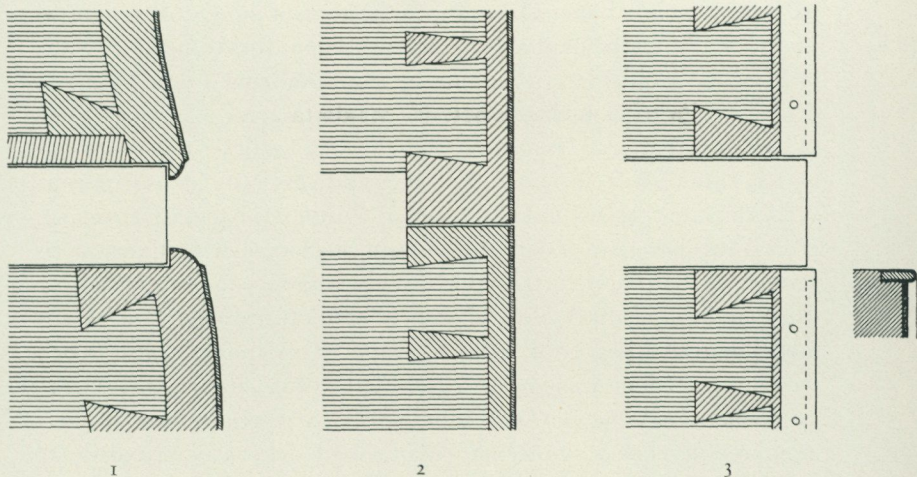

Bild 7. Lådkonstruktion i byråar från 1700-talet. 1 Senbarock och rokoko (Linning). 2 Gustaviansk stil (Haupt). 3 Sengustaviansk stil (Iwersson).

i London. Hans vida mer ryktbare son, ebenisten David Roentgen, har likaledes sina möbler utrustade med rundstavlist kring lådorna. De tidigaste kända möblerna av svensk tillverkning med denna konstruktion är den förut berörda sekretären och de tre borden på Näs, samtliga från omkring 1775 och utförda i slät mahogny. Här är listerna på engelskt vis av samma träslag utan mässingskoning. Listerna på 1780- och 1790-talens mahognymöbler består av en kärna av björk eller furu med skoning av $1/2$ mm tjockt mässingsbleck, som således är så tunt att listen utan vidare kan spikas fast i falsen på lådan. Det är klart att mässingslisterna ej enbart är till för att fylla ett praktiskt behov utan snarare för att tjäna ett dekorativt syfte, vilket bäst framgår av att de ej sällan förekommer som inramning på möblernas gavlar och andra större ytor.

Avsikten med denna exkurs till de sengustavianska möblerna med utgångspunkt från ett ämne som anges av uppsatsens titel har varit att söka påvisa, att en opposition mot Georg Haupts stil började växa fram inom hans egna led, ännu medan han stod

på höjden av sin bana. Övergången från gustaviansk till sengustaviansk stil i möbelhantverket har alltsedan forskningen började syssla med problemet ansetts ha ägt rum omkring 1790. Man har dock alltid varit angelägen betona, att detta årtal icke fick fattas så, att övergången från den ena till den andra stilarten skett abrupt utan varit en mera utdragen process. Att den sengustavianska stilen är en modestil under årtiondet närmast före och efter 1800 har man varit fullkomligt enig om och mot den uppfattningen kan man fortfarande knappast göra någon invändning. Men under framför allt senare år har kännedomen om tidens möbelbestånd i hög grad vidgats genom påträffade signaturer och dateringar, vilket kan ge anledning till vissa smärre justeringar av periodindelningen. Den tämligen rika förekomsten av mahognymöbler och i synnerhet sådana med dekorativa rundstavar av mässing redan tidigt på 1780-talet gör att man är benägen för en förskjutning av den sengustavianska möbelstilens början bakåt i tiden till åtminstone 1785, ehuru alltjämt med den reservationen att den angivna tidpunkten ej anger en plötslig övergång från ett till ett annat. Om man är generös och låter Haupts framträdande 1770 beteckna den gustavianska stilens genombrott på möblernas område, vilket för övrigt kan diskuteras, blir Hauptepoken ett interregnum på endast halvannat årtionde, dvs. den stil Haupt så glansfullt förde fram kom ej att överleva honom.

LIVET PÅ SVINDERSVIK UNDER 1900-TALET

av Carl Hammarskjöld

Att Svindersvik räddats åt framtiden beror helt naturligt främst på dess egenskap av idyll från 1700-talet, en idyll som stått relativt orörd intill våra dagar. Men när man nu söker att återgiva stället dess ursprungliga interiör och exteriör från 1700-talets mitt och senare hälft, får denna strävan ej helt undanskymma det faktum att Svindersvik genom årtiondena levat sitt liv som sommarhem för släktled efter släktled av människor ända fram till 1950.

Svindersvik har således under de senaste hundra åren tjänat som sommarbostad åt en familj, som glatt sig åt och vederkvickts av ställets frid och charm under korta feriemånader. Svindersvik förhyrdes 1857 och förvärvades 1863 av sidenfabrikören K. A. Almgren, vilken när han köpte stället därmed skaffade sig en malmgård i Stockholms närhet, som så många andra borgarfamiljer gjorde på den tiden. Att hans val härvid föll på Svindersvik förklaras väl till en del av att den almgrenska sidenfabriken låg och ligger vid Götgatan på Södermalm och hade sitt kontor vid Stora Nygatan.

Med ett sommarnöje i Nacka var det då möjligt att dagligen — innan någon järnvägsförbindelse var påtänkt — i hästskjuts färdas mellan sommarbostaden och arbetsplatsen under en tidsålder då begreppet semester ännu var okänt och verksamheten pågick året runt, även om ledaren själv sannolikt ofta förstod att förena nytta och nöje och väl om sommaren ännu mindre än under vintern hängav sig åt någon arbetshets. Efter hans frånfälle år 1884 gick stället i arv till sönerna. En av dem, överdirektören

Fredrik Almgren, min morfar, gjorde då huvudbyggnaden till sitt sommarhem, under det att en annan av sönerna, grosshandlaren Oscar Almgren, som efter faderns bortgång övertog ledningen av det Almgrenska sidenväveriet, redan 1880 uppfört en villa i tidens stil på den s. k. Kullen. Paviljongen med dess nyligen restaurerade stora salong disponerades av andra familjemedlemmar under årens lopp.

Såsom livet på Svindersvik gestaltade sig under 1800-talets sista årtionden fortsatte det under detta århundrades första årtionden, tills det där liksom på så många andra håll efter det första världskrigets slut så sakta ändrade karaktär, beroende på förändrade ekonomiska och sociala förhållanden.

En skillnad förelåg dock. Under 1880- och 90-talen hade på Svindersvik om somrarna samlats ett stort antal kusiner och släktingar av ungefär samma ålder, vilket helt naturligt satte sin prägel på samvaron. Från ingången av 1900-talets andra decennium var däremot min broder Bengt och jag de enda ungdomarna och andra jämnåriga släktingar vistades endast tillfälligtvis och kortare tider på Svindersvik.

Jag vill här försöka forma en bild av livet i huvudbyggnaden på Svindersvik under 1910-talet, där min mormor efter morfars bortgång 1903 under somrarna bodde med sina bägge döttrar och deras familjer.

Köket var beläget i ett särskilt hus på relativt stort avstånd från huvudbyggnaden, vilket förhållande krävde god tillgång på tjänare. Med mindre än en kokerska, ett köksbiträde och två husor var hushållet icke möjligt att driva efter den tidens sed och med dess krav på bekvämlighet. Då fanns emellertid ännu familjen tillgivna, gammaldags trotjänarinnor i min mormors tjänst, varjämte de övriga familjerna även medförde sitt tjänstefolk.

Dagens rytm präglades av det fasta och bestämda måltidsschemat med de fixerade måltidstimmarna. Det första målet var morgonkaffet, som serverades min mormor i hennes sovrum, när fabriksvislan i Gäddvikens fabriker blåste nio och man från terrassen kontrollerat att den gamla damen var vaken och som tecken härpå dragit upp sin rullgardin. Inne hos henne samlades

å ofta barn och barnbarn, och de vuxna döttrarna drack där sitt kaffe. Att unga pojkar skulle få dricka kaffe ansågs ej lämpligt, men alltid vankades väl någon kaka eller färskt vetebröd.

Nästa måltid var lunchen vid halv tolvtiden, som då för tiden kallades för frukost och i vilken herrarna i huset som regel ej deltog, då de farit in till staden till sina arbetsplikter.

Så blev det en paus till kl. 1 då förmiddagskaffet dracks på verandan mot terrassen och till detta förekom alltid småbröd och dylikt. Var dagen blåsig eller extra gassig fanns andra platser att välja för denna siesta, antingen på gårdsplanen eller i trädgården, där soffor fanns utplacerade. Vid dålig väderlek intogs kaffet som regel i det stora biljardrummet i övre våningen med de kinesiska tavlorna på väggarna. Under denna tid var själva biljarden uppställd i den stora salongen i paviljongen; den återfördes till huvudbyggnaden på 1920-talet.

Middagen var höjdpunkten på dagen och avåts klockan fem, då alla som till äventyrs varit borta under dagen återvänt, som regel med tåget 4.20 från Stadsgården. Middagstimmen var orubb- lig och ändrades endast om främmande väntades och knappast ens då.

Middagsmåltiden satte hushållsmaskineriet på hårda prov. I köket arbetade kokerskan och i matsalen paraderade under hela måltiden en husa i svart och vitt under det att en annan husa skötte transportererna mellan köksbyggnad och matsal. För att underlätta dessa fanns mellan de bägge byggnaderna utlagd en landgång av trä och kommunikationen uppehölls även med ett talrör av samma typ som på äldre ångbåtar.

Men svårt var det att klara det hela snabbt och effektivt och med maten varm när den skulle serveras, isynnerhet om det regnade och husan skyndade fram på den regnvåta och hala landgången med en stor och tung bricka skyddad av ett paraply, som sannerligen ej var lätt att balansera samtidigt med brickan. Värst var det om åskan gick — människorna var ju mera åskrädda på den tiden. Efter middagen serverades kaffe på verandan och nu förekom inga kakor eller dylikt.

Och så blev det klockan 9 ännu en dukad måltid i matsalen då kvällste serverades, men den måltiden kan jag ej erinra mig att

jag fått deltaga i, då små pojkar på den tiden fick gå och lägga sig kl. 6 eller senast kl. 7 även mitt i sommaren. Och vid något mera vuxen ålder hade den nya tiden redan börjat göra sitt intåg så sakteliga, och kvällsteet serverades på en bricka utan dukning i matsalen.

Tjänstefolket hade särskild mat och skilda tider, varför i köket iordningställdes över dussinet olika måltider varje dag. För att klara all matlagning, disk och bakning brann spisen oavbrutet från före sju på morgonen till tio på kvällen, varunder kokerskan hela tiden var i arbete.

Söndagarna präglades alltid av helgstillhet, och denna dag åts ej alls frukost. Reste de vuxna ej in till högmässan i Klara kyrka, hölls en stilla husandakt i salongen, där min mormor då högt läste en predikan ur någon predikosamling. Av artighet mot den församling där Svindersvik är beläget besöktes en söndag varje sommar högmässan i Nacka kyrka.

Ett så stort och komplicerat företag som sommarhushållet på Svindersvik förde med sig allehanda problem, när det gällde tillförseln av livsmedel och andra förnödenheter. I Nacka fanns visserligen en del butiker men dessa anlätades endast undantagsvis. Det mesta togs från staden. För resor till och från Stockholm användes kanske oftast Saltsjöbanan med dess goda tågtäthet, som väl passade till husets vanor. Men det fanns ännu en kommunikationsmöjlighet som begagnades både i vardags och till fest. Från Räntmästartrappan vid Slussen utgick en ångslupslinje, som gick in i Svindersviken till Ryssviken och Gäddviken och vissa turer angjorde Svindersvik, i en del fall först sedan särskild signal hissats.

Ångslupen lade till vid en brygga nedanför de trappor som från gården föra ned till stranden. Bryggan låg således rakt framför köksbyggnaden och gav en bekväm och effektiv entré till stället med den höga terrassmuren till vänster, när man nalkades gården uppför trapporna. För gäster begagnades därför gärna ångslupsförbindelsen, då den ju dessutom gav det behag en sjöresa alltid skänker om vädret är vackert.

Med ångslupen anlände också varje morgon mjölk och andra livsmedel samt de dagliga tidningarna, och med de senare turerna

*Mormor och pojkarna på gårdsplanen framför köksflygeln.
— Foto 1919.*

kunde man under dagen få ut sådana varor som eftertelefonerats. Under de tider, då ej blott stora byggnaden utan även paviljongen och villan på Kullen var bebodda, samlades på bryggan barn och tjänstefolk, vilka sedan fördelade tidningar och mjölkflaskor sins- emellan.

Men ett hushåll klarar sig ej med mat allena. Vatten krävs både som dryck och till matlagning, och vattenförsörjningen krävde särskilda åtgärder, då Svindersvik först sent fick en pump som gav dricksvatten, vilket dock hade en så stark bismak av järn, att det endast begagnades till matlagning och disk.

Vid Ryssviken finns emellertid en gammal källa, som varit högt skattad under långa tider för sitt goda och kalla vatten. Till hushållen hämtades regelbundet tre gånger dagligen dricksvatten i stora kopparflaskor därifrån. Den heltidsanställda trädgårdsdrängen rodde då till Ryssviken med kopparflaskorna och fördelade dem sedan på de olika hushållen, där de uppställdes så

svalt som möjligt, i köksbyggnaden i den djupa stentrappan ner till de stora och fängseliknande källarna.

Som tvättvatten i sovrummen användes uteslutande regnvatten, som uppsamlades i stora grönmålade trätunnor, placerade under huvudbyggnadens drakhuvudliknande stuprör. Regnvattnet var underbart mjukt och med de fina franska tvålar som alltid bestods var tvättningen relativt angenäm även för mindre pojkar, vilket var tur då kraven på renlighet till måltiderna och under hela söndagarna var mycket stränga.

Till Svindersvik hör en stor trädgård och i den odlades såväl blommor som bär, frukt och grönsaker. Skötseln av trädgården och parken med alla dess gångar och prydnadsväxter krävde en stor personal. Så fanns en heltidsanställd trädgårdsmästare, som var bosatt i eget hus omedelbart utanför Svindersvik, samt en trädgårdsdräng, som bodde i den s. k. trädgårdsmästarbostaden vid paviljongen. Under sommarmånaderna tillkom dessutom två dalkullor som bodde i tvättstugan vid sjön.

Trädgården var så stor att blommor, frukt och grönsaker ej kunde konsumeras av hushållen utan även försåldes i staden. Såsom en social åtgärd av samma natur som våra dagars livsmedels-subventioner kan då räknas, att trädgårdsprodukterna först hembjöds åt sidenfabrikens anställda till priser som avsevärt understeg marknadens, och endast det som ej gick åt härför utbjöds därefter till gängse torgpriser. Två gånger i veckan gjordes dylik försäljning och för transporter användes en hästanspänd kärra, vars dragare var inhyst i stallbyggnaden och även användes för övriga förekommande transporter för trädgården och hushållen.

I trädgårdsarbetet användes hästen förutom till olika transporter till att draga en speciellt bred skyffel, som användes för att hålla alla trädgårds- och parkgångar fria från ogräs, ett ganska omfattande arbete som krävde mycken tid då alla gångar rensades och krattades före veckans slut till söndagen.

Ogräset i grönsakslanden rensades av de bägge kullorna, som härvid arbetade sida vid sida, sittande på en låg gemensam bänk för att slippa utföra arbetet liggande på knä, och utrustade med handskar till skydd mot nässlor och dylikt. Allt eftersom arbetet fortskred flyttades bänken framåt, och arbetet gick raskt undan

under samspråk eller avsjungande av hembygdens sånger. Från samma hembygd fick kullorna även tunna kakor av särskilt beredd och bearbetad barrkåda, som användes som ett slags tugggummi.

Till trädgården hörde även ett orangeri, vars stora takfönster lagades och kittades varje sommar, varvid all trädgårdspersonal och även min bror och jag deltog. Från orangeriet erhöles förutom ett stort antal krukväxter, vilka under vintern sändes till hushållen i Stockholm, även olika slag av vindruvor samt aprikoser och persikor.

En viktig uppgift för trädgårdsdrängen var transporter av vatten för tvätt och rengöring till hushållen. För detta ändamål fanns en enbetskärra, på vilken var placerad ett större vinfat, som i tidigare år fyllt med sjövattnet kördes till de olika hushållen och medelst hinkar överfördes till vattentunnor i köken. Under 1910-talet uppsattes lyckligtvis den ovan nämnda vattenspumpen, då vattnet i Svindersviken allt mer förorenades dels av Gäddvikens fabriker dels genom fotogen- och oljetransporter till Dockans oljeupplag längst inne i viken. Tanken svindlar inför möjligheten att i dag använda vikens vatten, om så bara till tvätt och rengöring.

Men vattnet i viken dugde denna tid ej blott till hushållsändamål utan ansågs även väl lämpat att bada i. Under sommaren uppsattes också ett på tunnor flytande badhus nedanför stallbyggnaden, invändigt försett med en badbassäng som i regel användes.

Ett bad på den tiden skulle helst utföras raskt och bestå i snabb avklädsel, ett dopp och ett par simtag i bassängen samt snabb påklädsel. Att simma ute i viken ansågs närmast livsfarligt och fick endast utföras längs stranden och under livliga tillrop från tillstädesvarande kvinnliga anhöriga av äldre generationer.

Solbad betraktades med stor misstro och ansågs väl närmast oanständigt. Pojkarna, som låste sig inne i badhuset, slöt ögonen och låtsades sova och således ur stånd att höra alla uppmaningar att snarast fullborda påklädseln.

Efter badet fick herrarna en liten badsup, som stod framställd i skåpet i nedre hallen, och pojkarna en rejäl bulle. Eljest före-

kom sprit mycket sparsamt. Madeira och öl serverades dock varje middag och möjligen en liten snaps för herrarna. Att de vuxna kvinnliga familjemedlemmarna skulle smaka sprit i någon form var uteslutet, liksom tanken på att dessa skulle önska röka. Herrarna fick däremot gärna röka, men någon rökning under måltiderna kom naturligtvis aldrig i fråga.

Svindersvik var ju ett sommarnöje och livet präglades även av sommarens sol, frid och avkoppling från vintermånadernas mödor och arbetsuppgifter. Men för de kvinnliga hushållsmedlemmarna ansågs det trots den dåtida rikliga tillgången på tjänstefolk ej riktigt och passande att gå sysslolös. Då baden som nyss nämnts i regel tog kort tid och för de vuxna långt ifrån var dagliga och nutidens långa vistelse på badstranden var helt okänd, så gällde det att fylla dagarna med olika sysslor.

Enbart skötseln av de synnerligen talrika blomsteruppsatserna i salongen och sovrummen tog sin rundliga tid och i minnet framstår de alltid förnyade blommorna i den ljusa salongen med de handmålade kinesiska tapeterna som ett viktigt medel att skänka detta underbart vackra rum den charm, som alltid gjorde det så levande.

Bär och grönsaker användes helt naturligt rikligt i hushållet och konserverades även i stora mängder. Omhändertagandet av alla dessa trädgårdens produkter krävde mycken tid och för detta arbete svarade som regel husets damer. Klädvård och sömnad tog också sin tid och ägnades en stor del av veckans timmar. Att före middagsmålet enbart sitta sysslolös och glädja sig åt sol, sommar och blomsterprakt ansågs, som sagt, ej riktigt utan närmast som uttryck för slapphet och ansvarslöshet.

Efter middagen och kaffet på verandan mot terrassen ägnades aftonen åt samspråk, bärätning i trädgården och understundom, men ej alltför ofta, till en promenad i parken eller någon gång ända till Järlasjön och Nackanäs värdshus, som dock aldrig besöktes.

Under kvällstimmarna spelade man gärna krocket på planen mellan huvudbyggnaden och trädgården, och då planen lutade relativt starkt, gav detta spelet en del spännande moment, vartill kom att krocketkloten understundom rullade utför trapporna ner

mot bryggan, stranden och sjön. Under kyliga och regniga kvällar samlades man efter middagen i det s. k. gula rummet, dit man även oftast begav sig efter kvällsteet för att lyssna till högläsning av morbror, kyrkoherde Bokander, lägga patience och småprata.

Någon gång samlades man i stället i den vackra salongen,¹ där efter gammal sed rökning undveks för att skona de ömtåliga tapeterna. Levande ljus tändes i kronorna och speglade sig i en oändlig rad i de på salongens kortväggar uppsatta stora speglarna. Min moster slog sig ned vid det gamla pianot och till dess spröda toner sjöng min morbror romanser av Schubert och Schuman eller "En sjöman älskar havets våg" eller för att glädja de bägge pojkarne sagovisan "Trollet Murr och trollet Plurr". Under sången satt min mormor i den svarta gungstolen, som bisarrt nog under 1800-talets senare del placerats i denna så väsensskilda miljö.

Ack, en sådan kväll stod tiden stilla och ännu när jag inträder i detta rum, kan jag höra pianots och sångens toner, se ljusen i kronorna glimma och höra det svaga ljudet från gungstolens pärlstickade fransar, när den sakta gungade fram och tillbaka.

Märkligt nog förekom inget närmare umgänge emellan de olika familjer tillhörande samma släkt, som bodde i de olika byggnaderna, och jag kan ej erinra mig att man exempelvis någon gång intog middag hos varandra. Men en gång om sommaren, i regel på Johannadagen, min mormors namnsdag, avlade familjen på Kullen visit i stora byggningen, sedan detta aviserats på förhand. De besökande mottogs då i salongen — även om sommarvädrat var aldrig så strålande — sedan överdragen tagits av möblerna, klädda med det gröna siden som var Almgrenska sidenväveriets mästerprov till Stockholmsutställningen 1897. I salongen serverades kaffe och konverserades hjärtligt, varvid samtalet dock präglades av den formella ton som hör en visit till.

Nästa söndag återgäldades visiten och med min mormor i spetsen, klädd i svart sidenklänning och svart hatt med espri, tågade familjen jämte de t. o. m. mer än vanligt söndagsskurade pojkarne upp till familjen i sommarvillan på Kullen, där man mottogs i deras salong med kaffe och konversation.

¹ Salongen var under 1800-talet namnet på förmaket i huvudbyggnaden.

Mina föräldrar disponerade rummet till höger om nedre hallen under det rum, som var min brors och min barnkammare. Min fader var under dessa år tyvärr blott korta perioder på Svindersvik, då han under sommaren var bunden av tjänsten vid sitt regemente på Malmslätt. Om morgnarna brukade vi de tider han vistades på Svindersvik komma in och säga god morgon, när han rakade sig. Aldrig syntes oss då möbleringen i rummet anmärkningsvärd eller mindre lämpad för ett sommarnöjessovrum. Så minnes jag hur min fader rörde till tvållödder i en av de dåtida tvålkopparna, som jämte rakkniv, strigel, kammar och borstar var placerade på marmorskivan till en fulländat vacker 1700-talsbyrå, allt under det han speglade sig i en rokokospegel, vars glas dock ej ansågs vara av så god kvalitet som man hade rätt att kräva av en rakspegel.

Varje medalj har sin frånsida och här skall jag ett ögonblick dröja vid Svindersviks frånsida i bokstavlig betydelse. Tiden stod i många hänseenden stilla på Svindersvik och icke minst gällde detta de hygieniska förhållandena på stället, som var helt otidsenliga och föga svarade mot den skrupulösa personliga renligheten och hygienien. I köksbyggnaden bodde tjänstfolket och där fanns ett mycket stort skafferi. Deras rum och skafferiet hade sina fönster på byggnadens baksida och omedelbart intill denna var uppfört dels ett skjul för soptunnor och köksavfall, dels en särskild byggnad för torrklosetter utan tanke på olämpligheten av ett sådant grannskap till människor och födoämnen.

Så levde Svindersvik alltjämt som ett sommarhem för lyckliga människor, vilka därifrån medförde minnesbilder så helt olika dem som i dag ägnas pensionat och sportstugor. Men under det första världskrigets år ändrade tiden ansikte. Ängslupen från Räntmästartrappan drogs in på grund av kolbrist och kom aldrig åter. Ransoneringar och livsmedelsbrist följde och inflation och dyrtid ändrade radikalt möjligheten att fortsätta den tidigare livsformen på Svindersvik.

Trotjänarinnorna gingo ur tiden och likaså den gamle trädgårdsmästaren. Så när 1920-talet bryter in, arrenderas trädgården ut till handelsträdgård och bär och frukt tillhör ej längre familjen att fritt nyttjas, och av blommor är blott en ringa del kvar till

fri disposition. Borta är dalkullorna som hjälpte till med trädgårdens skötsel och om aftonen vattnade de många blommorna och krukväxterna. De långa blomsterraderna på terrassen kan ej heller förnyas vart år med oförändrad sortering och placering sedan årtionden. Kretsen som bodde där minskades även och ungdomarna tillbringade somrarna på annat håll för utbildning och värnplikt.

Men livet levde vidare anpassat efter en ny tid och andra ekonomiska förutsättningar och då och då sågs gäster i den åttkantiga matsalen med den besvärliga akustiken, som sannolikt var en följd av att dess marmorgolv i slutet av 1800-talet ersatts av ett trägolv, och i salongen samlades om kvällen vänner och fränder och glädde sig åt dess charm och skönhet.

Ändrades således livets yttre former så stod i stället tiden stilla i rum och park och skänkte frid och avkoppling åt dem det förunnades att söka sig dit ut från stadens buller och rörelse.

Under 30- och 40-talen fortsatte sedan livet i ungefär samma former men med allt mindre främmande hjälp och anpassat här-efter. Och under dessa årtionden fick Svindersvik också en delvis ny uppgift: att glädja andra och flera människor. Bokanders flyttade in i paviljongen och deras hus var alltid öppet för dem som ville komma. Ofta sökte sig dit från Klara församling både församlingshemmets gamla och ungdomsföreningarnas medlemmar som där njöt av sommarens tjusning i en gammal kulturmiljö. Bland husets gäster sågs även en stor skara teologer och humanister från Nordens alla länder, som räknades till vännerna i kyrkoherdehemmet vid Klara östra kyrkogata.

Stor var kärleken till stället och starka kändes förpliktelsen mot dess kulturvärden. Trots alla svårigheter som mötte den stora skara fränder, vilka gemensamt ägde Svindersvik som ett oskiftat dödsbo från bortgångna generationer, närdes hoppet att det gamla stället skulle kunna bevaras till kommande tider och undgå att förintas vid en hårdhänt exploatering av tomtmarken.

Konstnären ser kanske tydligare spår av åldrande och förändring än andra människor och detta gäller även ordkonstens män, diktarna och författarna. Så har Prins Wilhelm i en dikt, skriven redan åren efter första världskriget, väl fångat stämningen

kring nuets Svindersvik vid detta sekels mitt och jag tillåter mig därför citera några strofer ur hans dikt "Svindersvik".

En gammal grind, en lång allé
med dunkelvälvda blad,
en trädgårdsmur, en glesnad häck —
och så en ljus fasad
som lyser mellan grönskan fram
förtrollad, allvarsam.

Åt andra sidan en terrass
med vittrad balustrad
där några spruckna urnor stå
i gammaldags parad.
En blomstertäppa med aklej
och blå förgätmigej.

Ett brutet tak, en lappad vägg
där putsen ramlat bort,
en kalkstenstrapp, en bommad dörr
med lås av äldsta sort.
Och fönsterna med luckor för
dem ingen mera rör.

Där nedanför skär viken in
sin smala vattenled
vars blanka yta speglar allt
trohjärtat upp och ned.
På ömse sidor branta berg.
i gnejsens gråa färg.

Där stiger en förgången tid
ur park och blomsterteg,
och trappans stenar gnissla svagt
liksom av trötta steg.
Var murken plankan knarrar än
av allt, som går igen.

Nu har vid 1950-talets ingång Svindersvik upphört att leva som hem för en familjekrets. Måtte det i sin nya skepnad ha möjlighet att vara till glädje och vederkvickelse för de många levande människorna!

När nu Svindersvik övergått till Nordiska museet och anförtrots i dess vård, skulle jag till sist som motto för dess framtid vilja sätta några rader ur ännu en dikt av Prins Wilhelm, slutstrofen ur prologen till hans "Kantat till Artur Hazelius' minne vid Skansens vårfestjubileum 1918":

Se, allt är tystnad, allting andas ro.
Kom, låt oss böja våra hårda sinnen
i ödmjuk vördnad inför det förgångna
och lyssna stilla till dess spröda röst.

FRÅN BRÄNNGLASET TILL MIKROSKOPET

JÄMTE EN UNDERSÖKNING AV MIKROSKOPEN I
NORDISKA MUSEET

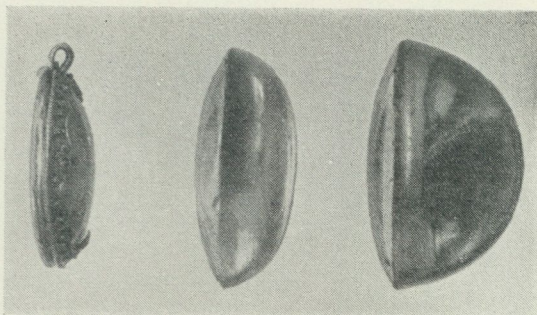
av Otto Ahlström

I sin "Dictionary of the English Language", utgiven 1755, beskriver Samuel Johnson Mikroskopet såsom "an optick instrument, contrived various ways to give to the eye large appearance of many objects which could not otherwise be seen". Huruvida de sedan antiken omtalade linserna äro resultat av någon avsiktlig uppfinning kan aldrig utredas. Den första beskrivningen av linsers slipning ger oss den italienske munken Tomaso Garzoni i sitt verk "La piazza universale", tryckt i Venedig år 1585. Garzonis beskrivning är mycket dunkel, men man får dock ett begrepp om, hur glasögonmakarna slipade sfäriska ytor med hjälp av slipskålar, vars radier voro betecknade med olika grader. Troligtvis voro glasögonmakarna — yrket hade utövats i Europa sedan 1300-talet — mycket hemlighetsfulla.

Uppfinningen av mikroskopet kan förläggas till ungefär 1600 och tillskrives allmänt glasögonmakarna i Middelburg i Holland Hans och Zacharias Jansen far och son. Det beskrives som en tub omkring en och en halv fot lång (ca 45 cm) och med en diameter av 2 tum (ca 5 cm). Tuben stod lodrätt och bars upp av tre delfiner av mässing. Instrumentet stod på en bricka av ebenholts, på vilken små föremål lades. Dessa syntes förstorade då de betraktades uppifrån genom tuben. Linserna i detta mikroskop voro två, ett objektiv och ett okular. Objektivet samlade strålarna från föremålet och gav av detta en förstorad bild inne i tuben. Denna bild betraktades genom okularet, använt som en

---

Ur en handskriven festskrift till förste intendenten Brynolf Hellner på femtioårsdagen den 2 dec. 1950.

Bild 1. Linser av bergkristall från vikingatiden. Statens historiska museum och (t.b.) Gotlands fornsal.

lupp. Mikroskop med två eller flera linser kallas sammansatta mikroskop.

Redan 1592 hade i Frankfurt utgivits ett arbete om insekter, som illustrerats med förstoringar i koppartryck. Konstnären, som utförde bilderna, antas ha studerat föremålen genom ett mikroskop. Troligtvis var det ett enkelt förstoringsglas, dvs. ett enkelmikroskop, som var fastsatt på ett stativ.

Förstoringsglas

Redan under antiken omnämnas konvexa linser såsom bränn-glas, bl. a. av Aristofanes ca 400 år f. Kr. Deras förstörande verkningar beskrivas dock icke förrän omkr. år 1000 av araben Alhazen. I sitt verk "Opticae Thesaurus", tryckt i Basel så sent som 1572, skriver han att ett föremål placerat under ett segment av en sfärisk glaskula, dvs. en plankonvex lins, framträder förstorat.

Förstorande linser av bergkristall hade under Alhazens tid, troligen redan tidigare, införts till Sverige. Därom vittna på Gotland gjorda fynd av linser från vikingatiden, bild 1—4. Dessa bikonvexa linser ha asfäriska ytor, av vilka den ena är starkare utåtbuktad än den andra, bild 4. Deras ojämnhet säger oss att de slipats för hand, antagligen med hjälp av någon svarvliknande anordning. Här kan inflickas att kineserna slipade linser på samma rent hantverksmässiga sätt så sent som i början av 1900-talet. Den största av de gotländska linserna, bild 4, 50 mm

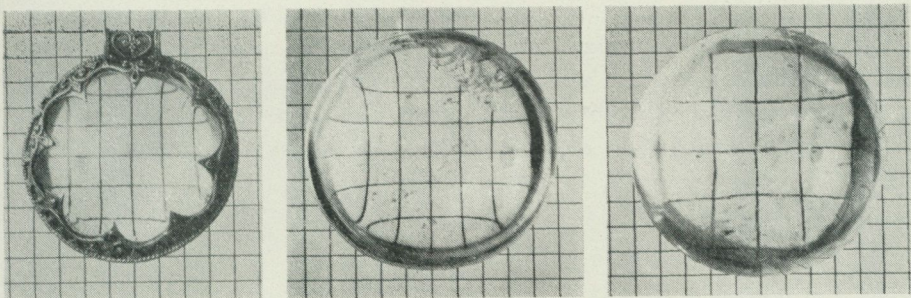

Bild 2—4. Samma linser sedda mot ett rutat papper. Den vänstra linsen är infattad i guld och försedd med bärögla.

i diameter, har en förstoring av 2 ggr då den placeras direkt på föremålet. Även om bilden icke är lika bra som genom en felfri nutida lupp, så har dock denna lins kunnat vara till god hjälp t. ex. för vikingatidens gotländska guld- och silversmeder. Deras yrke stod högt på den tiden, vilket också framgår av de arbeten i ädelmetall, vari ett flertal linser äro infattade, bild 2. Hur gamla själva linserna äro och var de ha tillverkats kan väl numera knappast fastställas. Deras asfäriska ytor skilja sig betydligt från den beskrivning Alhazen har lämnat över linser med en sfärisk och en plan yta. Troligen ha de införts till Gotland av vikingar, som via Ryssland gjorde resor till Orienten.

Vi kunna utgå ifrån att de första linserna användes som bränn-glas i Orienten, där de tack vare starkt solsken och klar luft voro till god nytta då det gällde att göra upp eld. Samma nytta gjorde icke linserna i det kalla och disiga Norden, där de endast kunde nyttjas antingen som förstoringsglas eller såsom smycken. Det är tänkbart att det är sådana linser, hämtade från Orienten, som åsyftas i visan:

Kristallen den fina, som solen månd' skina,
som stjärnorna blänka i skyn.

— — —

Och om jag än fore till världens ända,
så längtar mitt hjärta till dig.

Av särskilt intresse är, att det under antiken aldrig nämnes något om en lins förstoring. Detta är mycket egendomligt, eftersom förstörande speglar, i vilka ett finger blir lika tjockt som en arm, äro beskrivna. Kan här möjligtvis föreligga rädsla och skräck inför detta genom en lins uppträdande optiska fenomen?

Det enkla mikroskopet

År 1646 trycktes jesuiten Athanasius Kirchers verk "Ars Magna Lucis et Umbræ". I detta beskriver han ett enkelmikroskop, vilket består av ett litet rör med ett förstoringsglas i ena änden och i den andra ett planglas, på vilket ett litet föremål t. ex. en loppa kunde fästas. Denna kunde då ses förstörad genom linsen när man höll instrumentet mot ljuset. Detta oansenliga enkelmikroskop, allmänt kallat loppglas (Flohglas), var kanske avsett att roa men samtidigt var det ett litet forskningsmikroskop.

En tysk anekdot ger oss en inblick i hur detta instrument kunde sprida förvirring, då det föll i vidskepliga människors händer. En naturforskare kom till en liten by i Tyrolen. Där insjuknade han och dog. Byamännen undersökte hans tillhörigheter och bl. a. hittade de i hans ränsel ett s. k. loppglas. När de tittade genom linsen, trodde de sig se en djävul inuti instrumentet. Vidskepliga som de voro ville de icke begrava främlingen i vigd jord, eftersom denne hade burit den onde på sig. Hur det nu var råkade en av byamännen vrida något på instrumentet, som då gick isär. Nu sågo de plötsligt att det i verkligheten endast var en vanlig loppa, som de hade trott vara djävulen. Sedan kunde de med lugnt samvete bidra till att rädda naturforskarens själ genom att begrava honom i vigd jord.

I Sverige finns ett s. k. loppglas bevarat i Gustaf II Adolfs konstskåp. Det utgöres av en 3 cm hög tunna av svarvat ben och är isärtagbart. I dess mitt sitta två plana glasskivor mellan vilka en loppa eller något annat litet föremål kan placeras för beskådning från någondera av tunnans ändar. Av Böttiger har den 1909 kallats "Mikroskop in Form eines Tönnchen aus Knochen", men i inventarieförteckningen från 1694 står det "Macroscopium". Den äldre beteckningen är den riktiga, eftersom båda glasen äro plana och någon förstoring således icke kan äga rum. Detta visar

att loppglas utan förstoring funnits redan 1632, alltså innan Kirchers verk utgavs.

På 1660-talet mikroskoperade klädeshandlaren i Delft Anthony van Leeuwenhoek med ett enkelmikroskop av egen tillverkning och gjorde förvånansvärda upptäckter, som han meddelade Royal Society i London. Med sina mikroskop undersökte Leeuwenhoek många histologiska detaljer, bl. a. loppornas, myrornas och bladlössens utveckling. Leeuwenhoek testamenterade till Royal Society 26 av sina mikroskop, som undersöktes av engelsmannen Henry Baker. Tyvärr äro alla dessa förkomna. Lyckligtvis finnas dock några få av Leeuwenhoek tillverkade mikroskop ännu bevarade i Holland. Denna mikroskoptyp består av en liten lins fastsatt mellan hålen på två metallplattor. Framför linsen hade han ibland en reflektor avsedd att kasta ljuset på föremålet. Själva föremålet fäste han på en nål, som kunde justeras så att det kom i fokus.

På Tekniska museet i Stockholm finns en kopia av ett Leeuwenhoekmikroskop. Dessutom äger museet ett litet enkelmikroskop med en förstoring av 42 ggr. Detta är byggt efter Leeuwenhoeks princip och lär vara tillverkat av Emanuel Swedenborg.

Från mitten av 1600-talet till mitten av 1700-talet framställdes många typer av enkelmikroskop. I Lunds universitets anatomiska institution bevaras ett märkligt mikroskop. Detta har konstruerats av tysken Nathanel Lieberkühn, av Linné omnämnd som "en stor och grov Preussare som hade makalösa microscoper". Detta mikroskop bestod liksom Kirchers av ett litet rör med en lins som okular. Runt okularet hade satts en reflektor eller konkavspegel för att kasta ljuset, som hade samlats genom en kondensorlins i andra änden av röret, på föremålet. Detta instrument, som visades i Royal Society 1738, hade Lieberkühn låtit tillverka i London hos John Cuff, en framstående optisk instrumentmakare som enligt Henry Baker hade fullkomnat detsamma. Lieberkühnmikroskopet hade ingen större framgång men hans namn lever kvar tack vare den lilla konkavspegeln som fortfarande användes. Den s. k. Lieberkühnspegeln borde strängt taget kallas Cartesiusspegeln, eftersom det var denne som redan 1637

hade konstruerat den. Dessutom begagnade sig, såsom tidigare nämnts, Leeuwenhoek av densamma på 1660-talet.

Även Linné hade ett enkelmikroskop på stativ, nu bevarat på Linné-museet i Uppsala. Detta är tillverkat av John Cuff och förstorar 20 ggr. Troligtvis anskaffade Linné mikroskopet under sin holländska resa 1735—1738, under vilken tid han gjorde avstickare till London. Även detta mikroskop är försett med en s. k. Lieberkühnspegel. Dessutom har det en konkav belysnings-spegel för mikroskopering av genomskinliga preparat. Dessa speglar tillverkades först 1735 av Edward Culpeper i London. Vi skola återkomma till detta.

Nyssnämnda typer av enkelmikroskop kallas numera lupper eller förstoringsglas på stativ. Trots att de hade endast en förstorande lins, voro de av resultatens att döma goda forskningsmikroskop.

Det sammansatta mikroskopet

Såsom redan tidigare sagts, uppfanns det sammansatta mikroskopet omkring 1600. En stor förbättring uppnådde engelsmannen Robert Hooke med sitt instrument, beskrivet i hans bok "Micrographia", tryckt 1665. Då mikroskopet användes, belystes föremålet genom en kondensor eller lins för påfallande ljus. Hooke uppnådde underbara resultat, vilket framgår av de många avbildningar han visar i sin bok. Berömd är hans stora och utomordentligt väl utförda bild av en loppa.

Även i Italien arbetade man på mikroskopets förbättring. Guiseppe Campani tillverkade handmikroskop, som avbildats i "Acta Eruditorum" 1686. Ett i Göteborgs museum bevarat handmikroskop av elfenben, som har en förstoring av 11 ggr, kan möjligtvis vara ett Campanimikroskop. Det kan även användas som enkelmikroskop med en förstoring av 4 ggr, då man genom en öppning ett stycke framför okularet skjuter in en 10 mm hög hållare eller list, innehållande ett eller flera objekt eller preparat. Höjden av öppningen tyder på att den var avsedd för en list, i vilken kunde insättas objekt flytande i vatten. Själva objektlisten hölls i sitt läge genom en spiralfjäder, en anordning som uppfanns av jesuiten Philippi Bonanni 1691. Den är avbildad i premonstra-

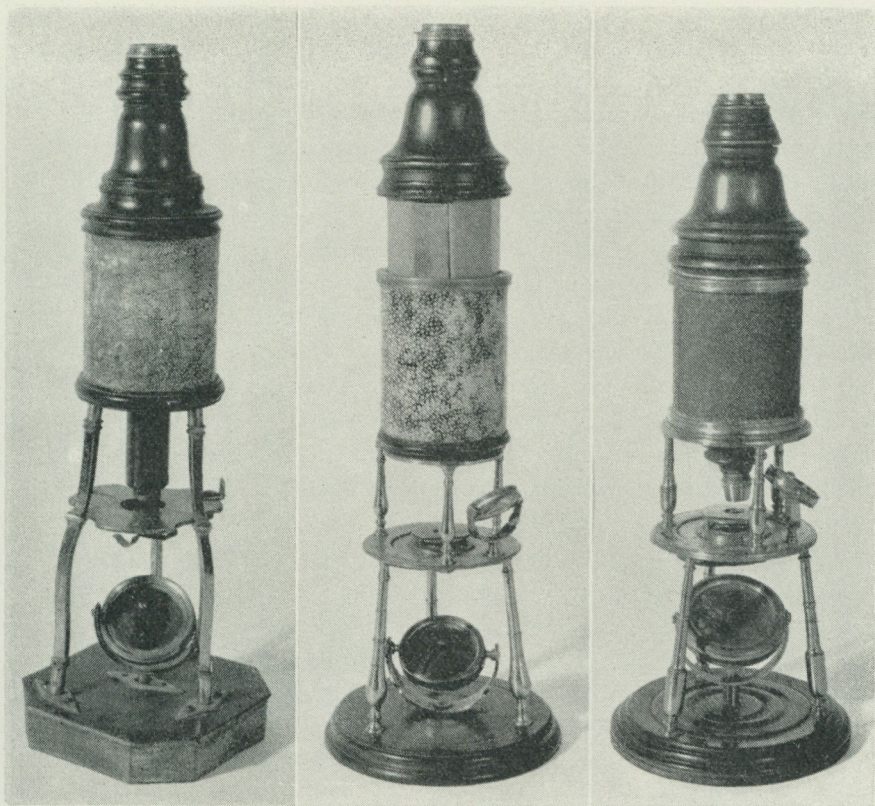

Bild 5—7. Mikroskop. 5. Engelsk tillverkning. 6. Av Ew. Culpeper i London. 7. Av Koch i Berlin. — Nordiska museet, inv.-nr 20 485, 81 137, 111 858.

tensern Joannis Zahns verk "Oculus Artificialis", andra upplagan 1702.

Ytterligare en förbättring gjordes av engelsmannen John Marshall i slutet av 1600-talet. Detta gällde speciellt stativet, som han gjorde till en pelare vid vilket mikroskopet fästes medelst horisontella hållare. Belysningen av föremålen skedde på samma sätt som tidigare mikroskopbyggare begagnat sig av, dvs. med påfallande ljus. 1715 konstruerade tysken Christian Hertel en plan belysningsspegel som var inställbar under objektbordet och

möjliggjorde att genomskinliga preparat kunde undersökas med hjälp av underifrån infallande ljus. Engelsmannen Edward Culpeper byggde något senare på 1700-talet sitt berömda trepelarmikroskop, som snart imiterades av många mikroskopbyggare. 1735 konstruerade han en konkav belysningspegel för infallande ljus. I de flesta fall användes sedermera belysningspeglar, som på ena sidan voro plana och på den andra sidan konkava. Dessa kunde användas allt efter belysningsförhållandena. John Cuff hade från början byggt Culpepermikroskop men övergick sedan till att fastsätta mikroskopet enligt den marshallska idén. Under objektbordet monterade han inställbara hertelska och culpeperiska belysningspeglar och framför objektivet satte han den s. k. Lieberkühnspegeln. För att få olika förstoringar gjorde han ett antal objektiv som kunde bytas ut efter behag. På detta sätt lade han grunden till en mikroskoptyp som praktiskt taget används än i dag.

När mikroskop började byggas i Sverige är icke bekant. Troligtvis byggdes de första av Daniel Ekström, som 1741 återkom till Stockholm från en givande studieresa till London. Han blev sin tids förnämste instrumentmakare och senare medlem av vetenskapsakademien. Få av Ekströms arbeten äro bevarade och något mikroskop efter honom finns icke. Däremot finns det ett mikroskop byggt av en av hans lärlingar, vetenskapsakademiens instrumentmakare Johan Zackarias Steinholtz. Detta är av Culpeper-typ och bevaras i Nordiska museet. Det är märkt nr 4, vilket tyder på att Steinholtz byggt flera mikroskop.

I England och Frankrike var mikroskopering under 1700-talet ett ädelt nöje. Detta gav anledning till att det byggdes vackra salongsmikroskop av vilka Nordiska museet äger två. Det elegantaste av alla mikroskop från den tiden är troligtvis det under 1760-talet av George Adams d. ä. i London åt Georg III av England byggda silvermikroskopet, som nu befinner sig i Science Museum i London.

Mikroskopens förstoring

Om de äldsta mikroskopens förstoringar råder icke alltid full klarhet. Detta beror på att man under 1700-talet vid sidan av

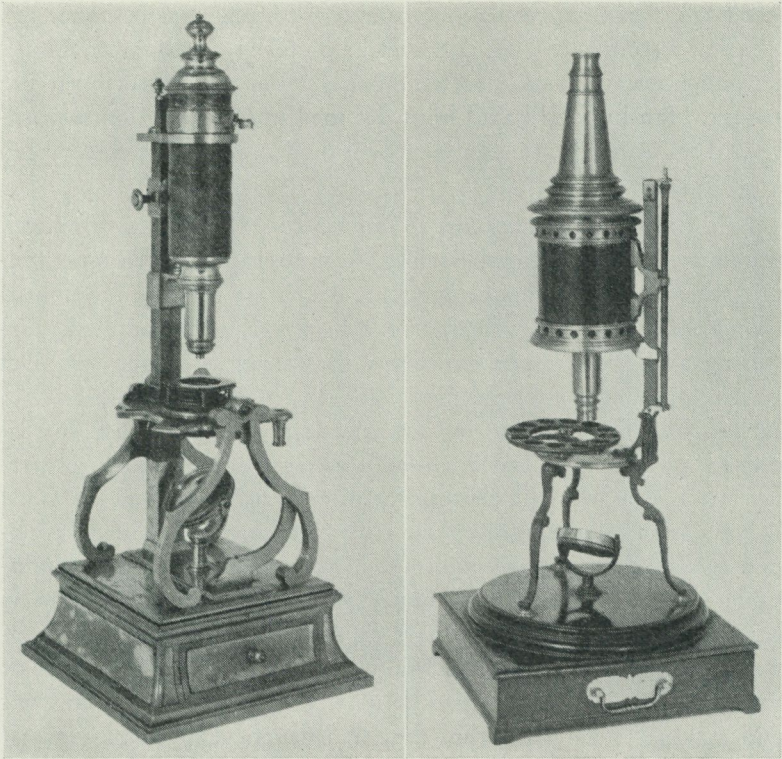

Bild 8—9. Salongsmikroskop av fransk tillverkning, det vänstra av Magny i Paris 1755. Nordiska museet, inv.-nr 81 134, 81 133.

den lineära förstoringen även uppgav den kvadratiska och den kubiska.

Formeln för den lineära förstoringen av en lins är: förstoringen = avståndet för ögats naturliga seende, dividerat med linsens brännvidd. Avståndet för ögats naturliga seende är nu fixerat till 25 cm, men under 1700-talet var detta avstånd bestämt till 8 tum, dvs. ca 20 cm. 1700-talets och 1900-talets värden bliva därför helt olika. År 1948 då Linnémikroskopet undersöktes, fastställdes linsens brännvidd till 12,3 mm. Räknas först med 25 cm och sedan med 20 cm som avstånd för naturligt seende, blir för-

storingen $2500:123 = 20,3$, avrundat till 20 ggr, resp. $2000:123 = 16,2$, avrundat till 16 ggr. Det är omöjligt att säga om Linné, då han köpte mikroskopet, blev upplyst om att förstoringen var 16 ggr. Han kunde likaväl köpt det med uppgift om den kvadratiske förstoringen 256 ggr eller rentav den kubiska förstoringen 4096 ggr.

När Baker undersökte de 26 mikroskop, som Leeuwenhoek testamenterade till Royal Society, konstaterade han enligt 1700-talets beräkning av förstoringar, att det minst förstörande mikroskopet hade en lineär förstoring av 40 ggr, en kvadratisk förstoring av 1600 ggr och en kubisk förstoring av 64000 ggr. Det mikroskop som förstörade mest hade en lineär förstoring av 160 ggr, en kvadratisk förstoring av 25600 ggr och en kubisk förstoring av 4096000 ggr. Det är möjligt att dessa fantastiskt höga siffror lätt kunde leda till den uppfattningen, att Leeuwenhoek hade lyckats slipa eller på annat sätt tillverka linser med högst märkliga egenskaper. Så var emellertid ingalunda förhållandet, åtminstone icke med de av Baker undersökta mikroskop. Här ha vi hans egna ord: "Several Writers represent the Glasses Mr. Leeuwenhoek made use of in his Microscopes to be little Globules or Spheres of Glass, which Mistake most probably arises from their undertaking to describe what they had never seen: for the Time I am writing this, the Cabinet of Microscopes left by that famous Man, at his Death, to the Royal Society, as a Legacy, is standing upon my Table; and I can assure the World, that every one of the twentysix Microscopes contained therein is a double convex Lens, and not a Sphere or Globule."

Sammansatta mikroskop från 1700-talet i Nordiska museet

Då den märkliga samlingen av mikroskop i Nordiska museet 1948 undersöktes, skedde det närmast för att få reda på deras optiska egenskaper. I den mån det har varit möjligt att undersöka de olika linsernas brännvidder (f) och deras avstånd från varandra, ha framställts schematiska avbildningar av mikroskopens optiska konstruktion. Här nedan följer en förteckning över mikroskop, ordnade efter ålder.

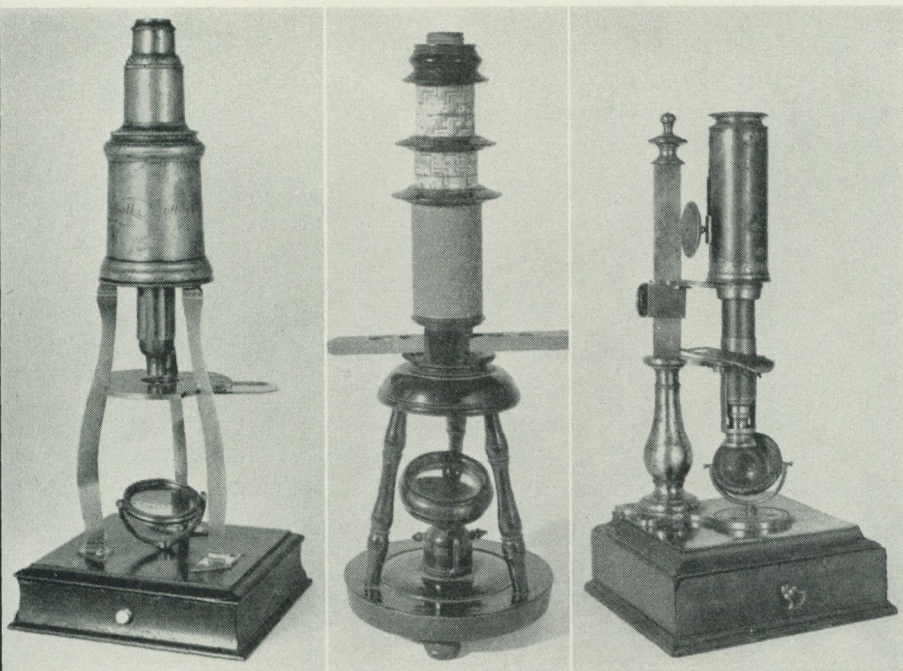

Bild 10—12. Mikroskop. 10. Av J. Z. Steinholtz i Stockholm. 11. S. k. nürnbergmodell. 12. Engelsk tillverkning. — Nordiska museet, inv.-nr 83 569, 83 570, 73 601.

Nr 20485. Mikroskop av Culpeper typ, tillverkat i England möjligtvis före 1735, med planspegel för infallande ljus, av mässing och ebenholts, tuben är klädd med hajsinn. Förstoringen kan uppskattas till ca 70 ggr. Då det är riskfyllt att taga isär mikroskopet kunna inga närmare optiska data nämnas. Har enligt uppgift tillhört Louis De Geer på Örbyhus. Gåva av lantbrukaren F. Sundevall 1878. Bild 5.

Nr 81137. Mikroskop, tillverkat av Edward Culpeper i London 1735—1740, med konkavspegel för infallande ljus och med lens för påfallande ljus, av mässing och ebenholts, tuben klädd med hajsinn. På fodralets insida ett märke i gravyr: E. Culpeper Sculp. London. Bild 6.

Okularet: $f = 38$ mm (biglas). Kollimatorlinsen: $f = 78$ mm (plankonvex). 4 objektiv märkta med streck, II: $f = 7,6$ mm, III: $f = 9,1$ mm, IIII: $f = 12,3$ mm, IIIII: $f = 25,4$ mm. Avståndet mellan okular och kollimatorlins = 55 mm. Avståndet mellan kollimatorlins och objektiv = 163 mm. Med de olika objektiven erhålles mikroskopförstoringen resp. 123, 102, 74 och 33 ggr.

Nr 111858. Mikroskop av Culpepertyp, tillverkat av Koch i Berlin troligen under 1700-talets mitt, med dubbla konkavspeglar för infallande ljus och en lins för påfallande ljus, av mässing och svart trä, tuben klädd med hajsinn, märkt: Koch Fecit, Berolini. Gåva av statsgeologen E. Erdmann, Stockholm 1908. Bild 7.

Okularet: $f = 38,5$ mm. Kollimatorlinsen: $f = 95$ mm. 3 objektiv samt 2 objektivfattningar utan linser, nr 1: $f = 8,0$ mm, nr 4: $f = 23$ mm, nr 5: $f = 31$ mm. Avståndet mellan okular och kollimatorlins = 55 mm. Avståndet mellan kollimatorlins och objektiv = 135 mm. Med de olika objektiven erhålles mikroskopförstoringen resp. 100, 31 och 22 ggr.

Nr 81134. Salongsmikroskop av Marshall-Cufftyp med konkavspegel för infallande ljus, tillverkat 1755 i Paris av Magny, den inställbara tuben klädd med grönt hajsinn och vridbar kring en horisontell axel, märkt: Magny invenit & fecit Parisiis anno 1755 N:o 18. Bild 8.

10 objektiv märkta med 1 till 10; med objektiv 1 erhålles en förstoring, som kan uppskattas till ca 20 ggr. De övriga objektivlinserna äro mycket små och ljussvaga. Då det är riskfyllt att taga isär mikroskopet kunna inga närmare optiska data lämnas.

Nr 81133. Salongsmikroskop av Marshall-Cuff-Culpepertyp med konkavspegel för infallande ljus, troligtvis tillverkat i Frankrike under 1700-talets mitt, av mässing med fyrkantigt mahognyunderställ, tuben överklädd av mahogny inställbar genom skruv, vridbar skiva med tolv preparathållare. Bild 9.

Okularet: $f = 37,8$ mm. Objektiv nr I: $f = 11,6$ mm, nr 2: $f =$ ca $3,4$ mm. Avståndet mellan okular och objektiv = 240 mm. Med de två objektiven erhålles mikroskopförstoringen 110 och 380—390 ggr.

Nr 83569. Mikroskop av Culpepertyp, tillverkat av Johan Zackarias Steinholtz i Stockholm troligtvis under 1760-talet, med

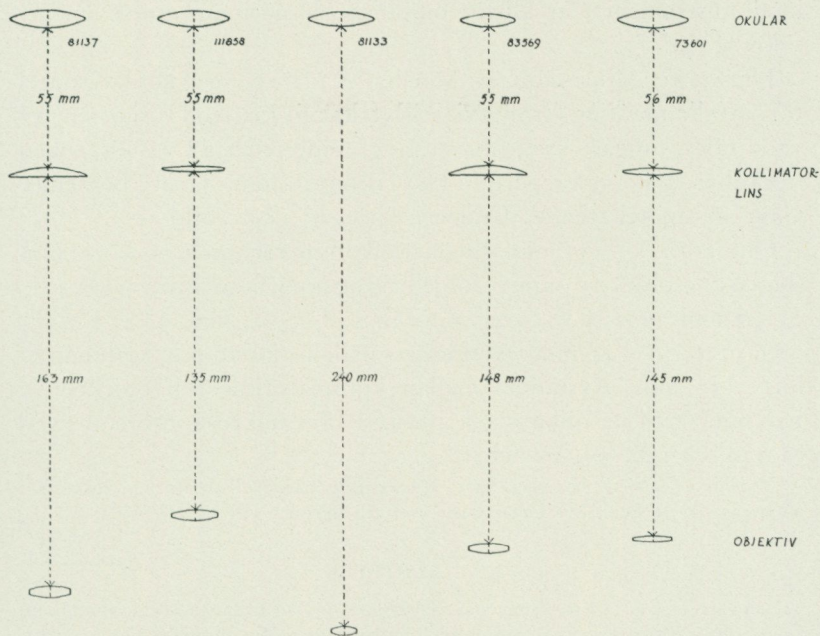

Bild 13. Optiska konstruktioner för några av Nordiska museets mikroskop (bild 6, 7, 9, 10 och 12).

konkavspegel för infallande ljus, tub, stativ och bord av mässing, foten med låda av mörkbrunt trä, märkt å tuben: J Z Steinholtz Stockholm Nr 4. Bild 10.

Okularet: $f = 29,5$ mm (biglas). Kollimatorlinsen: $f = 82$ mm (plankonvex). 2 objektiv samt 3 objektivfattningar utan linser, nr 1: $f = 22$ mm, nr 3: $f = 29$ mm. Avståndet mellan okular och kollimatorlins = 55 mm. Avståndet mellan kollimatorlins och objektiv = 148 mm. Med de två objektiverna erhålles mikroskopförstoringen 43 och 31 ggr.

Nr 83570. Mikroskop av Culpeperotyp, s. k. nürnbergmodell, med spegel för infallande ljus, av svarvat svartlackerat trä, tuben beklädd med rött papper, under den runda fotskivan ett märke: iM. Det har troligtvis tillverkats i slutet av 1700-talet i Tysk-

land. Instrumentet är alltför ömtåligt för närmare optisk undersökning. Bild 11.

Nr 73601. Mikroskop av Marshall-Cufftyp med konkavspegel för infallande ljus, troligtvis tillverkat i England i mitten av 1700-talet, tidigast 1735, av mässing, underredet av valnöt, tuben inställbar genom kuggdrev. Har tillhört Jöns Jacob Berzelius. Gåva av apotekaren V. Undén i Karlstad 1892. Bild 12.

Okularet: $f = 37$ mm (biglas). Kollimatorlinsen: $f = 72$ mm (biglas). 5 objektiv samt 1 objektivfattning utan lins, nr 1: $f =$ ca 3,7 mm, nr 2: $f =$ ca 4,5 mm, nr 3: $f = 8,4$ mm, nr 5: $f = 24$ mm, nr 6: $f = 44$ mm. Avståndet mellan okular och kollimatorlins = 56 mm. Avståndet mellan kollimatorlins och objektiv = 145 mm. Med de olika objekiven erhålles mikroskopförstoringen ca 220, ca 180, 96, 30 och 14 ggr.

Vid detta arbete har jag haft synnerligen värdefull hjälp av lektorn i Västerås fil. dr Per-Axel Lagerqvist, som jag härmed vill tacka.

KÄLLSKRIFTER

Litteratur: Otto Ahlström, Glasögon i Nordiska museet, Stockholm 1947; Otto Ahlström, Carl von Linnés mikroskop, i Sv. Linné-Sällsk:s årsskr. 1948; Otto Ahlström, Chinese Spectacles, i "The Optician" 1950; Otto Ahlström, Swedish Vikings used Optical Lenses, i "The Optician" 1950. — Henry Baker, The Microscope Made Easy, London 1742. — Karl R. Berger, Flohgläser, i D. O. W. 1933. — John Böttiger, Philipp Hainhofer und der Kunstschränk Gustav Adolfs in Uppsala, Stockholm 1909. — Reginald S. Clay & Thomas H. Court, The History of the Microscope, London 1932. — Johann Ehlers, Aus der Geschichte des Mikroskops, i Orpho 1933. — Carl M. Fürst, Mikroskop av svensk tillverkning, i Fataburen 1923. — Jabez Hogg, The Microscope, London och New York 1911. — Robert Hooke, Micrographia, London 1665. — O. T. Hult, Om Linné och "den osynliga världen", i Sv. Linné-Sällsk:s årsskr. 1934; O. T. Hult, Om Anthony van Leeuwenhoek och pionjärerna inom mikroskopien, i Lychnos 1937. — Oscar Juel, Linnés mikroskop, i Sv. botanisk tidskr. 1913. — Joannis Zahn, Oculus Artificialis, Nürnberg 1702.

ARBETSVANDRINGAR FRÅN SMÅLAND

av Mats Rehnberg

Arbetskraftens rörlighet är ett fenomen, som ofta aktualiseras i nutiden. Sedan århundraden har dock arbetstagare i större eller mindre grad levat på rörlig fot. Redan i medeltidslagarna finns såsom Gösta Berg påpekat (Den svenska arbetarklassens historia, del 10, sid. 10) bestämmelser avsedda att binda arbetarna med årslånga avtal hos arbetsgivaren och hindra dem att genom rörlighet vålla besvärligheter.

Rörligheten har alltid hängt samman med utkomstsvårigheter i hemorten. Under århundradenas lopp har vandringar utgått från olika delar av landet och till mål haft skilda trakter och skilda arbetsuppgifter. Mest kända är dalafolkets herrarbeten, dvs. traditionella arbetsåtaganden utanför det egna landskapets gränser, en verksamhet som bedrivits åtminstone sedan 1500-talet. Under 1600- och 1700-talen var det särskilt sädeströskning, som i jordbruksprovinserna gav arbetstillfällen åt folk från de angränsande mera jordbruksfattiga områdena. Under 1800-talet återfanns värmlänningar dels som nyodlare i jordbruket, dels som pionjärer på skogsarbete i norra Sveriges skogsområden men även på andra håll ända ner i Småland. Under senare hälften av 1800-talet kan man iaktta en ganska differentierad men förhållandevis stark utvandring av säsongarbetare från Småland och gränsområdena i Blekinge, Halland och Skåne. Det är denna sistnämnda befolkningsrörelse, som här kommer att behandlas.

Dessa säsongpräglade förflyttningar av arbetskraft måste ses mot bakgrunden av utvandringsområdets befolkningsförhållanden och försörjningsmöjligheter. 1800-talets arbetsvandringar sam-

manhänge med den starka befolkningstillväxten på landsbygden. Lösningen av detta problem blev för hundratusentals människor emigration till Amerika. Här skall endast beröras en del av de folkförflyttningar, som ägt rum i skuggan av den väldiga emigrationsvågen.

Under perioden 1800—1870 ökade jordbruksbefolkningen med omkring en miljon. Icke mindre än 65 % av dessa föll på jordbrukets underklasser: torpare, backstugusittare, inhysesghjon och tjänstehjon. Medan bondeklassen under århundradet närmast före 1870 ökats med blott en tredjedel, hade torparklassen fördubblats, backstugu- och inhysesklasserna — det mest proletariserade skiktet — nära femdubblats och tjänstehjonsklassen nästan fördubblats. Torpare, backstugusittare och inhysesghjon är grupper som ökat särskilt mycket i Småland, Västergötland, Värmland och de norrländska landskapen. Under århundradet närmast före 1860 fördubblades i Småland antalet hemmasöner över 15 år och drängar, backstugu- och inhysesklassen sjudubblades, torparna nästan fyradubblades och dessutom tillkom den nya statarklassen. Det var dessa tiotusentals arbetsföra människor som måste skaffa sig sitt bröd, hemma eller borta.

Vid mitten av 1800-talet, då befolkningstrycket börjar bli alltmera kännbart, fick problemet med arbetsvandringarna från Småland ökad aktualitet. De vandringar som tidigare ägt rum har lämnat mindre spår efter sig. I traditionen omtalas främst, att det varit tröskare som med slagan på ryggen begivit sig till de skånska storjordbruken och där på höstar och vintrar skaffat sig en extraförtjänst. Hallänningarna hade under 1700-talet och senare i stor utsträckning haft trösk i Skåne såsom biförtjänst. År 1822 påpekar landshövdingen i Hallands län att "den olägenheten inträffat att Allmogens drängar från en del af Sunnerbo Härad i Småland, hvilka likväl som jag tror icke hafva rättighet till en sådan utvandring, i förväg begifva sig till Skåne och der upptaga de mest lönande tröskbeting". Traditionen om dessa tröskvandringar lever på många håll, men det inträffade ligger så långt tillbaka i tiden att några konkreta drag knappast går att finna. Från Sunnerbo omtalas t. ex. att tröskarna brukade slå följe två och två eller fyra och fyra. Vare sig detta är pålitliga

traditioner eller senare tillägg, anknyter det till arbetsmetoderna vid slagtröskningen.

I första hand sökte man under 1800-talets senare hälft arbete inom den egna bygden vid de arbetstillfällena som erbjöds genom bl. a. väg- och kanalbyggen, mossodlingar, sjösänkningar och andra jordbruksrationaliseringar. Skogsindustriens frammarsch ökade behovet av arbetskraft i skogarna. Glasindustrien, som under 1800-talets senare hälft växte fram i Kronobergs läns östra delar, krävde arbetskraft både i hyttor och skogar.

Då man gick utom landskapets egna gränser, styrdes kosan åt skilda håll. I de västra delarna av Småland förekom det, att fattiga gossar sändes till de halländska jordbruken som vallpojkar. De äldre traditionella tröskarbetena började vid denna tid upphöra, när storjordbruket i ökad utsträckning hade mekaniserats och gjort slagorna obehövlige.

Under 1800-talets senare hälft byggdes hamnar, samhällen och städer runt om i landet. Detta krävde många armar. Förutom i hembygden gav sig smålänningarna som grovarbetare och byggnadsarbetare till andra trakter. På Öland och Gotland fanns åtskilliga arbetstillfällen. De stora städerna lockade särskilt många. Efter Sundsvalls brand vandrade t. ex. från Jät ett 40-tal arbetsökande dit. Det framväxande Stockholm uppsög arbetsdugligt folk från hela landet. Här återfanns smålänningarna både som grundläggare, grovarbetare, timmermän, byggnadssnickare och i viss utsträckning som murare. Åtskilliga småländskor arbetade även på byggena som mursmäckor. Torsten Gårdlund har i *Industrialismens samhälle* (Sthlm 1942, sid. 291) framhållit, att — vid sidan av dalkarlarnas och värmlänningarnas säsongpräglade arbetsvandringar — ”en tredje folkström av betydelse, som flödade fram och åter efter arbetssäsongen, utgick från den småländska kusten och från Öland. På våarna sökte sig en mängd folk härifrån norrut, särskilt till huvudstadens arbetsmarknad, och även om många av dem återvände till sin hembygd på hösten, synes här som i en del andra fall en permanent utvandring ha skett i de säsongmässiga arbetsvandringarnas spår. När man under krisen 1894 räknade nödhjälpsarbetarna i Stockholm, visade det sig att flera kommit från Kalmar län än från något annat

län utom Stockholms. Inte mindre än 109 man, dvs. 13 %, voro födda i Kalmar län." Dessutom fanns ett mindre antal även från de två andra småländska länen. Enbart från Aspelds och Handbörds fögderi beräknade länsstyrelsen att omkring 500 yngre karlar årligen begav sig på säsongarbeten under 1860-talet. Renhållnings- och trädgårdsarbetarna m. fl. rekryterades även bland smålänningar. Åtskilliga hade arbete på Gustavsbergs porslinsfabriker, i hembygden känd såsom en särskilt hälsovådlig arbetsplats.

I samband med städernas tillväxt ökade också tegelbrukens antal. Omkring 1870 fanns i landet omkring 150 tegelbruk. Vid sekelskiftet hade de ökat till omkring 500, de flesta belägna i Mälardalen och i Skåne. Så länge teglet lufttorkades, var detta framför allt en säsongindustri, som under sommarmånaderna hade stort behov av förhållandevis okvalificerad arbetskraft. Särskilt Mälardalens tegelbruk utgjorde målet för många vandrande smålänningar. En del fick arbete "i gropen", dvs. i lerschakten, andra sysselsattes vid "inmatningen", "uppsättarna" bar tegel till torkladorna och de s. k. "runstycksskjutarna" rullade tegel till och från ugnarna. Betalningen beräknades merendels per tusen tegel.

Trots överbefolkningen i Småland förekom det, att värmlänningar med sina speciella metoder uppträdde på småländskt område som arbetstagare och reformatorer i skogsarbetet. I mindre utsträckning begav sig smålänningarna i stället till Norrland på skogsarbete och flottning. Till sågverken lockades också en del. Här blev man lika ofta halvt bofast som säsongarbetare.

En viktig arbetstillgång utgjorde järnvägsbyggena. Till en början var det främst folk från den närmaste bygden som grep denna chans. Efterhand utbildades en växande kår av yrkesvana järnvägsbyggare, s. k. "rallare". Omkring 1865 utgjorde järnvägsarbetarna omkring 20 000 man, en siffra som i stort sett förblev konstant till slutet av seklet. Från Småland rekryterades en förhållandevis stor procent av rallarna. Länsstyrelsen i Kronobergs län uppger att det under början av 1870-talet var "mellan 200 och 300 personer från hvarje socken inom Konga härad", som 8—10 månader om året deltog i järnvägsbyggen. Rallarna utgjordes dels av sådana som utvandrade och i årtal vistades borta

Vid byggena i Stockholm och andra städer deltog under 1800-talets senare del kvinnlig arbetskraft, främst från Dalarna och Småland. — Foto Stockholms Stadsmuseum.

från hembygden, dels av s. k. "sommarfåglar", dvs. mera säsongmässigt anställda arbetare som vintertid, då arbetena hade mindre omfattning, vände åter. Att utröna varifrån rallarna vid olika banbyggen kommit, torde numera vara i det närmaste omöjligt. Det är emellertid betecknande, att av c:a 150 rallare i olika delar av landet, vilka spontant deltagit i Nordiska museets rallarundersökning åren 1948—1949, c:a 21 % var barnfödda i Småland.

Vid 1800-talets slut och framför allt efter sekelskiftet började den ökade sockerbetsodlingen bli ett viktigt arbetsfält. Främst var det till Skåne men också till Östergötland och Västergötland som smålänningarna begav sig för att delta i arbetet på betfälten. Detta arbete hade huvudsakligen två perioder, dels rensningen på senvåren och dels betupptagningen på förhösten. Antingen gjorde man två resor till betdistrikten eller också antog man annat

jordbruksarbete på den främmande platsen under sommartiden mellan de bägge betperioderna. Det var mest kvinnlig arbetskraft vid rensningen och manlig vid upptagningen. Betkampanjen är ett av de få säsongarbeten som alltjämt bevarat sin betydelse.

Vid början av 1850-talet utsträcktes arbetsvandringarna även utanför Sveriges gränser. Det uppmärksammades även i pressen. Kalmartidningen *Barometern* innehöll sommaren 1855 (bl. a. 23/6, 4/7, 28/8) artiklar med varningar för ungt arbetsfolk att låta locka sig till Danmark på arbete. I riksdagen motionerade 1856 bl. a. Anders Medin från Kronobergs län om att åtgärder skulle tillgripas mot dessa säsongarbeten. Frågan behandlades även i landshövdingarnas ämbetsberättelser på grund av de sociala vådor som dessa arbeten ansågs medföra. I översikten av tillståndet i Kronobergs län 1851—56 konstaterar landshövdingen, att det enligt hans åsikt fanns gott om arbetstillfällen och goda löner inom länet. "Det oaktadt fortfara utvandringarne, särdeles till Danmark, hvarigenom svårigheten att få duglige arbetare och tjenstehjon i icke ringa mån tilltager och öfverklagas; och fruktansvärdt kommer fattigvården öfverallt att framdeles betungas, när de utflyttade återkomma till socknarne, orkeslöse eller utfattige, en olägenhet som i synnerhet torde drabba det i öfrigt vanlottade Sunnerbo härad, hvarifrån utflyttningarne talrikast ske."

Samtidigt redovisade landshövdingen i Jönköpings län att 1851 femton personer och 1855 trettio tre personer utflyttat till Danmark men att dessutom ett icke ringa antal givit sig iväg utan anmälan till myndigheterna. Förutom emigration av detta slag har en icke mätbar säsongpräglad utvandring ägt rum. Samma länsstyrelse har även framhållit att "många arbetare sökt sysselsättning vid jernvägarne och andra allmänna eller enskilda arbetsföretag i andra orter".

Under åren 1866—70 utflyttade till Danmark och Tyskland enligt länsstyrelsens uppgifter 525 personer. Även för Kristianstads och Hallands län nämnes utvandringen av tjänstefolk under 1850-talet. I Blekinge synes företeelsen aktualiseras på 1870-talet.

Det går icke att mäta, hur stort antal personer som deltog i de säsongmässiga utvandringarna. De spår, som man påträffar är

numera endast kyrkböckernas rapporter om dem som utvandrat och kvarstannat i främmande land.

Svårigheten att bedöma antalet säsongutvandrare beror på olika folkbokföringstekniska förfaringssätt. Statistiska byråns tabeller över antalet personer som utvandrat, t. ex. till Danmark eller Tyskland, upptar endast dem som begärt utflyttningsbetyg ur församlingen. För att vinna arbete i Danmark fordrades icke utflyttningsbetyg utan endast ett arbetsbetyg, utfärdat av församlingens präst. Alla de som begett sig åstad utrustade enbart med arbetsbetyg återfinns sålunda inte i någon statistik. Dessutom reste mycket folk utan att något som helst intyg utfärdats. Och de som ett år skaffa sig arbetsbetyg brukade vid förnyade säsongfärder icke göra någon anmälan om sin avfärd. I Södra Sandsjö förhöll sig de olika kategorierna på följande sätt: 7 personer hade erhållit flyttningsbetyg för resa till Danmark medan 34 erhållit arbetsbetyg. Det stora antal som rest utan varje papper känner man icke till. Då den officiella statistiken från 1880-talet exempelvis anger 1 250 flickor såsom utvandrade till Danmark från Småland, motsvaras denna siffra av de 7 i Södra Sandsjö som begärt flyttningsbetyg gentemot de 34 som begärt arbetsbetyg och det ännu större men okända antal som inte begagnat några som helst betyg.

Eric H. Andersson har från Pjätteryd lämnat följande siffror (Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1941, sid. 192). Från socknen utvandrade till Danmark under 1850-talet 11 män och 5 kvinnor, under 60-talet 6 män och 5 kvinnor, under 70-talet 15 män och 19 kvinnor, under 80-talet 13 män och 25 kvinnor, under 90-talet 9 män och 5 kvinnor. Mellan 1900 och 1910 utflyttade till Danmark 8 män och 6 kvinnor. Denna utflyttning är alltså endast den ringa del av säsongarbetarna som av olika skäl kommit att bli kvar i det främmande landet.

Hur svårt det varit att utföra beräkningar över antalet säsongvandringar, framhöll även Adolf Hedin i några artiklar i Stockholms Dagblad 1884. Han påpekade att emigrationen till Tyskland under åren 1861—70 utgjorde 4 859 personer, varav omkring $\frac{3}{4}$ hade ägt rum under nödåren 1868—69, som i många avseenden blev en kraftig pådrivare för alla folkförflyttningar

från vårt land. Åren 1871—1880 emigrerade till Tyskland 7 078. Samme författare påpekade att dessa siffror på verkliga emigranter är låga, jämförda med de säsongmässigt utvandrade arbetarna. Emigranterna måste emellertid i viss utsträckning räknas till samma ström. Säsongarbetarnas antal kan antydast genom vissa andra siffror. Svenske konsuln i Lübeck rapporterade 1869 att mellan 3 och 4 000 arbetare passerat denna stad. Enligt 1871 års tyska folkräkning fanns i Mecklenburg-Schwerin 2 266 svenskar, i Preussen nära 6 000, i Hamburg 1 000 osv. Enligt tyska uppgifter skulle år 1880 11 885 personer, födda i Sverige, ha vistats i Tyskland. (Ernst Beckman, I tjänst hos främlingar, Sthlm 1885, sid. 32.)

Emigrationsutredningen 1909 angav att under åren 1851—1910 82 843 personer hade emigrerat till Danmark och 43 543 återvänt till Sverige. Under samma tid utgjorde utvandrarerna till Tyskland 26 551 och de som återvände därifrån 18 672. Utredningen framhåller emellertid att man till dessa redovisade siffror av emigranter måste "lägga ett mycket betydligt antal tillfälligt utflyttade, hvilka efter en arbetsäsong i Danmark återvänt till fäderneslandet, där de icke upphört att räknas såsom hemmahörande".

De som utvandrade till Tyskland tog främst tjänst i det nordtyska storjordbruket. Under fransk-tyska kriget förekom det även att svenskar fick arbete i järnverken. Enligt länsstyrelsens uppgift fick åtskilliga timmermän från Kalmarsundskusten arbete vid örlogsvarvet i Kiel. De områden som mest omnämnes är Pommern, Schleswig, Mecklenburg, Hamburgtrakten, Kasseltrakten etc. Lönen för kvinnlig lantarbetskraft utgjorde 90 à 130 mark om året. Omkring 90 % av svenskarna var knutna till jordbruket.

Värningen skedde per annons, genom värvare eller ryktesvägen. En annons i Zeitung für Nord-Deutschland har följande lydelse: "Svenskt tjänstfolk utbjudes av undertecknad till ärade tyska herrskaper, nämligen stora drängar till 37¹/₂ rthr preussiskt courant för år, halvdrängar till 30 d:o, gossar till 15 à 20 d:o, stora pigor till 22¹/₂ d:o, halvpigor till 15 à 18 d:o. Passagerareavgiften är för vardera av ovannämnda personer 11¹/₂ rthr pr.

Betfälten i Östergötland och Skåne utgjorde från 1800-talets slut en viktig säsongarbetsplats bl. a. för smålänningarna. — Foto omkr. 1900.

crt. De kvinnor, som i havande tillstånd hitkomma från Sverige, återsändas på min bekostnad och erhålles en annan piga i stället. Varje uppdrag utföres prompt och anskaffas endast dugligt och brukbart folk. — Morihof vid Lübeck. H. VOSS, Boskaps-handlare.” (Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1937, sid. 21.)

Särskilt i samband med nödåren 1868—69 begav sig en myckenhet smålänningar till Danmark och Tyskland för att få arbete. Det har uppgivits att det på en dag kunde komma 200 arbets-sökande med ångbåt till Lübeck. I maj 1869 uppgav tidningen Snällposten i Malmö att ett extratåg med 600 drängar och pigor från Småland på väg till Tyskland passerat.

Traditionen om dessa utlandsfärder lever mycket stark i landskapet. Man påträffar alltjämt i alla delar av Småland åldringar, vilka i sin ungdom deltagit i dessa företag.

Säsongarbetarna i äldre tid vandrade hela vägsträckan till fots. I Småland brukade man gå ner till kustens hamnar eller till de

större järnvägsknutarna, sedan järnvägarna tillkommit. Vanligen följdes man åt i grupper hemifrån. Från vandringarna lever åtskilliga episoder i traditionen. I Konga härad berättas det att några byggnadsarbetare, då de på höstarna var på hemväg med en sparad slant, brukade övernatta på kyrkogårdarna, enär de trodde sig säkrare mot överfall där.

Säsongarbetarna arbetade dels som enskilda arbetstagare, dels i kollektiv som arbetslag. Om dessa skillnader har det icke gått att erhålla tillräckligt exakta uppgifter. Deras inlogering har ofta varit enkel, särskilt som de flesta säsongarbetena ägde rum under den varma årstiden. Hushållen sköttes ofta av arbetarna själva kollektivt eller enskilt. Var de privat anställda, stod de dock direkt i husbondens kost på landsbygden.

Förhållandet mellan säsongarbetarna och bygdens fasta befolkning har ej avspeglat sig i traditionen. I Stockholm brukade folk skoja med smålänningarna, då de klev av sina ångbåtar, genom att hålla fingrarna som horn framför pannan och råma som kreatur. Detta avsåg att vara en påminnelse om äldre tiders oxdrifter från Småland.

Landshövdingarna har i allmänhet — såsom redan i det föregående påpekats — betraktat dessa arbetsvandringar med ett starkt missnöje, vilket tydligt understrukits i femårsberättelserna. Landshövding Carl Mörner i Växjö framhöll sålunda 1856, hur utvandringarna i början av 50-talet medförde svårigheter att få dugliga arbetare och tjänstehjon. Han befarade även att de från Danmark återvändande säsongarbetarna sedermera skulle komma fattigvården till last. Samtidigt klagade landshövdingen i Jönköpings län över att utvandringarna medförde brist på arbetskraft och bidrog till lönestegringen. Man observerar emellertid hos honom en annan inställning till lönehöjningarna: ”Långt ifrån att betraktas som något ondt, måste denna höjning af arbetslönen anses god och önskvärd, så vida arbetaren vet att till sin nytta använda den ökade inkomsten. Ett vanligt karldagsverke under sommaren betalas från 24 skillingar till 40 skillingar. I städerna och deras grannskap gäller ett sådant ofta 1 Riksdaler och mången arbetare kan der fötjena ända till 2 Riksdaler banko om dagen.”

Arbetsvandringarna ansågs av landshövdingarna vara anledning även till försämring av befolkningens moral. År 1872 anför landshövding Sköldebrand i Kalmar följande: "Ett hinder emot sedlighetens framsteg är den på senare tiden hos ortens yngre arbetare uppkomna vanan att vartiden begifva sig bort för sökande af arbetsförtjenst i Stockholm eller andra trakter, hvarifrån de vid återkomsten om höstarna sällan medföra några besparade penningar, men deremot ofta ökade njutningsbegär och mera utvecklade anlag för oseder. Häraf torde till en del förklaras, att kyskhetsöfverträdelse börjat bland arbetsklassen taga öfverhand." Det påpekas vidare att arbetsvandringarna medfört "böjelse för ett ostadigt lefnadssätt och stundom för verklig sysslolöshet, som icke sällan är första steget till inträde på brottets bana".

I Kronobergs län klagar landshövding Gunnar Wennerberg 1877 över att den förr enkla klädedräkten under 70-talet börjat utgöras av "in- och utländska kläden och fabriksstyg; och det är företrädesvis ungdomen såväl den qvinliga som den manliga, som visar en fåfänglig benägenhet att vara herrskapsklädd. De årliga vandringarna till Stockholm och jernvägsanläggningarna i landet bidraga på ett betänkligt sätt att utrota den forna småländska tarfligheten; och hvad än värre är, de sprida genom de återvändande, som under vintrarne merendels vistas i sin hembygd, icke allenast en benägenhet för grannlåt och onödig utstyrel, utan ock håg till ett lättjefullt och oordentligt lefnadssätt, den rätta grunden för laster och brott."

Dessa klagomål över de förändringar i dräktskicket, som ägde rum under 1800-talets senare hälft, möter man även i ett flertal andra läns ämbetsberättelser. I de län där man icke haft arbetsvandringar som i Småland, har landshövdingarna givetvis ej heller kunnat begagna dem som förklaring till denna utveckling på klädedräktens område.

I stort sett ansåg landshövding Wennerberg i Växjö, att äktenkapet hölls i helgd och att sedligheten var tillfredsställande. "Men äfven i detta afseende hafva de talrika utvandringarna på arbetsförtjenst såväl inom landet, som isynnerhet till Danmark och Tyskland, utöfvat ett ytterst menligt inflytande och slappat

de förr stränga åsikterna om sedlighetens vigt och värde. Liksom de till hembygden återvändande männen visa ringa betänklighet att der knyta lösa förbindelser, så visa ock de från utlandet återvändande qvinnorna, att de under sin bortovaro ej varit annorlunda eller bättre sinnade.”

Det enligt landshövdingen jämförelsevis stora antalet oäkta barn har enligt honom bl. a. sin förklaring ”synnerligast i de årliga allt talrikare utvandringarna till Danmark och Tyskland, hvilka en stor del af ortens ogifta arbetssökande qvinnor företaga. Dessa utvandringar utöfva ett ytterst skadligt inflytande på ortens lösare qvinliga befolkning i allmänhet. Vanligen återvända dessa qvinnor i hafvande tillstånd och äro ofta förderfvade både till kropp och själ. Dessa qvinliga vikingatåg hota sålunda att blifva en allt rikare flödande källa till spridande af sedligt förderf och till tunga för fattigvårdssamhället.”

Då husandakten och olika former av patriarkalism försvinner, kombineras även detta med arbetsvandringarna. ”Att också den förutnämnda tidsandan äfvensom de många tillfällena till riklig arbetsförtjenst vid jernvägar och å främmande orter i allmänhet samt den förvändhet i tänke- och handlingssätt, som insupits vid och hemföres från de besökta arbetsorterna, hafva på ett ytterst sorgligt sätt inverkat på barnens förhållande till föräldrarna och på tjenarnes åskådnings- och handlingssätt, är alltför uppenbart.”

Även från Kalmar län ljuder liknande tongångar vid denna tid. ”Det har icke varit ovanligt, att vid återkomsten på hösten medförts en besparing af ett par hundra kronor; men mången har snart förstört denna på kort tid förvärfade penningetillgång, hvilken framkallat ökad njutningsbegär. Detta förhållande har för öfrigt föranlett svårighet för jordbrukarne att finna dugliga och stadiga tjenstehjon och arbetare.”

Att utvandringarna från Småland och de angränsande sydsvenska landskapen var en social fråga som väckte samtidens uppmärksamhet, framgår på ett flertal sätt. Förhållandena i Tyskland behandlades framförallt av Ernst Beckman i en del tidningsartiklar, som sedan utgavs i bokform. Under resor i Tyskland hade han genom svenska konsuler, präster och andra representeranter skaffat vissa upplysningar, som kompletterades med in-

tervjuer och undersökningar hos de svenska säsongarbetarna och deras arbetsgivare. Agenterna framställdes som samvetslösa personer, vilka bedrev sin verksamhet på ett mycket cyniskt sätt. De mindre arbetsgivarna ansågs ha större möjlighet att omhändertaga sitt gårdsfolk än de större, vars arbetskraft mer lämnades på egen hand. De svenska arbetarna i Tyskland uppgavs ägna stora delar av sina inkomster åt klädlyx, nöjen och alkohol.

Om förhållandena i Danmark är man särskilt väl underrättad genom Fredrika Bremerförbundets undersökningar härav. Det var Dansk Kvindesamfund i Köpenhamn som genom en skrivelse till Fredrika Bremerförbundet riktade uppmärksamheten på de olika sociala missförhållanden, som var förknippade särskilt med den starka invasionen av unga kvinnor från svensk landsort till Danmark. På Fredrika Bremerförbundets uppdrag besökte Gertrud Adelborg dels de typiska distrikten för säsongutvandrare i Sydsverige, dels vissa orter i Danmark. I rapporten från denna resa återfinner man de mest detaljerade skildringarna av hithörande problem (Tidskriften Dagny 1890): "Om våren är det en rörelse bland den småländska ungdomen som bland flyttfåglarna", hette det i rapporten. "De unga samlas i stora flockar, rådslå och öfverlägga med hvarandra, framkasta och jämföra förslag, och en vacker dag är den stora skaran skingrad och borta i främmande land. Räcker ej kassan till en biljett till Amerika, så räcker den åtminstone till Danmark. Hemma vilja de ej stanna. Utvandringen anses vara störst i gränsocknarna mellan Småland, Skåne och Blekinge, liksom denna befolkning i allmänhet har mera oroligt lynne."

Fredrika Bremerförbundets utredning visar klart, att utvandringen helt hade ekonomisk bakgrund. De årslöner som betalades kvinnlig och manlig arbetskraft på landsbygden utgjorde 30 å 40 kronor per år. Vad som bjöds i Danmark var alltid minst 100 kronor för sommarhalvåret, ofta genom beting ökat ända till 140 kronor.

De sociala vådorna framställdes vanligen i grälla färger och det positiva kom lätt i skymundan. Gertrud Adelborg framhöll emellertid "att den lön de svenska tjänsteflickorna erhålla i Danmark är vida större än den de kunna vinna i hemlandet, och att

i följd deraf många af de utvandrande till Sverige hemföra ej obetydliga summor. Några utvandra en sommar för att förtjäna till en symaskin, andra insätta medel i sparbankerna, barn hjälpa sina föräldrar, andra afbetala skulder, köpa eller bygga hus etc. Så hade t. ex. en flicka varit i Danmark $1\frac{1}{2}$ år och under denna tid hemskickat 170 kronor. — En kvinna blef enka med sex oförsörjda barn, hvaraf fem döttrar. Dessa växte upp, började utvandra, och då vanligen tre af dem hvarje höst återkommo från Danmark med sin sparda penningesumma, hade flickorna på detta sätt kunnat inköpa en snygg stuga och hade nu modern boende hos sig.”

Under 1870-talet brukade danska och tyska agenter resa i de sydsvenska landskapen och värva arbetskraft. Sedan redaktören Ernst Beckman företagit omfattande undersökningar rörande värvningen av folk till Tyskland, tillkom 1884 års kungörelse om att endast svensk undersåte ägde rätt att vara arbetskraftsagent. Vidare stadgades att kommissionären skulle ha Kunglig befallningshavandes tillstånd, borgen å 1 000 à 5 000 kronor m. m. Dessa bestämmelser kringgicks emellertid omedelbart.

Vanligen brukade den danska arbetsgivaren vidtala någon för ändamålet lämpad tjänsteflicka att till nästa år värva det behövliga antalet gelikar. För detta erhöll hon en viss ersättning. Dessa s. k. ”fästeflickor” kunde enligt uppgift värva upp till 70 à 80 andra flickor. Trots att detta innebar ett kringgående av bestämmelserna, ansågs det vara ett för de svenska flickorna pålitligare system än det tidigare förfarandet med agenter eller kommissionskontor i Köpenhamn. De senare hade ur flera synpunkter mycket dåligt rykte. Vissa tider på året var det så stark trafik av svenskor till Danmark, att det lönade sig för lösa agenter att redan vid kajerna försöka erbjuda dem sina tjänster.

Ladugårdspigornas arbete bestod enligt samtida undersökningar i att mjölka 18 à 20 kor. De som arbetade i betfälten hade en arbetstid från 5.30 till 19.00, dock med sammanlagt ett par timmars uppehåll för måltider. Lönerna för kvinnliga industriarbetare i Köpenhamn uppgick vid väverierna till 7 à 12 kronor i veckan, vid cikoriafabrikerna till 4 à 12 kronor, vid cigarrfabrikerna till 7 à 9 kronor och vid tändsticksfabrikerna till 4 à 14

kr i veckan. Hembiträdeslönerna uppgick på 80-talet till 8 à 14 kr i månaden.

Den manliga arbetskraften i Danmark var delvis sysselsatt i jordbruk men mera i industrier, järnvägsbyggen, tegelbruk etc. De svenska tegelbruksarbetarna brukade gå under öknamnet "lergökar".

Beträffande den kvinnliga arbetskraften kom lätt frågan om derasandel att stå i förgrunden för diskussionen. Under senare hälften av 80-talet sändes genom danska kronprinsessans försorg en "bibelkvinna" från Elsa Borgs hem i Stockholm till Danmark för att missionera bland de svenska arbeterskorna. Olika religiösa och andra sammanslutningar sökte genom logi och annat stöd hjälpa svenskorna i det främmande landet.

Vid den tiden fanns en ofta framförd åsikt, att många av de unga flickorna utsattes för olika lockelser och att svenskorna inledde tillfälliga förbindelser eller i ökad utsträckning ägnade sig åt lösaktigt leverne. Fredrika Bremerförbundets undersökning berörde även dessa förhållanden. I ett antal församlingar i Småland, Blekinge och norra Skåne gjordes undersökningar härav. De småländska siffrorna skall här återges.

	Antal barn födda åren 1884—1888	Därav utom äktenskapet	Därav med för- modad dansk far
Virestad	660	36	17
Nöbbeled	317	15	4
Ö. Torsås	223	9	2
Linneryd	545	28	4
Södra Sandsjö . .	504	39	9
Tingsås	485	29	10
Markaryd	526	26	3

I den mån dessa siffror är riktiga, visar som vanligt verkligheten en mer nyanserad bild av förhållandena än vad en upprörd opinion eller av den överförd tradition vet att berätta om mängden oäkta barn av danskt påbrå. I allmänhet är det endast ett mindre antal av de utomäktenskapliga barnen som utgivits ha danskt påbrå. Om man betänker att mödrarna till dessa barn

vistades halva året eller mer i den främmande miljön, ter sig antalet dylika barn inte så överväldigande stort. Dessa på kyrkböckerna grundade siffror minskar även proportionerna i Gunnar Wennerbergs tidigare återgivna, starkt överdrivna skildringar av tillståndet.

Ett visst begrepp om missförhållandena erhåller man av länsstyrelsernas rapporter om personer som av olika skäl hemsänts av myndigheterna i Tyskland och Danmark. Under åren 1896—1900 hemsändes från Danmark till Kristianstads län 5 män, 6 kvinnor och 11 barn eller sammanlagt 22 personer. Från Tyskland hemsändes under samma tid 1 man, 3 kvinnor och 6 barn. Under 1900-talets första fem år blev antalet något högre.

Länsstyrelsen i Malmöhus län kunde enligt en kungl. förordning av den 9 juni 1871 lämna understöd åt medellösa säsongarbetare på återväg. Detta begagnades 1876 av 48 personer, 1877 av 57 personer, 1878 av 81 personer, 1879 av 116 personer och 1880 av 113 personer. Från de tre småländska länen föreligger inte några som helst uppgifter om hemförpassade säsongarbetare.

Under 1900-talets början avtog dessa säsongmässiga utflyttningar alltmera. De offentliga arbetsförmedlingarna inom landet blev organ för de förflyttningar av arbetskraft som behövdes t. ex. vid betkampanjerna. Men framför allt hade hela försörjningsproblemet blivit ett annat. Till detta bidrog industrialiseringen och inflyttningen till städer och industrier inom landet men i hög grad också den minskning av befolkningstrycket, som emigrationen till Amerika utgjorde. De här behandlade säsongarbetena är utslag av samma befolkningsrörelser som emigrationen. På grund av dennas djupt ingripande betydelse är det naturligt om de samtida säsongarbetena kommit en smula i skymundan.

SOLUR

av Sten Lundwall

Ännu i slutet av 1800-talet, då de mekaniska uren började bli var mans egendom, kunde det förekomma att man på landsbygden angav tidpunkten för ett sammanträffande eller ett företags igångsättande efter solens ställning. När man i Hånger i Småland skulle ut och slå slätterängar i utmarkerna och budade folk för detta ändamål bestämde man t. ex. att mötas vid ängsladan i soluppgången, och när ungdomen skulle ut och roa sig så kunde man komma överens om att mötas i solakvällen, alltså när solen gick ner bakom horisonten. Och i dagbräckningen, berättas det, stämde fiskarna möte vid Tullagårdsån för att fiska gäddor med frömete (EU 43.220). Samma primitiva indelning av dygnet känna vi från forntiden, från den homeriska dikten eller från Genesis: "Och det vart morgon, och det vart afton den första dagen." Hos oss tala äldst landskapslagarna härom. I Gutalagen utsäges, att manhelgd skall gälla alla de dagar som äro verkheliga, från det solen går ner om aftonen och till dess det är ljust på tredje dagen (SL 4, s. 210). I Dalalagens kyrkobalk heter det: "När solen går ned bakom skogen på lördagen då är inne söndagshelgen, och ute när solen på nytt går ned bakom skogen" (SL 2, s. 9). I Södermannalagens Köpmålabalk stadgas att när män byta hästar eller annat, då skall det bytet stå till tredje solnedgången (SL 3, s. 151).

"Här på orten", skriver en meddelare från Gällstad i Västergötland, "finnes mot väster en skogsås som skymmer solen cirka en halvtimme innan den enligt almanackan går ned på sommaren. Det var förr mycket vanligt att sluta arbetet när solen gick ner under denna ås, och ett vanligt talesätt var, 'när Stavaredsprästen sätter axeln under solen är det tid att sluta för dan'. Med 'Stava-

redsprästen' åsyftades prästen i Tvärred, som bodde i Stavared" (EU 43.264). När drängarna i Vemmenhög på 1870-talet kommo för tidigt hem från arbetet kunde husbonden möta dem med orden: "Vafför kommer I nu. Solen e ju en halv aln i väred inn" (EU 43.250).

Från sådana iakttagelser av solens upp- och nedgång vid vissa horisontmärken låg det sedan nära till hands att med solens hjälp på liknande sätt bestämma även andra tidpunkter. I Granhult i Gällivare socken såg man hur solen klockan 12 stod rakt över Repovaara och klockan 6 rakt över Jertavaara (EU 43.375). Benämningar som kvällsberget, nattberget och middagsberget ha uppkommit ur bergens funktion som tidmärken. Vid Solberga på Säfstaholms gods finns ett berg i hagen, över vilket solen synes först på morgonen. Om detta berg lyder en gammal ramsa: "Vid Solberga börjar det dagas, vid Oppsala sover di än. Vid Ekeby stiftar di lagar, vid Västervik piskar di sin dräng" (EU 43.133). Även från skånska slätten föreligga uppgifter om solmärken, men i brist på bergshöjder anlätade man här byggnaderna eller vegetationen i terrängen för samma ändamål. "De e midda för nu e solen över Ola Måns", hette det på ett ställe i Vemmenhög, eller: "Nu e de höj midda för solen lackar emot tjörnebuskarna" (EU 43.250).

Dylika metoder att bestämma tiden få emellertid klart hållas isär från de exempel Olaus Magnus anför på de gamla nordbornas förtrogenhet med solen som tidvisare, då de med skuggans hjälp togo kännedom om tidens gång. För detta ändamål betjänade sig invånarna i Norden av högt uppskjutande och lägre klippspetsar, dels naturliga bildningar, dels anordnade, vilka kastade skuggor när solen föll på dem. Denna metod, säger Olaus Magnus, uteslöt behovet både av sådana solur, som Anaximenes Milesius från Lacedaemon först skall ha uppfunnit, och av sådana ur som hållas i rörelse med hjälp av lod, hjul och vatten.¹ Instrument för ett liknande slags tidmätning, som den av Olaus Magnus relaterade, återfinnas ännu i senare tid i fältet. Vid Fole kyrka på Gotland sticker ett tiotal meter nordväst om kyrkan en sten upp ur marken.

¹ Olaus Magnus, *Historia om nordiska folken*, I, s. 72 f.

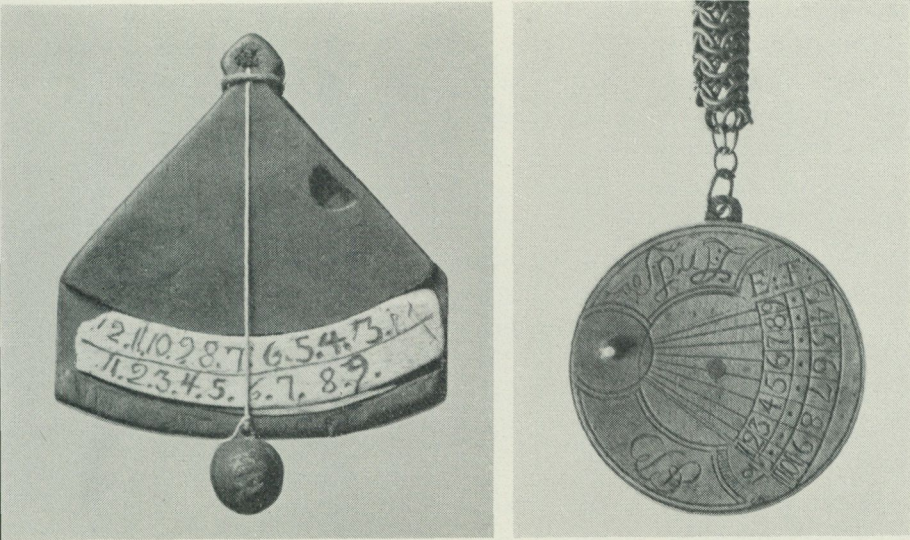

Bild 1. Solklocka av trä från Orsa. — Bild 2. Solklocka av mässing. — Nordiska museet, inv.-nr 13 289 resp. 151 334.

Stenen är placerad så att skuggan av tornets västkontur vid middagstiden skär densamma (SK, Gotland 1, s. 287). I Askaremåla i Småland står en gammal ek, som uppgives fordom ha varit en uppskattad tidmätare: "Folket i bygden och färdemännen visste precis vad klockan var då ekens skugga nått ett visst läge" (Barometern 1950 10/5). I skördetiden när solen dalade och skuggorna förlängdes var det lätt att räkna ut hur dags det var, då skuggan var vid den och den stenen. Inomhus använde man sig på samma sätt både av solmärken och skuggmärken. Det förra slaget möter man i Linnés exempel från Småland 1749, där tiden utmärktes om dagen efter solskenet genom fönstret sålunda, "at då Solen skiner på skåpet är det daframåls dags, och då hon kommer på ugnbänken är det merendels middag".² Det andra sättet var att låta fönsterpostens skugga utvisa vad tiden led. Om skuggan följde golvtiljan mittför fönsterposten var klockan 12 på dagen,

² Jfr S. Erixon, Folklig möbelkultur i svenska bygder, s. 137.

skriver en meddelare från Fryle i Småland, där boningshusen uppgivas ha varit byggda efter "sollinja" (EU 43.149). Från Torpa i Boråstrakten berättas att de gamla som voro så fattiga att de ingen klocka hade begagnade solen till klocka, medan möblerna, vråarna eller spisen fingo vara siffror (EU 43.384).

Gemensamt för dessa metoder att med skuggans hjälp bestämma tiden är att i Norden skuggans riktning och inte dess längd ut-säger densamma. I Södern där solen rör sig närmare himmelskupas mitt är det däremot skuggans längd som är avgörande. Visserligen finns det uppgifter om att man även hos oss mätt tiden på detta sätt, men någon tillförlitlig metod kan detta ej ha varit. I Södern är det däremot naturligt att säga som en person hos Aristofanes: "Kom till måltiden, då din skugga är 10 fot lång."

Bland de egentliga soluren urskiljas olika grupper.³ Av instrument som ange tiden genom att mäta solhöjden känner man från 1200-talet f. Kr. dylika i form av halvcirklar eller kvadranter, vilkas övre kant riktas mot solen, medan en med lod försedd tråd visar timman på en graderad tavla. Liknande ur ha använts av den svenska allmogen, och Nordiska muset äger flera sådana, vilkas användning P. G. Wistrand beskrivit i *Fataburen* 1910. Solklockorna av denna typ bestå av en träplatta med rörlig skala och en liten fördjupning i ena kanten med ett stift instucket från skivans rand, parallellt med dess plan samt med en kula hängande i en tråd. När man vill avläsa tiden hålles plattan lodrätt rakt emot solen och så att skuggan faller rakt under stiftet, varvid lodets snöre anger tiden på skalan, bild 1.

En annan grupp utgöres av de ur, som ange tiden genom den yttersta spetsen av skuggan från en visare. Man tänker sig gärna de äldsta solvisarna av detta slag som naturvuxna föremål, den mänskliga kroppen, ett träd el. dyl., som sedan i obeliskan erhåller en definitiv form. Men som Michel påpekat synas obeliskerna ej ha använts som solur i sitt hemland utan först sedan de under

³ En god översikt av dessa lämnar en uppsats av H. Michel, *Les instruments primitifs de mesure du temps*, i *Les chefs-d'œuvre de l'horlogerie*, Paris u. å., s. 29 ff.

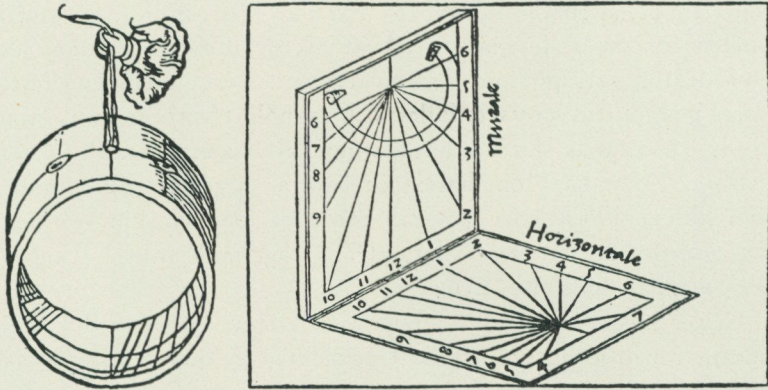

Bild 3. Solring. Ur *Annuli astronomici*, 1558. — Bild 4. Solur av nürnbergtyp. Ur Seb. Münster, *Rudimenta mathematica*, 1561.

kejsartiden överförts till Rom. De äldsta kyrkliga soluren norr om Alperna utgöras av halvcirkelformiga tavlor med skuggkastaren ställd i rät vinkel mot urtavlan, som är indelad antingen i 12 delar eller så att den återspeglar den nordiska indelningen av dygnet i 8 delar. Sådana ur finnas i England och Tyskland, men äro veterligen okända i Skandinavien. För nordiska solförhållanden voro de på intet sätt lämpade, då de förutsätta att solen vandrar nära himmelskupans mitt. Från vår tideräknings början känner man ett instrument, där en vågrätt placerad visare kastar sin skugga på en vertikal yta i meridianens plan. Bland de folkliga uren i Nordiska museet finnas på liknande sätt konstruerade solklockor, bestående av en cirkelrund skiva med en vinkelrätt anbragt fast visare, bild 2. Då skivan hålls med omkretsen riktad mot solen faller visarens skugga på timskalan mitt emot. Upphängningspunktens vinkel med den skuggkastande visaren regleras efter tidpunkten för solens uppgång olika delar av året (jfr *Fataburen* 1910, s. 11 f.). Till samma grupp som de nu nämnda uren få också solringarna räknas, ehuru dessa ange tiden genom ljuset i stället för skuggan. Solringarna voro kända redan under romersk kejsartid men räkna sin pånyttfödelse från den nya tidens början med den provensalske läkaren Bonetus' verk *De composi-*

tionne annuli astronomici, tryckt i Paris år 1500, bild 3. Förutsättningen för deras användbarhet var att de utnyttjades inom det område för vars polhöjd de konstruerats. Detta torde emellertid långt ifrån alltid ha varit fallet, och sannolikt voro de åtminstone under 1800-talets slut betraktade mera som leksaker än som tidmätare. "Man hade om halsen en ögla av segelgarn, 'en simme', som likt en klockkedja gick till ena västalommen, där solringen låg", meddelar om deras bärande en sagesman från Lyckeby i Blekinge på 1890-talet (EU 43.452).

Under medeltidens sista århundrade kommo solur med visaren parallell med jordaxeln i bruk. Upptäckten av den mot nordpolen inriktade skuggkastaren, som var oberoende av solens deklination, är epokbildande i tidmätningens historia. Kombinationen av denna polstav med den i rät vinkel häremot ställda sifferringen anses av Zinner tidigast uppträda i de ekvatoriala resesoluren och gav till resultat en indelning av dygnet i 24 lika långa timmar i stället för de timmar av olika längd de äldre soluren visade, där timman alltid var tolftedelen av tiden från soluppgång till solnedgång.⁴ Bland Nordiska museets solur finns ett sådant reseur, försett med kompass och daterat 1573. Det är tillverkat av förgyllt silver med medaljer av Johan III och Catharina Jagellonica till lock och botten, bild 5. Med kompassens hjälp fastställdes meridianen och när ekvatorialringen fälldes upp kastade en numera försvunnen visare sin skugga på densamma. Dylika ur föregå de kompassförsedda horisontal- och vertikalsolur, vilkas tillverkare i Nürnberg voro sammanslutna i ett eget skrå och kallades kompassmakare. Denna tillverkning utgår från Österrike, där man från 1400-talets mitt framställde hopfällbara, om små bokband erinrande solur av elfenben med vågrätt urtavla, bild 4. En lärd wienare som sysslade härmed var Regiomontanus, under åren 1471—1475 verksam i Nürnberg.⁵ Om Nürnbergsoluren har Bassermann-Jordan återgivit en artikel från 1763, där det heter att "die Nürnberger derselben viel hundertley Arten zum Ver-

⁴ E. Zinner, Die ältesten Räderuhren und moderner Sonnenuhren, Bamberg 1939, s. 75.

⁵ Se härom Zinner, Feinmechanische Geräte, Meisterwerke der Renaissancezeit, Berlin 1943, s. 7.

Bild 5. Reseur, daterat 1573. Nordiska museet, inv.-nr 219 177. —
Bild 6. Detalj ur ett kopparstick av Urs Graf omkr. 1510.

kaufe, von Messing, Beine, Holze und andern Materien machen; . . . etliche stellen in einer flachen viereckichten Büchse, die man ordentlich nürnbergiger Compasse heisst, und von Elfenbeine oder andern Beine gemachet, auch die Zahlen und Striche darauf schwartz oder roth bezeichnet sind . . . Es sind dergleichen nürnbergiger Compasse sehr bequem in dem Schubsacke auf der Reise bey sich zu führen. Andere werden schwebend in der Hand gehalten und bloss gegen die Sonne gerichtet, als da sind die messingenen Sonnenringe und cylindrische Sonnenzeiger, dergleichen viele von den nürnbergern auf den Märkten herum geführt werden" (Uhren, Berlin, 1914, s. 36 f.).

Konsten att på ytor av varierande slag med solens hjälp bestämma tiden hade efter 1400-talets mitt grundlags av den ovan nämnde Regiomontanus. Av N. Kratzer från München, vilken verkade som professor i astronomi i Oxford, spreds denna kun-

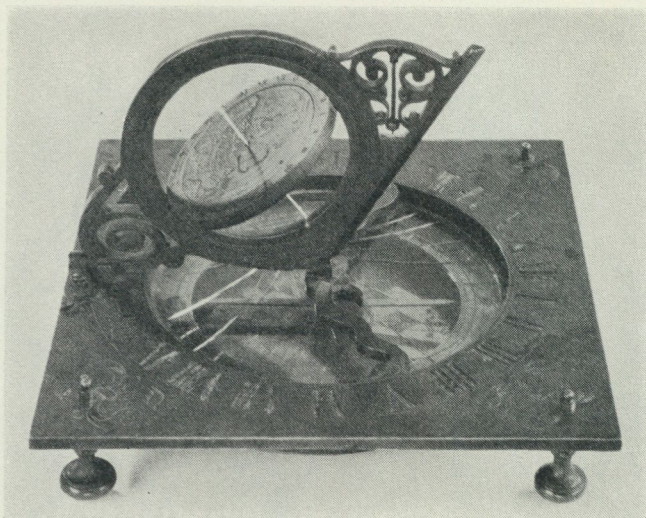

Bild 7. Horizontal- och ekvatorialsolur av Philip Jacob Thelott i Uppsala 1676. Nordiska museet, inv.-nr 80 853.

skap till England och kom här att utgöra ett viktigt incitament åt lusten att skapa stationära solvisare för profan utomhusmiljö att uppställas i trädgårdarna. I sin bok *Adelig övning* har Rålamb lämnat en sammanställning på de olika slags solvisare som brukades vid 1600-talets slut: "När en Solwijsare görs på platta Jorden eller jemt med horisonten kallas den Horizontal, men när Kanterna eller Sijdorna weta just up och neder kallas han vertical i anseende af zenit och nadir, men när en Solwijsare har sina 4 Sijdor och står perpendiculariter så at hwar Sijda wendes effter alla 4 Wädren så som Öster eller Orient, wäster eller Occident, så kallas de Orientales eller Occidentales; Alla desse kallas reguliera, hwar till och höra Equinoctial och polar den första emot Söder och den andra till Närr lika med Equatoris Elevation och poli af det Rummet der man är stadder. Alla dhe andra som hafwa sina Sijdor och icke wendas wist effter dhe fyra Wädren kallas declinanter, och om dhe luta åth någondera kallas de inclinanter och heeta irreguliera" (*Adelig öfnings* fierde tom, s. 106).

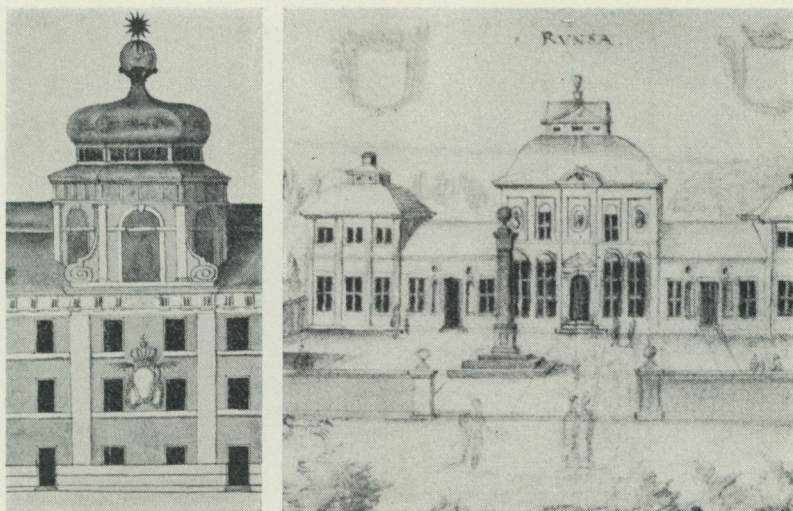

Bild 8 och 9. Ekvatorialsolur såsom tornkrön på *Gustavianum* i Uppsala och på kolonnen framför Runsa säteri. Detaljer ur teckningar för *Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna*. Kungl. biblioteket.

De tidigast kända svenska soluren med kompass tillverkades — såsom J. Bernström utrett i *Ymer* 1936 — sannolikt av Olof Rudbeck och hans lärjungar. Nordiska museets i bild 7 återgivna solur av den av Rudbeck inkallade Philip Jacob Thelott tillhör en serie från 1676. Det avbildade exemplaret, som på en gång fungerar som horisontal- och ekvatorialsolur, har av samme forskare ingående beskrivits (a. a., s. 190 f.). Man frågar sig kanhända, vad som drev hantverkare och lärde att fortsätta tillverkningen av dessa precisionsinstrument då de mekaniska urens exakta gång genom C. Huygens' regulatoranordning med pendel sedan 1657 var ett faktum. En hänvisning till förhållandet mellan soluren och de mekaniska uren besvarar denna fråga. Det var efter soluren som de mekaniska uren ställdes. Vid kyrkorna placerades de så att tornväktaren som skötte tornuret lätt kunde avläsa tiden som soluret utvisade. Till Stora Tuna kyrka i Dalarna hade församlingen år 1650 köpt en timsten och satt upp på kyrkogården för "att see huad klockan bör vara vidh när

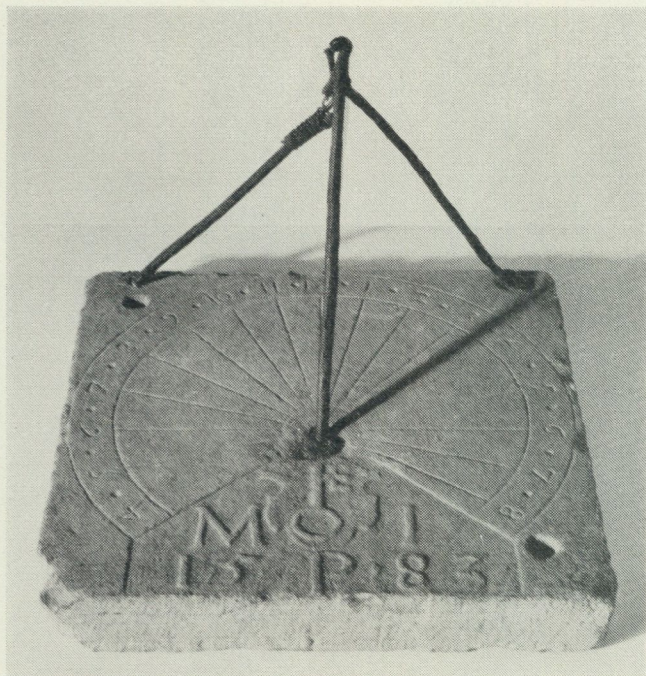

Bild 10. Horisontalsolur av kalksten, daterat 1583.
Nordiska museet, inv.-nr 151 499.

solen skjiner när gudstjänsten hålles" (SK, Dalarne 1, s. 336). I Riddarholmskyrkans räkenkaper upptas år 1700 ett solur förfärdigat av mästare Hindrich Rücken; avsikten med detta ur sades vara att vid klart väder "Uhrwärcket der effter rätta" (SK, Stockholm 2, s. 361). År 1665 blev urverket till Jakobs kyrkas tornur i Stockholm färdigt. Det ställdes efter en timsten på tornet, en solvisare utförd av stenhuggaren Wendell Stamm (SK, Stockholm 4, s. 415). Pehr Elvius nämner 1751 i sin resedagbok hur vid Västerplana kyrka bröts en "grå telgesten til hwarjehanda behof, såsom trappor, golf-sten, Lik-stenar och Milstolpar af bönderna som merendels här woro sten-huggare". Som deras mästare och ålderman namnger han en gammal gubbe som hette Stenhammar

*Bild 11. Horizontalsolur av kalksten, daterat 1672.
Nordiska museet, inv.-nr 212 213.*

(Dag-bok, s. 16). Om en stenhuggare med detta namn vet man att han år 1711 sålt en timsten till Väla kyrka samt att han levererat dylika till flera andra kyrkor i Skara stift (SK, Västergötland 1, s. 398).

Mindre vanliga än horisontal- och vertikalsoluren äro kloturen, av vilka tre exemplar finnas i Nordiska museet, ett mindre av marmor och två större av kalksten, det ena daterat 1740 och härrörande från Alva socken på Gotland. Ytterligare tre klot finnas i Gotlands Fornsals samlingar. I tysk litteratur gå dylika ur under benämningen "Kugelsonnenuhren". De tillhöra gruppen ekvatorialur med ekvatorialringen motsvarad av ett bälte med timsiffror. Soluret som kröner Olof Rudbecks Gustavianum, bild

Bild 12. Ekvatorialsolur av mässing; typen fortfarande i de nutida prydnadsuren. — Nordiska museet, inv.-nr 151 478.

8, är endast en gestaltning i mäktigare form av den princip vi möta hos de mindre kloturen (jfr Uppland 1947, s. 13). Suecia-teckningen, bild 9, återger ytterligare ett ur av samma slag, uppställt på Runsa i Uppland.

I den formhistoria som Nordiska museets bestånd av solur illustrerar kan man iakttaga hur tavlorna influerats av den allmänna stilutvecklingen från renässans till barock. Graderingens enkla

Bild 13. Fickuret och skuggan. Illustration till Skarstedt, Handbok i den bibliska forn-kunskapen.

ritsverk får starkare relief, timstrecken förvandlas från radier i en cirkel till stiliserade solstrålar, och som en naturalistisk effekt fjärran från de äldre urens geometriskt utförda ytor kan ibland solen själv sprida sitt leende över tavlan, bild 10—11.

När i Skarstedts Handbok i den bibliska fornkunskapen en neger svarar sin husbonde att ett ur kan forta eller sakta sig, medan skuggan är tillförlitlig, uttryckte detta en gängse uppfattning, bild 13.⁶ Skillnaden mellan den sanna soltiden och medelsoltiden utreddes 1727 av Anders Celsius i en liten skrift med titeln "En Underrettelse Huru man efter Solens ojämna rörelse bör rätt ställa ett Uhrwärk, at thet hela året igenom behåller en jämn och oförändrad gång". "När man ställer sitt ur så länge", säger författaren, "till dess det hela året igenom gör samma tidskillnad om middagarna med solen, som den härför upprättade tabellen utvisar, så är thet rätt och accurat stäldt, och aldeles följer Solens jämna rörelse (motus medius Solis)." Ett ur, varmed man vill probra andra urs riktighet, må visserligen gå på detta sätt. "Men så wida man i allment bruk rättar sig efter Solens rätta tid, så

⁶ Jfr EU 43.304.

kunna the andra Uhren, som en gång äre efter ofwan bemälte sätt rätt stälde, sedan jämkas efter Solens ojämna gång." På somliga ur kan man se två visarringar, en större för den sanna soltiden och en blygsammare för medelsoltiden. Denna värdering ägde hos oss bestånd till 1841, då medeldygnen infördes och de mekaniska urens princip blev rådande.

Astronomiprofessorn vid Uppsala universitet Gustaf Svanberg har i sina memoarer (Redovisning för en lång lefnad, Uppsala 1949, s. 103 f.) omtalat hur på 1820-talet urmakarna eller deras lärningar soliga dagar infunno sig på observatoriet för att ställa sina ur. "De kommo helt tysta in, väntade till dess de sågo solen blef tuklufven av middagslinjen och vredo då sina ur på tolf." Svanberg upplyste dem då om, att klockan inte var 12 utan så och så många minuter före eller efter och sade att om de inte ville rätta sig efter medeltiden, så ämnade han inte släppa in dem mera. På sin ålderdom erinrade han sig denna lilla reform, då han såg, "hvilken uppståndelse införandet af den gemensamma borgerliga tiden ('novatiden') förorsakat och med hvilken högtidlighet man här i Upsala tillväga gått, för att föra urvisarne 10 minuter och 16 sekunder tillbaka, ehuru man sedan jernvägstrafikens begynnelse varit van vid två tider, Upsala- och Göteborgs-tiderna...".

Orsaken till att soluren efter årtusendens tjänst nu åsidosattes som tidmätare berodde inte på att de mekaniska urens konstruktion med ens hade förbättrats, orsaken var att människorna framför allt genom kommunikationsväsendets omdaning påtvingades behovet av en annan gemenskap i tidsbestämningen än förr. Härmed sammanhänger också behovet att räkna de mindre tidsenheter, som endast ett fåtal solur gånge uttryck åt. Detta hade visserligen de mekaniska uren i århundraden förmått, men människorna räknade knappast minuterna förrän nu. Soluren kunde ej som de mekaniska uren tillgodose dessa behov, särskilt inte i mulet väder eller om natten, och av deras dubbla funktioner som tidmätare och som prydnader försvann därför den förra och fortlevde slutligen enbart den senare.

Använda förkortningar: EU (Etnologiska undersökningens arkiv, Nordiska museet); SL (Svenska landskapslagar); SK (Sveriges Kyrkor).

ORGLAR OCH ORGELPOSITIV I NORDISKA MUSEET

av Bertil Wester

Bland Nordiska museets äldre musikinstrument finnes också ett flertal orglar. Man kan göra en instrumenthistorisk promenad från norra övre galleriets magnifika orgel från Medåker, till större delen från storhetstiden, via nedre galleriet med Filmorgeln i graciös gustaviansk utstyrelse, genom musikavdelningen där Rådmansö kyrkas orgelpositiv från 1630-talet har sin plats, till Sabbatsbergsorgeln i södra övre galleriet. Orglarna började uppmonteras i Nordiska museets hall 1928, då den sistnämnda iständsattes av Gustaf Kruse; året därpå kom turen till Filmorgeln och slutligen 1930—31 till Medåkersorgeln.

Märkligast bland dessa instrument är utan tvivel det från Medåker. Dess verk består av manual och pedal samt omfattar tre oktaver och kortoktav med nio stämmor, Principal 8 fot, Kvintadena 8 fot, Gedackt 8 fot, Octava 4 fot, Quinta 3 fot, Octava 2 fot, Scharf 3-korig, Trumpet 8 fot, Vox virginea 8 fot diskant. Pedalen är bihängd och piporna utförda i bly. Av fasaden i ett slags provinsiell barockstil är den skurna dekorationen, vingar och krön, förgylld samt snickeriet i övrigt marmorerat i gråblått.

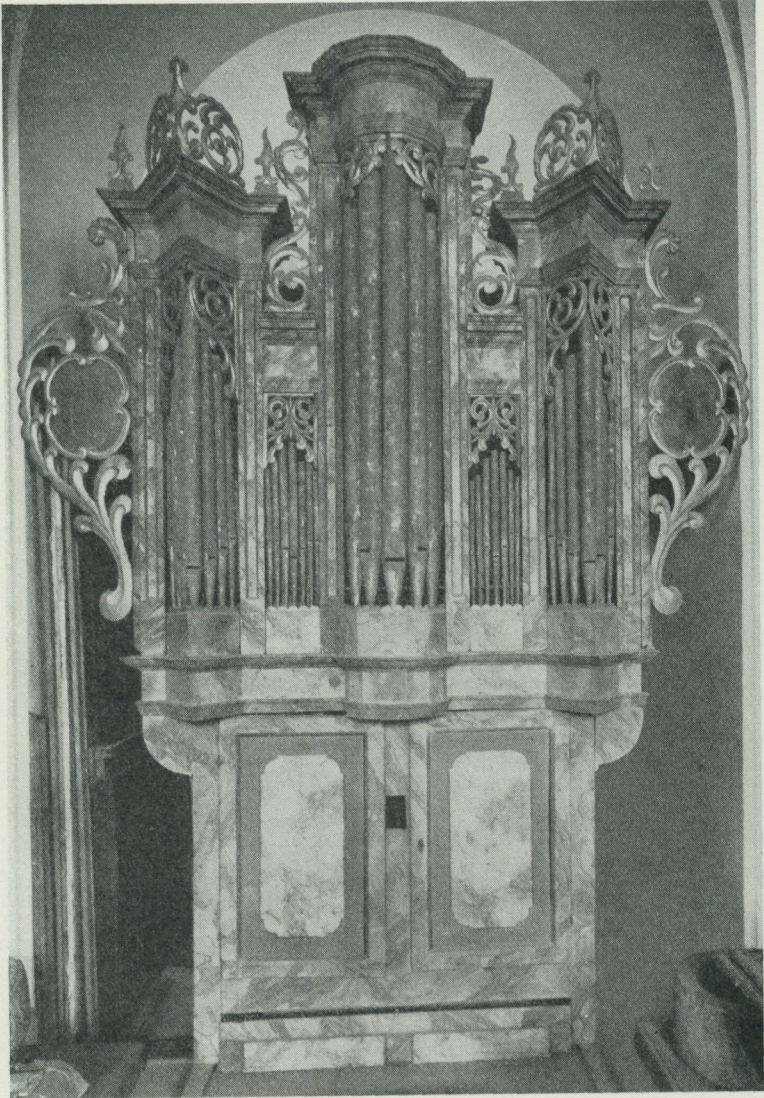
Församlingen köpte år 1760 detta orgelverk (men utan fasad) från Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm.¹ Fasaden utfördes i Medåker, sannolikt av en bygdesnickare. Ett arbete i barock var vid den tiden ingen orimlighet på landsbygden, särskilt om snickaren arbetade i anslutning till en äldre orgeluppställning i kyrkan. Den fasad som hört till orgeln före flyttningen till Medåker hade även den trenne tureller och fält med småpipor, deko-

¹ Enligt Efraim Lundmarks tidigare forskningar.

rerad av "Petter Norberg 1737 med åtskilliga Zirater och ornamenter, med Tvenne Englar och Bassuner i händerna". Det finns en ritning till Hedvig Eleonora kyrkas orgel, signerad 1762 av C. F. Adelcrantz, som visar en rokokouppbyggnad i vitt och guld med tvenne sidoställda pedaltorn av äldre karaktär. Dessa båda torn ritades 1737 av G. J. Adelcrantz d. ä.

Man vet att Medåkersorgelns verk innan det kom till Hedvig Eleonora brukats i Maria kyrka, dit det enligt förf:s tidigare forskning kommit från Storkyrkan. Ett orgelverk för Storkyrkan importerades 1627 från Frauenburg i Preussen. Detta ingick emellertid i en stor nordtysk orgel som uppsattes av orgelbyggarna Georg Herrman och Philip Eijsenmenger, vilka ofta nämnas i samband med 1600-talsarbeten i Stockholms kyrkor. Av denna stora barockorgel (färdigställd 1632 och riven på 1780-talet) med 45 stämmor, tre manualklaver och pedal, berömd för sin praktfulla fasad och sin ton, återstår ännu ryggpositivet som skänktes till Bälinge kyrka i Uppland av statssekreteraren Matthias Benzelstierna år 1788. Av det ovan sagda torde framgå att med all sannolikhet öververket i Medåkersorgeln härstammar från 1600-talsorgeln i Storkyrkan. Hülphers berättar emellertid att "Storkyrkan hade et litet orgwerk 1498". Det får kanske ej anses uteslutet att vissa delar i Medåkersorgeln kan härstamma från 1400-talets slut. Väderlådan (slejflådan) har en mycket ålderdomlig konstruktion, byggd av ek och avsedd för nio stämmor. Den har ingen långsgående spontbräda för luftkistan, utan är uppdelad i små fack med var sin lilla spontlucka, fasthållen av järnklinkor. En väderlåda för 3—5-korig Mixtur till orgeln i Etelhems kyrka på Gotland från 1400-talets senare del, nu i Statens historiska museum, liknar Medåkersverkets slejflåda, dvs. den har fack tillslutna med luckor i stället för med spontbräda.

Ätminstone två av stämmorna verka medeltida, nämligen Octava 4 fot och Octava 2 fot. De äro både till labiering och material typiska för det nordtyska orgelbeståndet från tiden omkring 1500. Piporna stå också mycket tätt sammanpackade på väderlådan så att pipverket faktiskt påminner om en gotisk mixturorgels. Klaviaturen, begränsad till en liten manual på verkets baksida med tre oktaver samt kortoktav, borde även den

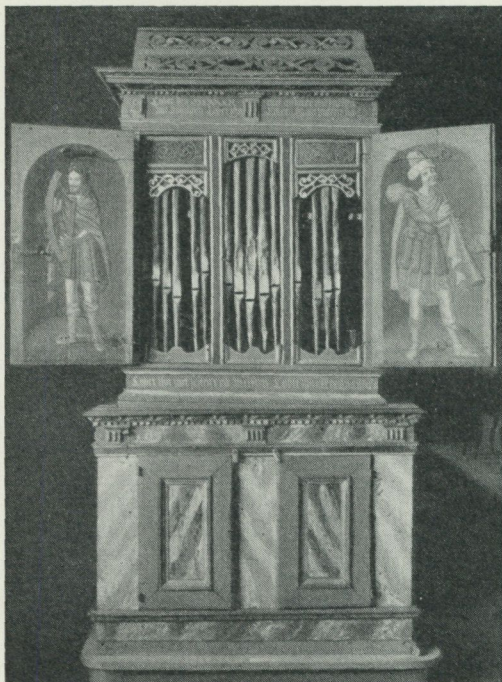

Medåkersorgelns fasad utfördes av en västmanländsk bygdesnickare på 1760-talet. Nordiska museet, inv.-nr 57 904.

kunna dateras till 1490-talet. Tangenterna äro korta och breda, heltonstangenterna gula, halvtonstangenterna svarta. Grova oktaven är en kortoktav, dvs. tangenterna Ciss och Diss saknas. Den är dessutom halverad så att halvtonstangenterna Fiss och Giss äro delade, varvid halva Fiss-tangenten ger tonen D och halva Giss-tangenten tonen E. Redan vid 1400-talets slut bör orgeln ha haft Principal 8 fot i fasaden i ljudande tureller. Den återfinnes sannolikt i den nuvarande Principalen, som har kölbågsliknande labier av medeltida typ.

Den nuvarande uppbyggnaden visar att verkets stämmor byggts om flera gånger. Gedackt 8 fot, Quintadena 8 fot och Quinta 3 fot tillhöra 1600-talet. Enligt meddelande av Josef Sjögren ha stämmorna Scharf 3-korig och diskanten av Gedackt 8 fot reparerats någon gång på 1700-talet, möjligen av orgelbyggaren Sundström i Järnboås. Trumpet 8 fot och Vox virginea 8 fot insattes på 1700-talet i samband med Grens och Strähles uppsättning av verket i Medåker, samtidigt som de helt nygjorde spelmekaniken och bälgen. På 1800-talet reparerades orgeln av organisten Thedell i Arboga som då fick betalning för orgelpipors förfärdigande, lagning och lödning, vartill åtgått bl. a. 14 marker orgelmetall. Orgeln i Medåker gjorde tjänst ända till 1888, och det förtjänar nämnas, att den ännu är i stånd att ljuda med sina egenartat ljusa, vackra Principaler och Mixtur.

Inne i musikavdelningen på Nordiska museet står en liten orgel från R å d m a n s ö kyrka i Uppland, som förvärvades 1631 till den året innan uppförda träkyrkan såsom gåva av generalmajoren och friherren Carl Sperling. Den hade sju stämmor och säges vara "erövrade" i Holstein. Rådmanörgeln är ett för vår storhetstid typiskt orgelpositiv i form av ett skåp, rödmålat med förgyllda och målade ornament samt målade inskriptioner. Orgel-skåpet tillslutes med målade dörrar och påminner om ett litet altarskåp, där de ännu bevarade blypiporna stå likt relikter av ädel orgelmetall. Prospektet består av trenne fält svartmålade blypipor med munnen förgylld och upptill dekorerade med masverk. Skåpet vilar på en bredare underdel, som innehåller faltbälgar av smidesbälgtyp med flera falter för varje bälg. De dragas med läderremmar. På orgelverkets baksida har den numera

Orgelpositivet från Rådman'sö kyrka i Uppland skänktes till församlingen 1631. — Nordiska museet, inv.-nr 36 454.

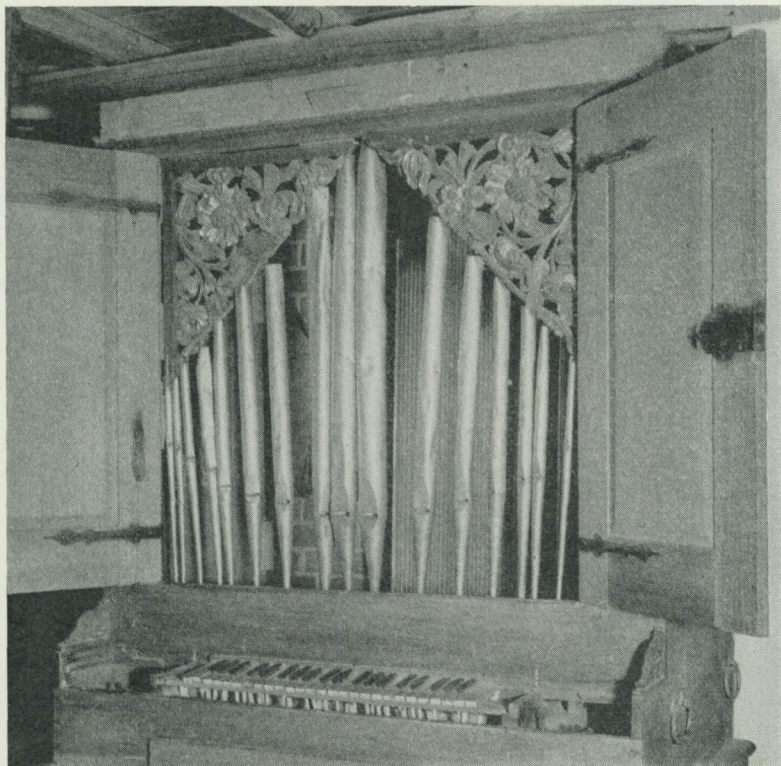
förlorade klaviaturen haft sin plats med 45 tangenter från C till trestrukna c med kortoktav. Tangenterna tryckte direkt på spelventilerna som varit placerade närmast under klaviaturen. Verket var disponerat med följande register: Principal 4 fot, Fleut 4 fot, Gedackt 8 fot, Octava 2 fot, Superoctava 1 fot, Mixtur 2-korig samt Regal 8 fot. Den sistnämnda är en verklig raritet, varav några småpipor finnas utställda separat i musikavdelningen. Dessa pipor äro små tungstämmor med ljudtrattar fastlödda i dillen, och de skötos ned i en pipstock, vars små kvadratiska hål äro synliga innanför klaviaturen.

Av ungefär samma typ som Rådman'sörgeln är det lilla karolinska orgelpositivet från Nyeds kyrka i Värmland, f. n. ej utställt. Det var sådana flyttbara orgelverk som användes i 1600- och 1700-talens concerto grosso, då ensemblens stråkar och ensstaka blåsare ackompanjerades med "organo". Nyedsorgeln är

signerad "Elias Wittig in Schlesien 1707". Den har skåp av ek, vars fasadparti består av ett brett pipfält med större delen av orgelns vackert ljudande Principal 4 fot. Dekoren upptill är ett skuret bladverk i grönt, guld och svagt rött. Verket är disponerat med fem stämmor, nämligen Principal 4 fot, Gedackt 8 fot, Quintadena 4 fot, Quinta $1\frac{1}{3}$ fot samt Octava 2 fot.

Redan under storhetstiden var orgelbyggandet i Sverige av hög konstnärlig kvalitet, varom ännu bevarade orgelfasader värtaligt vittna. Med den gustavianska tiden genomfördes en ny uppbyggnad av kyrkorgeln, som byggdes med kolonner och pipor i ett flertal tureller, rektangulära fält ordnade som klassicerande fönstergrupper, festoner samt krönande kartuscher och urnor. I Storkyrkan efterträdde den ovan nämnda 1600-talsorgeln av ett nytt instrument på 1790-talet. Dess mäktiga fasad fick genom P. Serén en festlig gestalt på läktaren i väster. Verket byggdes av orgelbyggaren Olof Schwan, som genom sin säkra mensur- och dispositionskonst utövade ett betydande inflytande på samtida orgelbyggare. Vid sidan av de konstnärliga mästarna arbetade även begåvade och kunniga hantverkare, som vid tillverkningen av småorglar ådagalade stor skicklighet. Ett känt namn i gruppen av hantverksmässiga orgelbyggare är stolmakaren Jonas Eken-gren i Stockholm. Han har bl. a. utfört orgeln i Yttergrans kyrka i Uppland, placerad på en trång läktare i det intima medeltida kyrkorummet. Vid slutet av 1700-talet kommo husorglar i bruk i hemmen; J. Ekengren var en av dessa husorgelmakare.

Av samma typ som orgeln från Yttergran är den från Film, uppställd i norra nedre galleriet. Denna är byggd på 1780-talet, sannolikt just av Ekengren. Orgeln består av ett litet skåp med tvenne halvkolonner eller tureller flankerande det plana mittfältet. Fasaden innehåller en del av Principal 4 fot, omväxlande med Quinta 3 fot, en originell anordning av ljudande prospektpipor av två stämmor. Övriga stämmor äro: Gedackt 8 fot, Octava 2 fot, trattformad Dulcianflöjt 4 fot samt Vox candida 8 fot, vilken ersatt en 2-korig Mixtur. Orgeln är målad i gråblått med utsökt vackra förgyllda ornament i form av festoner, fransar, akantusformiga sidostycken samt ett rutnät av rosetter mot blå botten. Den krönes av kartusch och urnor. Verket är mäs-ter-

Orgelpositivet från Nyeds kyrka i Värmland är signerat av Elias Wittig i Schlesien 1707. Nordiska museet, inv.-nr 83 129.

ligt utfört, och då man hör Filmorgelns visserligen spröda men äkta ton med dess aristokratiska timbre får man den uppfattningen, att nutida orgelbyggare helt enkelt ej kunna intonera så som de gamla mästarna gjorde i sin omedelbara uppfattning om orgelstämmans egenton.

Ett annat litet verk från samma tid är E m a n u e l S w e d e n b o r g s husorgel i hans lusthus, nu på Skansen. Detta instrument är ett litet vitmålat skåp med ett fält silvrade träpipor. Klaviaturen sträcker sig från C till trestrukna c med kortoktav. Orgeln har endast en stämma, nämligen Gedacktflaut 4 fot.

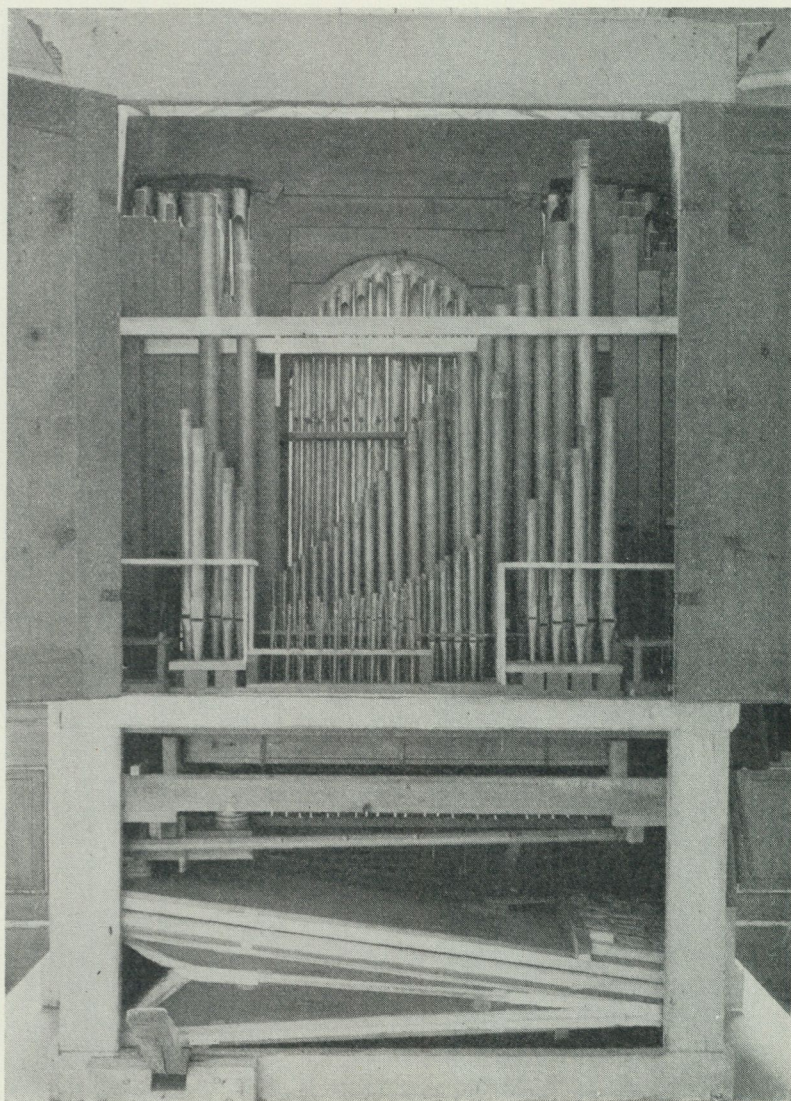
Under 1700-talets senare hälft förekommer också "vepositivet", ett slags orgel med vals och vev. Ett sådant gustavianskt positiv står i musikavdelningen. Det är en liten salongsmöbel på höga, svängda ben med "Salicet 2 fot" i prospektet och små fina pipor av bly. Instrumentet vevades, varvid en vals lät de små piporna ljuda med behagfullt svag och spröd ton. Positivet är blåmålat med förgylld ornering. Det var säkerligen en originell musikalisk upplevelse att lyssna till dessa små mekaniska orglar i de gustavianska kabinetten. De uppträda även i mindre format som bordspositiv eller serinetter, stundom importerade från Frankrike. I Nordiska museet finnas serinetter signerade av Davraineville fils à Paris och av Poirot à Misercourt en Lorraine. En variant av vevpositiven är de sengustavianska golvuren med ett litet flöjtverk, drivet av urverket, varav museet äger tvenne, utställda i högrestandsavdelningen.

Positivorgeln vevades helt enkelt och kunde stundom användas som kyrkorgel med psalmmelodier enligt Haeffners korallbok samt allvarsamma och högtidliga marscher. Vevpositiven behöll sin popularitet under Karl Johanstiden, då de kunde utföras i chiffonjéstil med mahognyfaner. En prydlig sekretär i polerad furu, mahogny, marmor och brons med spelverk, som utför Ouvertyren till "Figaros bröllop" av Mozart återfinnes i högrestandsavdelningen. En känd tillverkare av positivorglar vid 1800-talets mitt var instrumentmakaren Julius Eckstein i Stockholm.

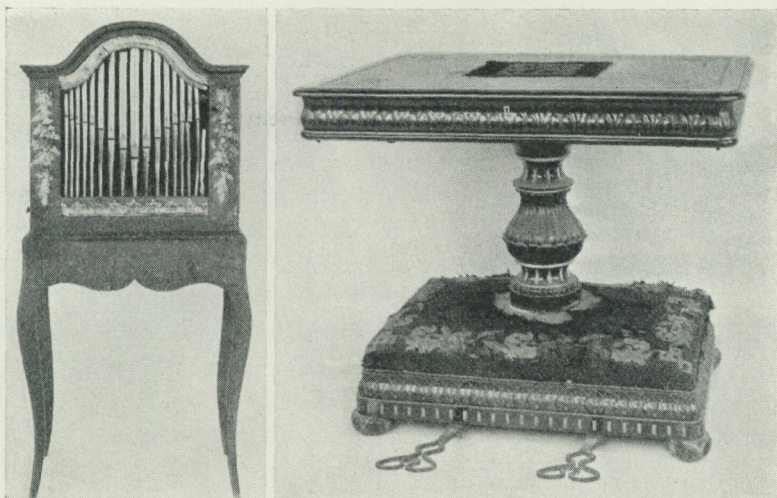
Orgeln från Sabbatsberg är från sengustaviansk tid med inslag av empire i de förgyllda ornamenten. Den byggdes 1804 av orgelbyggaren Pehr Strand, som gjorde fasaden klassicerande med pipor i ett rundat, portalformat mittfält mellan sidoställda rektangulära fält. "Ledamoten af Sabbatsbergs Fattighus Direction Herr Olavus O. Ekman och dess kära fru Catharina Margaretha Ahlberg gåfvo deta Orgelverk til Sabbatsbergs kyrka år 1804 under dåvarande Pastorn och Sysslomannen Herr Aron Alexanderssons tid" står med skrift i guld på en tavla vid orgelns ena kortsida. Den har följande sju stämmor: Principal 4 fot i fasaden, Gedackt 8 fot, Fugara 8 fot, Fleut 4 fot, Trumpet 8 fot, vilken numera ersatts med Oktava 2 fot, samt spärrventil. Klaviaturen med svarta under- och vita övertangenter återfinnes vid orgelns

*Orgeln från Films kyrka i Uppland byggdes sannolikt av Jonas Eken-
gren i Stockholm på 1780-talet. Nordiska museet, inv.-nr 111 788.*

Orgeln från Sabbatsbergs kyrka i Stockholm byggdes 1804 av Pehr Strand. Bilden visar verket under uppmonteringen. Nordiska museet, inv.-nr 111 880.

Orgelpositiv från 1700-talets senare hälft och orgelharmonium från 1870-talet. Nordiska museet, inv.-nr 55 567 resp. 238 453.

framsida. Den har en bihangspedal. Bilden s. 186 visar orgeln vid uppmonteringen med de Strandska piporna, där emellertid nio pipor i Oktava 2 fot äro hämtade från ett 1600-talsverk.

En vacker och originell hemmagjord orgel är den lilla piporgeln i Seglora kyrka på Skansen, troligen byggd i Småland under 1800-talets förra hälft. Därifrån kom den till Hejde på Gotland. Orgeln är målad i mahognyimitation och har fasaden uppbyggd med små tureller och en rundbåge med pipor. Stämmorna äro Octava 4 fot, Dubbelflöjt 8 fot, Fugara 8 fot samt Waldflöjt 2 fot.

Det var ej alltid möjligt att anskaffa orglar för småkyrkor eller kapell, och från 1830-talet användes prosten Dillners psalmodikon i stor utsträckning till ackompanjemang av kyrklig sång. Psalmodikonet är ett stränginstrument, bestående av resonanslåda med stall och en spelsträng. Det placerades på ett bord och spelades med stråke. Den "sifferchoralskrift" som användes för psalmodikonet överfördes även på tangenterna till det vid 1800-talets mitt allt vanligare orgelharmoniet. Ett märkligt sådant

finns i Särna gammelgård i Dalarna. Man använde även kammarorglar med pipor. Byskolläraren Måns Matsson i Gamsäters by, Bergsjö socken i Hälsingland, förfärdigade 1803 en kammarorgel med träpipor i en enda stämma, vilken nu ingår i Nordiska museets samlingar. Harmonier med tungor kommo under 1870-talet i allmänt bruk på landsbygden. De anpassades även för ståndsmässig miljö, såsom ett av museets harmonier i form av ett pelarbord i nyrokoko visar. Instrumentet är av polerat svart trä med skulpterad akantuslist på sargen och spegel i broderad ram på locket. Fotplattan innehåller bälgen som trampas med två järnpedaler. Ett annat orgelharmonium, utfört på 1860-talet, har formen av en pulpet i mahogny och jakaranda med tangenterna av elfenben och ebenholts.

Flera av de ovan beskrivna orglarna ha under åren 1930—39, då Nordiska museets musiksällskap existerade med professor Sven Kjellström som ordförande, använts tillsammans med andra historiska instrument vid musikprogram med äldre svensk sakral musik. Även efter denna tid ha Sabbatsbergs- och Filmorglarna spelats vid solokonsalter. I den katedralliknande museihallen har tonernas innerliga språk ej kunnat undgå att förstärka intrycket av historisk helgd.

FYRA GUSTAV ADOLFSMINNEN

Till fjolårets värdefulla gåvor från Nordiska museets vänner hör en liten grupp Gustav II Adolfsminnen, vilka lämnar en intressant belysning av samtidens måttlösa dyrkan av hjältekonungen. Gåvan är så mycket mer välkommen eftersom föremålen tidigare varit i utländsk ägo. De härstammar från en samling tillhörande Sveriges förutvarande konsul i Weissenfels Otto Link, som numera är bosatt i Aue, Westfalen.

Främst bör den egenartade statyett nämnas som pryder omslaget till denna årsbok. Själva figuren är ganska klumpigt gjuten i mässing och uppenbarligen en serieartikel, ehuru vackert ciseleerad och målad. Icke mindre än tre repliker i svensk ägo är också kända. Dessa står emellertid alla på enkla postament som icke alls kan konkurrera med denna statyetts monumentalt martialiska underlag. Den praktfulla silvertrumman ger också genom sin märkliga inskription museets förvärv en alldeles speciell och rikare innebörd. Där står på tidstypiskt, burleskt soldatspråk: ALLER TAMBOVRS VND MVSQVETIRER RIEREN SO DIE TRVMEL AVF DEM BAVCH — Trumslagare och musketörer, Rören trumman på magen! Underförstått är uppenbarligen att trumvirvlarna skall ackompanjera den skål som kungen utbringar. Detta är nämligen den angenäma sysselsättning som Gustav Adolf här ägnar sig åt. Med en liten skruv under den egendomliga balusterformade pjäs som han håller i sin lyftade hand, kan man bringa de tre rörliga griparmarna att fatta kring foten på ett glas. Flerfaldiga exempel på likartade föremål inom det samtida holländska stillebenmåleriet visar att just detta är den egendomliga mekanismens uppgift. Intresset för kuriositeter, som gärna fick

vara naturalistiska till formen, är karakteristiskt för 1600-talet. Denna pokal eller bordsprydnad som alldeles själv lyfter en skål tillfredsställde helt säkert väl dylika behov.

De övriga föremålen är mindre originella men därför kanske också mera allmängiltiga Gustav Adolfsminnen. En vacker, präglad silvermedalj av den icke ovanliga typen med kungens profil på åtsidan och Lejonet från Norden under valspråket DEO ET VICTRICIBUS ARMIS på frånsidan är daterad 1631 och bär den okända signaturen KS. Dess värde ökas betydligt av att den alltjämt hänger i sin tunga halskedja av silver. Så bars dessa medaljer en gång av Gustav II Adolfs officerare och bundsförvanter.

En ännu folkligare souvenirgenre representeras av en lerform med kungens bröstbild i hög relief. Den torde antingen ha ett samband med de mycket spridda vaxpousseringarna eller kanske t. o. m. med tidens allra mest materialistiska hyllningar i skåderätternas och konditorivarornas form, som märkligt nog alltjämt lever kvar i våra dagars Gustav Adolfsbakelser.

Ur konstnärlig synvinkel är utan tvekan den stora silverpokal som avrundar samlingen värdefullast. Dess kuppa omgärdas av åtta parvis ställda dygder och uppbäres av Lejonet från Norden i osedvanligt elegant utförande, marscherande fram över högar av troféer. Locket krönes slutligen av Gustav Adolfs byst. Att denna klenod är ägnad eftermälet och icke hjälten och befriaren medan han ännu var i livet råder det ingen tvekan om. På tungt rimmad vers läser man på lockets insida ett långt sorgeskvåde som daterar den till tiden kort efter den dystra månaden november 1632. Stämplat saknas helt, men överensstämmelsen med en serie Gustav Adolfspokaler av Paul Birckenholtz i Frankfurt am Main hänför pokalen till denna mästare. De övriga pokalerna finns alla i utlandet — till större delen i museal ägo — vilket gör det dubbelt glädjande att detta mästerstycke slutligen hamnat i Gustav II Adolfs hemland.

Bo Lagercrantz

NYA SOLLIDEN

I långt högre grad än alla andra museer i Sverige, ja säkerligen mer än de flesta i världen, har Nordiska museet vid sidan av vetenskaplig forskning och övrig verksamhet i kulturvårdens tjänst tvungits att syssla med materiella problem. Under tidigare årtionden riktades de ekonomiska ansträngningarna företrädesvis på upprättandet och skötseln av den lotteriinstitution — föregångare till den nuvarande, statliga — som skulle anskaffa de väldiga summor som museets byggnad krävde. I och med Skansens tillkomst 1891 upprullades ytterligare en mängd praktiska frågor av olika slag och svårighetsgrad, de flesta dock intimt sammanhörande med de efter hand stegrade besöksiffrorna på fri-luftsmuseet. För de sista decennierna kan det vara nog att erinra om att besöksiffran år 1929 var 824 249 men att den tjugo år senare hade passerat tvåmiljoner-strecket.

Den för Skansenpubliken viktiga restaurangfrågan hade tidigare varit löst på olika mer eller mindre tillfälliga sätt. Till utställningen 1897 uppfördes sålunda efter ritningar av Bror Almquist den sommarrestaurang, kallad "Fröstorp", som alltjämt finns kvar öster om Bredablicks torn. Den var byggd i villastil med rymliga verandor och ett galleri i tornet, avsett för ett musikkapell; huset användes numera till bostadsändamål. Efter 1897 års utställning flyttades Stockholms bryggeriers ölservering "Braghallen", ritad av Carl Westman, upp på Skansen för att tjäna den alltmera stegrade sommarserveringen.

År 1901 förvärvade Skansen gamla Tivoli-området med dess år 1886 uppe på krönet byggda sommarrestaurang, sedermera benämnd "Solliden". 1904—05 slogs ett nytt slag genom uppföran-

det av det vinterbonade "Högloftet", 1924—25 följt av dess annex "Nyloftet", båda ritade av den norskfödde arkitekten K. Güettler.

Med hänsyn till den stora sommarpubliken ej minst ute på den härliga terrassen blev Solliden dock snart den ojämförligt viktigaste av Skansens serveringar. Det gamla huset hade 1914—15 byggts om på ett synnerligen stilfullt sätt av Ragnar Hjort. Undan för undan blev likväl utrymmet här uppe för litet. De primitiva tekniska hjälpmedlen i förening med otidsenliga hygieniska anordningar hade gång på gång skarpt kritiserats av Hälsovårdsnämnden. Därtill kom att restaurangen var ytterligt otillräcklig; med sina 500 platser under tak räckte den endast till för en ringa del av dem vilka på sommarsöndagarna — då medelbesökssiffran på Skansen utgör omkring 20 000 personer — önskade förtäring. När nu besökssiffran 1938 på Skansen steg över 2 000 000, ansåg Nordiska museets nämnd tidpunkten vara inne att igångsätta en helt ny restaurang på samma plats (på sätt och vis kan man säga att denna påbörjades redan 1937, i och med att ett nytt kaffekök då uppfördes). År 1939 godkände myndigheterna Artur von Schmalensees ritningar, entreprenör antogs och en hel del material för den nya byggnaden var uppforslat till platsen — då andra världskriget bröt ut i september. Museets nämnd ansåg det vara rådligast att avbryta det påbörjade arbetet. Hälsovårdsnämnden medgav en förlängd användning av den gamla restaurangen, dock endast som ett provisorium.

Efter krigets slut 1946 ingick museet till Kungl. Maj:t med begäran om arbetstillstånd till nya Solliden; denna begäran avslögs 1949. Samma år gjordes emellertid en ny hemställan som beviljades den 29 september 1950. Det är museet särskilt angeläget att till statsrådet Sven Andersson och till Arbetsmarknadsstyrelsens chef Gustav Vahlberg uttrycka sin tacksamhet för den förståelse och det stöd som museet i detta avseende fick röna.

Ritningarna till den nya restaurangen, såväl de från 1946 som de 1949 omarbetade, hade i samråd med en rad specialister utförts av Artur von Schmalensee och Adrian Langendal. Då det var synnerligen viktigt att arbetet igångsattes omedelbart, ansåg Nordiska museets nämnd med hänsyn till att ritningar och arbets-

beskrivning icke förelåg i slutgiltigt skick att entreprenadförfarande ej kunde medhinnas, vilket skulle uppskjutit restaurangens färdigställande åtminstone ett år. Nämnden uppdrog därför åt sin ledamot byggmästare Olle Engkvist att utföra arbetet på räkning.

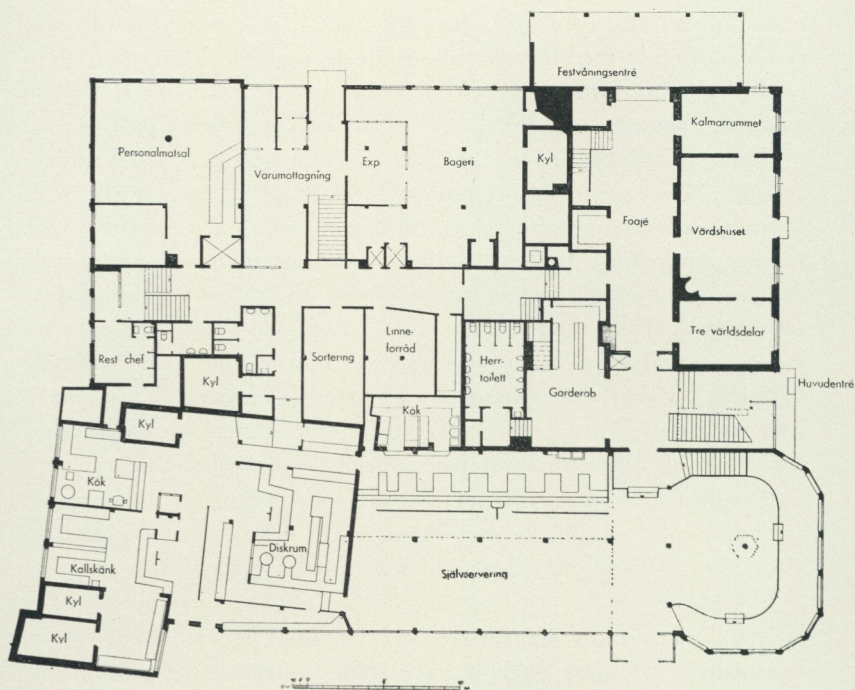
Den 10 oktober 1950 igångsattes rivnings- och schaktningsarbetet. Man tänkte sig att under första etappen, som skulle vara avslutad till sommaren 1951, få östra delen med festvåningen färdig åtminstone till det yttre. Under sommaren 1951 skulle de gamla serveringsverandorna i väster användas för konditoriserivering o. d. Så skedde även. När hösten kom igångsattes andra etappen, omfattande utbyggnad av matsalarna och självserveringen i väster. Efter månader av intensivt arbete var Skansens nya restaurang färdig för invigning tisdagen den 29 april 1952, för att på Valborgsmässoaftonen öppnas för allmänheten.

Invigningen som gynnades av strålande vårväder ägde rum i samband med en lunch, där Hans Maj:t Konungen var hedersgäst. Han yttrade därvid de ord som inleder årsboken.

Den nya Sollidsrestaurangen har en långt större kapacitet än den gamla. Mer än dubbelt så många gäster kan samtidigt utspisas här. Och eftersom en av avdelningarna är organiserad såsom självservering med snabbare omsättning än en vanlig restaurang, kan man räkna med att tre eller fyra gånger fler skansenbesökare nu kan erhålla en måltid under sitt besök på friluftsmuseet.

Man skulle vänta sig att den nya restaurangen under dessa förhållanden krävt en större byggnadsyta än den gamla. Så är dock inte fallet. Tack vare en rationell disponering av utrymmena och därigenom att en hel våning nedsprängts under markytan, har det lyckats arkitekterna att reducera den bebyggda ytan.

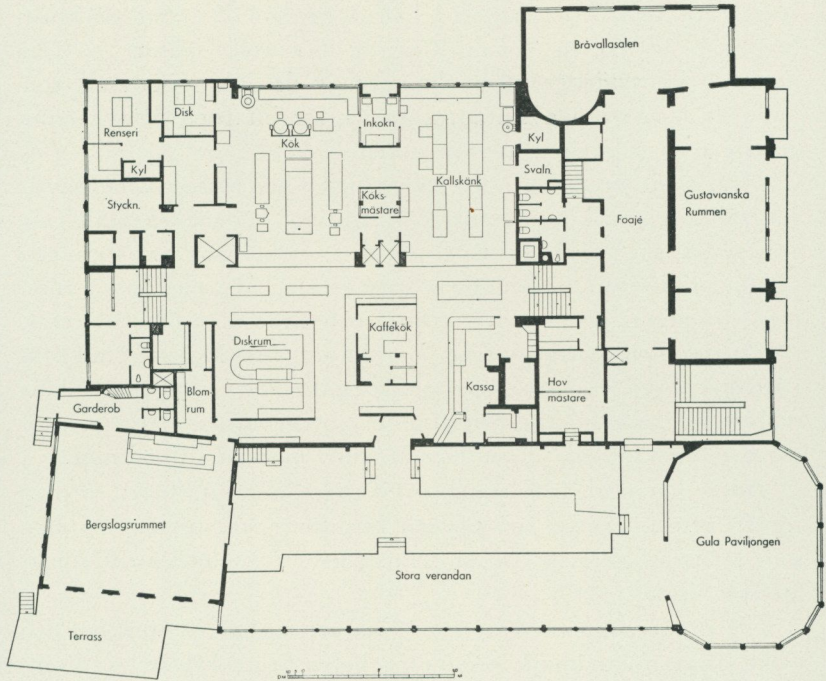
Trots allt riskerar dock en restaurangbyggnad för mer än tusen gäster att bli av en storleksordning som skulle tungt dominera hela Sollidsplatån. För att i möjligaste mån motverka detta har arkitekterna sökt uppdelning byggnadskroppen genom växlingar i formgivning och färg. Sålunda bildar västra längan — som innehåller de egentliga matsalarna — en långsträckt glasveranda i vitt och grönt, flankerad av två paviljongartade partier. Södra

Restaurang Solliden. Plan av bottenvåningen. Skala 1: 500.

längan har fått formen av ett gammaldags värdshus med djurgårdsgul putsfärg och skilt från hörnpaviljongen genom huvudentréns stora glasparti. I sydöstra hörnet skjuter Bråvallasalen ut i övervåningen och bildar en öppen loggia i markplanet med en särskild entré till festvåningarna. Även östra och norra fasaderna, som omsluter de olika ekonomiavdelningarna, har genom fönsterindelning och träpaneler fått en rytmisk uppdelning i smärre enheter inom helheten.

Byggnaden omfattar tre våningar. Källarvåningen innehåller förråd av olika slag, omklädnads- och duschrumb för personalen, pannrum med koks- och oljeförråd samt skyddsrum. Bottenvåningen inrymmer entré och garderober, självserveringen med tillhörande ekonomilokaler samt en del av festvåningen (Värds-

Restaurang Solliden. Plan av övervåningen. Skala 1: 500.

huset), vidare personalmatsalar, bageri och konditori samt varumottagning och personalingång. Övervåningen omfattar matsalarna (Bergslagsrummet, Stora verandan och Gula paviljongen) samt den övre festvåningen (Bråvallasalen och Gustavianska rummen). Vidare finns här kök, kallskänk, renseri, disktrum, kassa etc. Tre hissar underlättar varutransporterna mellan de olika våningarna. Slutligen upptas vissa vindsutrymmen av aggregat för ventilation av samtliga lokaler.

De båda arkitekterna Artur von Schmalensee och Adrian Langendal har under det forcerade byggnadsarbetet haft medhjälpare av olika slag. Sålunda har inredningen i Stora verandan utformats av arkitekten Rolf Engströmer, i Gula paviljongen av professor Josef Frank och i självserveringen av arkitekten Gunnar

Aspe. För textilierna har fru Estrid Ericson, fru Sampe Hultberg och arkitekten Sonna Rosén i huvudsak svarat. — Den moderna konstnärliga utsmyckningen av de olika lokalerna, som ännu är långtifrån avslutad, kommer att bli föremål för redogörelse i nästa årgång av Fataburen.

I fråga om inredningen av festvåningen har museet velat hävda sin ställning som kulturhistorisk institution. Målade väggfält från 1700-talet, speglar, ljuskronor, porträtt, möbler m. m. ur museets samlingar utsmyckar sålunda Vårdshuset och Gustavianska rummen. Inredningsföremål från 1870- och 1880-talen har placerats i Bråvallasalen, detta givetvis i anslutning till Malmströms Bråvalladuk, som beskrives på annat ställe i denna bok. Sådana möbler etc. som är direkt utsatta för slitage (stolar, bord, mattor osv.) är dock även i dessa rum av fullt modern tillverkning.

Vidare har trädgårdsarkitekten Walter Bauer utarbetat en plan för friluftsserveringen på platsen framför restaurangen, en plan som i väsentliga delar redan genomförts; vissa häckplanteringar återstår dock.

I de restaurangtekniska planeringsarbetena har — förutom den i okt. 1951 nyutnämnde restaurangchefen Sture Håård — direktörerna Eric Andersson och Will Sjöwall medverkat. Vidare har såsom konsulter vid planeringen av köksavdelningarna fungerat arkitekten Gunnar Carlsson, ingenjören Bengt-Åke Sjögårdh och konsulenten Kjell Laurin.

Vid den byggnadstekniska arbetsledningen har byggmästare Olle Engkvist själv tagit verksam del vid sidan av ingenjör Tore Larsson och verkmästare Olov Holmström. Den senare har på ett utomordentligt sätt löst det svåra problemet att fördela uppgifterna inom arbetsstyrkan, som pendlade mellan 50 och 200 man. Under de tre sista hektiska månaderna var 37 olika yrkesgrupper samtidigt verksamma vid bygget!

Alla bärande byggnadsdelar och bjälklag är gjutna i betong. Till hela bygget har åtgått omkr. 1 900 m³ betong. De yttre murtorna är slätputsade och i vissa partier inklädda med målad eller gråbetsad träpanel. Hela takytan, ungefär 2 900 m², är täckt med dubbelfalsad kopparplåt.

Byggnadskontrollant har varit ingenjör Carl Elmén. En slutlig

Nya Solliden sedd från Sollidsplatån. Foto Wintzell. — Gula paviljongen, huvudentrén och festvåningarna. Foto Svenska Dagbladet.

NYA SOLLIDEN

I stora verandan kan, mån överallt njuta av utsikten. — Från Gula paviljongen ser man ut över Strömmen och Söders höjder. Foto Wintzell.

De Gustavianska rummen utgör en del av festvåningen. — Självserveringen erbjuder snabba och billiga måltider. Foto Wintzell.

Bråvallasalen ansluter sig till åttiotalets trivsamma inredningskonst med rött, svart och guld som dominerande färger. Foto Svenska Dagbladet.

granskning som utförts av en särskild tillkallad sakkunnig, överingenjören Gunnar Chatillon-Winbergh, visar att kostnaderna för restaurangbygget helt hållit sig inom rimliga gränser, särskilt med hänsyn till dess synnerligen gedigna kvalitet.

Under regi av Olle Engkvists Byggnads AB har en rad företag medverkat med specialarbeten och leveranser. Stockholms Kooperativa Åkeriförening har utfört schaktningsarbetet — omkr. 8 500 m³ berg har sprängts bort förutom en 30 m lång avloppstunnel; AB Installatör har svarat för värme, vatten och sanitet, ASEA för hissar och all elektrisk installation och Stockholms Plattsättnings AB för kakel och golvplattor; AB Oskar Jansson har utfört koppartaket och andra plåtarbeten; AB Zero har svarat för beklädnadsplattor i innertak, Sjöös Fabriks AB för rostfri inredning och STAL för kylskåpen och de 8 kylrummen; snickeri-inredningar har levererats av Svenska Möbelfabrikena, Bodafors, samt Egelin & Nilsson, golvplattor och kleinmosaik av Iföverken, Bromölla, och fönsterglas av C. L. Schönnow & Co.; Yxhults Stenhuggeri har lagt kalkstensgolvet i Självserveringen; Gustavsbergs Fabriker har levererat allt sanitetsgods; AB Ventilator har svarat för ventilationen, Josef Engkvist Måleri AB har utfört ut- och invändig målning och P. Ericsson & Co, Göteborg, har levererat persienner och markiser.

Sittmöblerna i matsalar och i festvåningar har tillverkats av AB Westbergs Möbler, Tranås, och AB A. Klaessons Möbelfabrik, Fjugesta. Westberg har också levererat möblerna till Självserveringen. Matsalsbord och vissa möbelgrupper i festvåningen har utförts av Nordiska Kompaniet.

Bland leverantörer, vilka på mångahanda sätt och genom särskilt generösa villkor underlättat anskaffandet av inventarier och utrustning av olika slag, må följande firmor nämnas: Olle Engkvists Byggnads AB (merkostnad för koppartaket), Gustavsbergs Fabriker (servisporlin), Wahlbecks Fabriker, Linköping (mattor i matsalarna), Nordiska Kompaniet (matsilver), Norrahammars Bruks AB (värmepannor), Svenska Turbinfabriks AB Ljungström, Finspång (kylutrustning), Elektriska AB Helios och Bolinders Fabriks AB (köksmaskiner), Stockholms Bryggerier (fatölsdisk), L M Ericssons Kassaregister (kassaregister), Sven-

ska AB Philips (högtalaranläggning), Sjöös Fabriks AB (rostfri inredning), Borås Jacquardväfveri, Borås (möbeltyg) samt Ehrnberg & Sons Läderfabrik, Simrishamn (skinn till stolsklädsel).

Vidare må erinras om att ett antal företag på olika sätt underlättat det stora byggets finansiering, främst Stockholms Sparbank, Svenska Handelsbanken, Skandinaviska Banken, Stockholms Enskilda Bank, Göteborgsbanken, Esselte, Holmens Bruks AB, Försäkrings AB Skandia, Apotekarnas Mineralvattens AB, K. A. Bergander, Kemabolagen, Åtvidabergs Industrier, Nordiska Kompaniet, Bolidens Gruv AB, Ford Motor Company, Good Years Gummifabriks AB och Separator.

Beträffande de talrika donatorerna till den konstnärliga utsmyckningen kommer redogörelse att lämnas i nästa årgång av Fataburen.

Den nya Sollidsrestaurangen avses att — i motsats till sin föregångare — hållas öppen året om. Och det är väl inte alldeles förmätet att tro att den så småningom kommer att räknas bland huvudstadens vackraste och trivsammaste restauranger, inte bara sommartid utan även på vintern, då utsikten över inloppet och staden är lika fascinerande som någonsin.

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1952

Enligt lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader (Svensk författningssamling 1942: 354) ha följande byggnader under år 1952 blivit registrerade som kulturminnesmärken: Gamla tingshusbyggnaden Valla 8¹, Fägre socken, Västergötland; Alvesta f. d. komministerboställe, Alvesta köping, Småland; byggnader på tomten nr 35 inom kvarteret "Paradis" i Lund; Stabbamölla på Häljarp 2⁵, Tofta socken, Skåne; Seglora gamla prästgård, Seglora socken, Västergötland.

S k å n e

En mangårdsbyggnad från Rävninge nr 4 i Hästveda socken har återuppförts i hembygdsparken. Åsbo häraders och Perstorps hembygdsföreningar ha restaurerat en ryggåsstuga å Hyllstofta nr 6 i Vedby socken. — Den av Lunds stad tillsatta kommittén för inventering av stadens äldre byggnadsverk har slutfört sitt uppdrag och publicerat resultatet. Den inventering av profan bebyggelse som igångsattes under år 1951 har fortsatt. — Nya hembygdsföreningar ha bildats i Ekeby, Kvidinge, Loshult, Sösdala och Visseltofta.

B l e k i n g e

Mörrums hembygdsförening har flyttat en båtsmansstuga, den s. k. "Mästarstugan", till hembygdsparken. Blekinge museum öppnades efter tre års omordning den 16 mars 1952. Örlogsvarvets museum har utökats med en ny våning och åter gjorts tillgängligt för allmänheten. I samband härmed bildades föreningen "Varvsmusei Vänner."

Halland

En möbelsnickareverkstad från Lindome har av Nordhallands hembygdsförening, Kungsbacka, flyttats till den nya hembygds-parken, dit tidigare en stuga från Kalvhult i Förlanda socken flyttats (sedan 1925 hade denna stuga stått i Kungsbacka järnvägspark).

Rörviks väderkvarn i Torpa socken har inköpts av en villa-ägareförening för att bevaras på ursprunglig plats. Lindberga storkommun har förvärvat ett s. k. sydgötiskt hus, som möblerats med bistånd av Varbergs museum. Byggnaden, den s. k. "Bolsestugan", användes en gång som atelier av Severin Nilsson. — Nya hembygdsföreningar ha bildats i Drängsered, Gunnarp, Krogsered och Årstad.

Öland

Kalmar läns fornminnesförening har restaurerat den föreningen tillhöriga "ekstugan" i Eriksöre. Genom Kvarnkommitténs försorg har ett tiotal väderkvarnar reparerats. Torslunda hembygdsförening har invigt sin hembygdsgård, och Åkerbo hembygdsförening har iordningställt ett av de få kvarvarande slipverken.

Småland

Kalmar län: Restaureringen av Krusenstiernska gården i Kalmar har slutförts. Karlslunda hembygdsförening har återuppfört en tvåvåningsbyggnad i Påryd. Högsby hembygdsförening har erhållit ett vackert område vid Emån till hembygds-park. Ålems hembygdsförening har låtit restaurera en vattenkvarn vid Alsterån. I Torsås har en holländar-kvarn vid Vägghyltan restaurerats. Vid läns-museet i Kalmar ha avdelningarna för handel och hantverk nyordnats.

Kronobergs län: Almundsryds hembygdsförening har erhållit en högloftstuga i Sandkullen. Asa hembygdsförening har arrenderat ett område vid kyrkan att användas som hembygds-park. Dädesjö gamla prästgård har restaurerats. Gårdsby hembygdsförening har erhållit torpet "Hoppet", som restaurerats på ursprunglig plats. Lammhults hembygdsförening har flyttat en mangårds-

Seglora gamla prästgård i Västergötland har registrerats såsom kulturminnesmärke.

byggnad från Skärshult till hembygdsparken i samhället. Södra finnvedens hembygdsförening, Ljungby, har arrenderat och inhägnat ett område kring en runsten och en skeppssättning vid Stickinge. Den s. k. "Tegnérstugan", som stått på Tegnaby hospitalsgård, har flyttats (rullats) till hembygdsföreningens park. Alvesta hembygdsförenings samlingar samt Blenda Anderssons samlingar i Vislanda ha katalogiserats genom Kronobergs läns hembygdsförbund och Smålands museum. — Nya hembygdsföreningar ha bildats i Hallaryd, Södra Sandsjö, Strömsnäbruk, Torpa och i Älmhults köping, den sistnämnda på begäran av köpingens fullmäktige.

Jönköpings län: Bankeryds hembygdsförening har flyttat en bod och en smedja till hembygdsgården. Breareds hembygdsförening har flyttat sockenmagasinet till parken. Hults hembygdsförening har återuppfört en ängslada. Huskvarna hembygdsför-

ening har färdigställt Kroatorpet, som flyttats till stadsmuseet i Kruthuset, där det skall användas som samlings- och serveringslokal. Hylte hembygdsgård har återuppfört en ladugård från Björnaryd. Korsbergs hembygdssällskap har inlett restaureringen av Kaplansgården. Lekeryds hembygdsgård har återuppfört en stuga. Malmbäcks hembygdsgård har flyttat en marknadsbod. N. Sandsjö-Bodafors hembygdsgård har flyttat ett soldattorp från Källestorps. Svenarums hembygdsgård har flyttat en bastu. Visingsö hembygdsgård har restaurerat det s. k. Trumpetarebostället. Ölmostads hembygdsgård har inlett restaureringen av Klockaregården. — Nya hembygdsgårdar ha bildats i Angerdshestra och Hovslätt.

D a l s l a n d

En hembygdsgård i Frändefors har invigts. Nya hembygdsgårdar ha bildats i Brålanda och Skållerud.

Ö s t e r g ö t l a n d

Friluftsmuseet vid Valla utanför Linköping har utökats med ett bostadshus från Nygatan 3. Här ha inretts två bostäder och en verkstad. En tvillingstuga från Bjärby i Kuddby har nedtagits och magasineras. Ett lusthus från Hunnebergsgatan 11 har återuppförts i trädgården till den s. k. Hvitfeldtska gården.

En äldre byggnad i Rimfors har nedtagits för att återuppföras såsom lokal för hantverksföreningen. Västerlösa hembygdsgård har färdigställt de förut flyttade stugorna från Gärdet och Granhult. — S:t Ragnhilds gilles samlingar i Söderköping har börjat katalogiseras och omordnas.

S ö r m l a n d

En parstuga från Slättåker i Lilla Malma har flyttats till Marmagård i Malmköping för att tjänstgöra som hembygdsgård. Ett boningshus i två våningar från Mostugan i V. Vingåker har flyttats till Viala hembygdsgård. — I Nyköpingshus har en stor kasmatt under norra vällen iordningställt som föreläsningssal och samlingslokal för museets verksamhet.

U p p l a n d

En timrad bod av medeltida typ och en av 1500-talstyp ha återuppförts vid Grenome i Stavby socken. Vid Stockholms-Näs hembygdsgård har ett soldattorp för två familjer återuppförts. En loftbod från 1600-talet har flyttats till Harbo hembygdsgård. Länna hembygdsförening har restaurerat den s. k. Kvarngården, och Tegelsmora hembygdsförening har ordnat och katalogiserat sina samlingar. I Vendel ha delar av samlingarna katalogiserats och iordningställt i gamla komministergården. I Björklinge ha samlingarna ordnats i den invid kyrkan belägna boden. — Nya hembygdsföreningar ha bildats i Ununge, Balingsta, Husby-Ärlinghundra och Vidbo.

V ä r m l a n d

I Gillberga ha Nysäters gamla marknadsbodas färdigrestaurerats. I Liljedal i Eds socken har en gammal arbetarbostad från glasbrukstiden invigts såsom hembygdsgård. Degerfors hembygdsförening har förvärvat en gård från Knutsbol. I Nedre Ullerud har en logbyggnad inretts till museilokal för vissa hantverkssamlingar m. m. I Skillingmarks hembygdsgård ha gamla väggmålningar framtagits och restaurerats. I Sunne ha Vitalis Svenssons stora samlingar av lås och byggnadssmide iordningställt i gamla Tingshuset.

D a l a r n a

Genom Dalarnas hembygdsförbunds försorg ha samlingarna katalogiserats i hembygdsgårdarna i Grangärde, Särna och Äppelbo. Hembygdsgårdar ha invigts i Torsång, Äppelbo samt Järna finnmark. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Våmhus och på finnmarken tillhörande Järna, Nås och Äppelbo.

J ä m t l a n d

Till fornbyn Jamtli i Östersund har flyttats en fäbod, bestående av stuga, mjölkbod och fähus från Offerdalsfjällen. Vidare har uppförts en stuga från Lien i Aspås. Föllinge hembygdsförening har flyttat en manbyggnad till Tunbacken i kyrkbyn. Ham-

merdals hembygdsförening har flyttat en manbyggnad från Sikås till Kusdalen. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Hällesjö, Laxsjö, Lockne och Näs.

Härjedalen

En ny hembygdsförening har bildats i Överhogdal.

Medelpad

Borgsjö hembygdsförening har återuppfört en tvåvånings stallbyggnad från finngården Oxsjön. Tuna hembygdsförening har återuppfört en bastu från Sköla.

Ångermanland

Sandvikens fiskeläge har förvärvats av Mo och Domsjö AB, som restaurerat byggnaderna för att använda platsen som semesteranläggning. Gålsjö bruksherrgård skall restaureras och användas till stiftsgård. Anundsjö hembygdsförening har flyttat en fäbodstuga till hembygdsgården.

Västerbotten

En äldre skolbyggnad från Botsmark i Sävar socken har flyttats till Gammlia.

Lappland

Konungen har invigt den återuppförda flickskolan på Gammplatsen i Lycksele såsom hembygdsgård.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1952

Allmogea vdelningen

Liksom de senaste åren har avdelningens nyförvärv närmast varit inriktat på att dels fylla luckor från senare tidsavsnitt, dels i möjligaste mån få "miljöenheter". En början till en sådan är ett delinventarium, skänkt från en mindre bondgård i Frøjels socken på Gotland. Det består av jordbruksredskap, redskap för hushållssysslor på gården, fiskedon m. m. Det har överenskommit med de nuvarande brukarna att de, då de lämnar sin gård, till museet skall erbjuda huvudparten av gårdens övriga inventarium.

I Oktorpsgården på Skansen äger institutionen ett av sina förnämsta monument över svensk folkkultur. Vid gårdens förvärv och uppförande på Skansen 1896 medföljde ett ganska rikt bestånd av lösöre. I fråga om inventariet utanför boningsrummen var det dock ofullständigt. I samband med de konserveringsarbeten och reparationer, som innevarande år utförts på gården av en f. d. lantbrukare från Halland, har med dennes hjälp kompletterande förvärv gjorts. Det gäller utrustning för djurens stallar såsom koskällor, "kalvbyttor", bindslen och klavar, ok av olika slag, seldon, krokor för selarnas upphängning, dihinder för korna, ryktedon och gödselgrepar, vidare utrustning för loge och foderlada såsom halmrepa, slagor, kastskovel och hackelsekista. I förvärvet ingår även jordbruksredskap såsom spadar, ljunglie och andra liar, lövknivar, "ärjekrok" (årder), ledharv, vält, slåde, kälkdoning och en träaxlavagn. Även för "hugghuset" (snickarboden) har vissa inventarier anskaffats liksom en del enkla köksinventarier och husgeråd såsom trefot, "hackekabb", "saltkläpp", kornhorn och rivjärn, hornskeidar, kaffebrännare, kaffekross m. m. Kompletteringsarbetena för denna bondemiljö fortsätter.

Genom Wermländska sällskapets gåva till institutionen av en manbyggnad från Ekshärads socken, som under den gångna hösten börjat återuppföras på Skansen, har avdelningen ställts inför uppgiften att förse ett hus på ett tiotal rum med möbler och husgeråd. Uppgiften tedde sig från början vansklig, då museets eget föremålsbestånd från denna socken var ytterst begränsat och endast enstaka pjäser av det lösöre som en gång funnits i huset följde med vid förvärvet. Det föreföll också mycket ovisst, om så mycket av äldre inventarier skulle finnas kvar i socknen att byggnaden skulle kunna inredas på ett riktigt sätt. En undersökning som gjordes i Ekshärad år 1951 visade emellertid, att det alltjämt finns kvar åtskilligt av äldre bohag från 1800-talets förra del och mitt, som om det kunde förvärvas skulle ge en riktig bild av hur en storbondefamilj i Värmlands skogsbygd inredde sitt hem för hundra år sedan.

Under 1952 har museet genom välkommet och verksamt stöd från Ekshärads hembygdsförening och andra för saken intresserade sockenbor kommit en bit på väg, när det gäller förverkligandet av detta mål. En hel del av det som behövs för gårdens inredning: målade skåp, slagbord och halvrunda bord, sängar, säten, stolar, en kista, ett ståndur, en skrivpulpet m. m. samt ett mindre antal inredningsföremål har kunnat förvärvas. I stor utsträckning har dessa ting tillförts Skansens gård från Ekshärad såsom gåvor. Detta visar en givmildhet som museet hoppas på även för det insamlingsarbete som förestår inför det slutliga färdigställandet av gården till hösten 1953.

I fråga om avdelningens dräktsamling har det äldre, lokalt särpräglade dräktskicket på vissa punkter kompletterats. Det intressantaste förvärvet utgöres av ett par strumpor av rött kläde och ett par strumpskäft av samma material från Delsbo i Hälsingland. De är i likhet med 1700-talets högreståndsstrumpor försedda med broderade pilar. I avdelningens dräktbestånd från Delsbo finns tidigare ej exempel på denna påverkan av högreståndsbbruk.

Exempel på mönstertyper i Boda, Dalarna, är förvärvet av ett par mönstervävda handlinningar, s. k. "kvårdar", en gåva till museet åtföljd av detaljerade uppgifter.

Beträffande övriga textilier har avdelningen särskilt strävat efter att komplettera sina samlingar av föremål från 1800-talets slut och 1900-talets början. De senaste åren har tillfört samlingarna en rad värdefulla föremål. Under det gångna året har förvärvats sådana inredningstextilier som en brickduk med plattsömsbroderier, en broderad filduk "för fönsterbordet" och en skrivbordslöpare av mörkbrun filt med silkebroderier. En bonad av det slag som var så vanlig i varje hem under början av 1900-talet har inkommit från Småland. Dessa bonader var ofta försedda med en broderad eller applicerad devis; den nu förvärvade har följande text: "Blommorna sluta sitt öga / böja sitt hufvud till ro / skydda oss Gud i det höga / värna vårt fredliga bo".

Till nyförvärven hör också en drällduk från Skåne, till utseendet inte speciellt märklig. Det värdefulla är emellertid uppgiften om dess användning, nämligen att man med den dukat för främmande på ett hörn av långbordet; ibland har den också hängt över sättugnen. Exakta uppgifter av denna art om vardagliga ting är relativt sällsynta, men för ett museum värdefulla.

Avdelningen har haft tillfälle att inköpa en fullständig sängutrustning från en småländsk gård, bestående av en dunbolster, ett madrassvar och ett fälltäck.

I samband med en resa i norra Skåne av en av avdelningens tjänstemän för undersökning av lant hantverk och manlig slöjd har en del redskap och även slöjdalster, både halv- och helfabrikat, förvärvats från olika verkstäder. Bland dessa kan nämnas verkstäder för tillverkning av stegar i Oderljunga, träpumpar, vävskyttlar och svarvade saker i Örkelljunga, skoffor, slevar och annan träslöjd i Vittsjö, snusdosor av näver i Fagerhult och av mässing i Loshult samt smide av tillbehör till seldon och betsel i Loshult. De nu så populära takfåglarna till julen har varit orsaken till att en sådan tillverkning tagits upp av en vävskyttelmakare i Örkelljunga. Prov har även erhållits på det rent hantverksmässiga knivsmide, som tidigare blomstrade bland annat i Osby och Loshult.

Av övrigt förvärv till avdelningen kan inom gruppen näringsliv nämnas årder och harv samt arbetsbänkar för träskomakeri, laggnings och sadelmakeri från Dalsland, en fiskkorg

av ene från Dalarna, en harka, kallad "klåra", dvs. ett kamliknande fiskredskap för ål, från Uppland. Från en lanthandel i Floda i Dalarna har erhållits en boddrake, troligen uppsatt 1863, då en diversehandel öppnades i en gård i socknen.

Allmogeavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Eskeröd. Dessutom har vid avdelningen tjänstgjort intendenten Nylén samt amanuenserna Wikland och Hallerdt. Sedan den senare från och med den 1 juni 1952 övertagit föremålsregistreringen, har på avdelningen tjänstgjort fil. stud. Arne Biörnstad.

L a p s k a a v d e l n i n g e n. Bland årets nyförvärv märkes en samling bruksföremål från Torne och Lule lappmarker, vilka inkommit såsom gåva från Nordiska Kompaniet genom avdelningschefen Tage Oscarius. Från Sirkas lappby har inköpts en mans- och en kvinnodräkt av garvat renskinn. Samlingarna har vidare utökats med ett antal fynd gjorda under lappmarksundersökningarna (se Fältarbeten). — Avdelningens föreståndare har varit intendenten Manker.

H ö g r e s t å n d s a v d e l n i n g e n

Huvuddelen av tillväxten under året till högrestandsavdelningen representerar 1700- och 1800-talen. Men några enstaka förvärv från äldre tid har också kunnat göras.

1600-talet domineras detta år av de märkliga Gustav II Adolfsminnen som Nordiska museets vänner överlämnat. En av dessa klenoder pryder Fataburens omslag och hela gruppen är närmare beskriven på sid. 201. I övrigt består 1600-talsförvärvan av ett lås och en nyckelskylt från Bogesund. Låset representerar en ännu under 1600-talet kvarlevande medeltida typ, medan nyckelskylten som har formen av en lansbeväpnad legoknekt med plymager och pösande håsor är en god exponent för renässansens fantasifulla smide.

1700-talet. Äldst bland årets förvärv från detta århundrade är en tapetserie med bibliska motiv målade på väv; en av tapeterna är daterad 1704. Sammantagna representerar de genomsnittet av senbarockens primitiva väggmaleri, vilket spelade en mycket större roll i tidens borgerliga hem än vad de få bevarade resterna ger vid handen.

En god regel är att icke missakta oansenliga och till funktionen svårdefinierbara småting. Därför bad fröken Ebba Uppström, Stockholm, att få ett utlåtande från museet på en liten besynnerlig kopparpjäs. Det visade sig vara ett s. k. boraxfass av största hantverkshistoriska intresse. Boraxen var förr det flussmedel som silversmeder använde i lödningsarbetet och boraxfasset, varmed han dröp boraxen över lödstället, var följaktligen ett av hans oundgängligaste verktyg. Det förekommer också på de flesta gamla arbetsbilder, men ytterligt få exemplar finns bevarade. Fröken Uppströms fynd kommer nu att fylla en lucka i verktygsuppsättningen i Skansens silververkstad. Boraxfasset är daterat 1717.

Samma årtal bär ett märkligt broderi som sannolikt klätt en åttkantig bordsskiva — kanske ett spelbord. Dekoren domineras i varje fall av tärningar, spelkort och marker. Duken är pryddligt signerad Mlle la Baronne Soop, vilket måste åsyfta Hedvig Ulrika Christina Soop, som föddes 1703. Hon växte upp på Mälsåker, där duken förvarats in i modern tid. Att detta ovanliga broderi överhuvud taget räddats undan förintelsen beror helt säkert på att det monterades på en eldskärm. Duken är en gåva från Nordiska museets vänner liksom ett linnebroderi från 1730-talet, med ett elegant och tidstypiskt mönster, utfört i vitt på vitt i den mest raffinerade teknik. Det förnämliga broderiet kommer från det Ekebladska Stola i Västergötland och enligt traditionen skall det ha använts som brudtäcke då Brita Margareta Horn 1775 gifte sig med greve Ekeblad på Stola. Sannolikt har det ursprungligen varit en kjol. Att ett dyrbart klädesplagg undergick dylika förvandlingar var förr icke ovanligt.

Från ungefär samma tid härrör ett lackschatull med pärlemorinläggningar i kinesisk stil, som enligt en pålitlig tradition varit en bröllopsgåva från Fredrik I till Hedvig Taubes syster Wilhelmina. Något yngre är förmodligen en isärtagbar resesäng av stål med ställning för sänghimmel; även den ett mycket välkommet förvärv. Sådana sängar var tämligen vanliga i de högre samhällslagren under 1700-talet, då man under resor helst låg i egen säng på värdshuset. Men de tillhör de vardagliga bruksting som icke bevarats annat än i ett mycket begränsat antal. Samtidigt

har fröken Anna Folcker, Bromma, överlämnat tre nätgardiner av vitt bomullsgarn, som sannolikt hört till en sängutrustning från 1700-talets senare del. Ytterligare ett värdefullt möbelförvärv utgöres av ett alrotsbord signerat av den kände Jacob Sjölin som var verksam i Kungsör och Köping.

Till 1700-talets inredningskonst hör ännu ett av årets intressantaste textila förvärv. Det är en rikhaltig samling s. k. decoupurebilder som bevarats intill våra dagar i den Kallingska släkten, alltsedan de tillverkades av drottning Lovisa Ulrikas hovdam Fredrica Lovisa Kalling. Bilderna är framställda av olikfärgade siden-, damast- och atlasstycken i en på 1700-talet vanlig teknik och består av figurer och blommor. De var avsedda att klistras på ett textilt underlag, varmed man skulle tapetsera ett rum. Enligt traditionen var dessa decouperer beräknade för ett mindre gemak på Stockholms slott.

En stor damastduk av utländsk tillverkning med stadsbilder från Wien i mönstret har inköpts samtidigt som exemplen på den högstående inhemska tillverkningen förökats med en utsökt servett, överlämnad av fröken Signe Almquist, Mörby. Herrgarde-roben har av fru Siri Aschberg berikats med en vacker, broderad rock av grönskiftande taft.

För samlingen av Grillporclin på Svindersvik har inköpts ett praktfullt, mångfärgat ostindiskt fat ur den ståtligaste av Grillarnas vapenserviser. I regel räcker dock icke museets resurser till för dylika inköp. Det är därför desto mer glädjande att så många gåvor strömmar till Svindersvik från traditionsmedvetna medlemmar av släkten. Sålunda har ryttmästare Thorsten Grill överlämnat en tallrik ur servisen med de två tranorna i blått, vilken icke tidigare varit representerad i våra samlingar. Studeranden Claes Grill har skänkt fem koppar från 1700-talets slut med Lovisa Fredrika Grills monogram, medan hans fader ryttmästare Andreas Grill överlämnat två samtida porträtt i olja föreställande Claes Grills farbroder Antoni Grill och dennes maka Elisabeth; vidare ett ovalt fat ur en av de blå vapenserviserna jämte slutligen ena halvan av ett spelkort som trots sin oansenlighet är av mycket stort intresse. Kortet bär nämligen Claes Grills lacksigill och är med största sannolikhet ett kvitto på en spelsskuld.

När det Grilliska huset vid Stortorget byggdes om påträffades det i en trossbotten, där det uppenbarligen hamnat efter att ha fallit mellan de glesa golvtilljorna.

Samlingen av bilder från Svindersvik har fått ett värdefullt komplement i en liten oljemålning från 1800-talets början som inköpts på en sörmländsk herrgårdsauktion.

1800-talet. Förvärven från detta sekel inleds av en ståtlig silverslev stämplad av O. Hagrelius i Mariefred 1805 och enligt inskriptionen överlämnad som tack för överjärn till en smed vid Länna bruk. Den är ett välkommet tillskott till museets rika samling av belöningsilver, som domineras just av skedar och slevor, varmed särskilt järnbruken förr i världen ofta brukade premiera duktiga smeder. En empirespegel i stramt enkel och slät mahognyram jämte två bronskandelabrar av enklare slag kompletterar på ett välkommet sätt kategorien enklare prydnadsting från seklets början. Från Vickleby prästgård på Öland härstammar två skulpterade s. k. ölandsstolar och två pinnstolar av 1700-talstyp som doktorinnan Jane Stenberg skänkt museet.

Grevinnan Brita Bielke, Sturefors, har överlämnat en stolklädsel av bomullslärf med tryckt mönster från en gustaviansk stol, vilken genom sin lätt orientaliska prägel är ett intressant exempel på hur under Karl Johanstiden gustavianska drag möttes med det intresse för det exotiska som hörde samman med romantiken. Ett uttryck för samma smak för det orientaliska representerar också en docka med byxor och långa armar av siden från seklets början, en gåva av fru Katie de Verdier. Till leksakssamlingens främsta tillskott hör en miniatyrmarknadsplats med full uppsättning av stånd, gubbar och gummor som fröken Signe Lagerström överlämnat. Ingenjör Robert Engström har skänkt ett par strumpeband av ripsvävt siden som bär hans farfars mors Birgitta Catharina Engströms invävda namn. Hennes giftermål 1826 ger dem en säker datering.

Från seklets början är också fyra vita och bruna gångmattor av kypertvävt linne. Mattor av detta slag var mycket vanliga under 1700-talets slut och 1800-talets början men av naturliga skäl har de ytterligt sällan bevarats. Därför har även denna gåva av fröken Signe Almquist, Mörby, accepterats med stor tacksamhet.

Kungl. Husgerådskammaren har även detta år överlämnat en mängd föremål ur dödsboet efter konung Gustaf V. En rad bryselmattor och ett runt blomsterbord av mahogny härrör sannolikt från Oscar I:s regeringstid. I övrigt kommer större delen av dessa möbler från kung Gustafs och drottning Viktorias Tullgarn, liksom en rad spel och leksaker som erinrar om konung Gustaf VI Adolfs glada barndomssomrar på detta sommarslott. I högsta grad kunglig är också en kopparkastrull som museets trägne gynnare herr David Carlsson, Ulriksdal, överlämnat jämte andra gammaldags köksutensilier från de kungliga köken. Den bär nämligen Karl XIV Johans, Karl XV:s och Oscar II:s krönta namnchiffer som tecken på sin långa hovtjänst. En rad intressanta hushållsföremål kommer från fröken Cecilia Strömer och fröknarna Rut och Greta Philip, däribland en diskbank av den primitiva flyttbara typ som var vanlig ett gott stycke in på detta århundrade i stadsvåningarnas kök. Samtidigt som museet förvärvat över hundratalet servisdelar med Gustavsbergs s. k. "Gamla servismönster", som en gång tillhört professor Bruzelius i Lund, har folkskollärare och fru Gustaf Florman, Lidingö, skänkt 12 tallrikar med djurgårdsmönstret i samma vackra gröna färg. Fröken Anna Lewin har skänkt en ljusblå s. k. skölkopp, vari man enligt ett mode under 1800-talets slut serverade aseptiskt munvatten mellan rätterna. Från civilingenjör och fru Nils Hybinette kommer en bordssyrtut av pläter och ett tekök med Skultuna fabriksmärke. En porslinspedestal tillverkad vid Rörstrands porslinsfabrik är en gåva från direktör Arne Biörnstad.

En hel del 1800-talskläder har även detta år tillförts museets samlingar. Till de bästa förvärven hör en barnklänning av vinrött siden med vita spetsar från år 1885 som fru G. af Geijerstam överlämnat och en del plagg skänkta av fröknarna Ingeborg och Stina Törne, Tävelsås.

Även från seklets senare del härstammar leksaker av intresse. Dit hör en docka från 1860-talet med såväl vardags- som festklänning, vilken skänkts av fru Elisabet Lodin i Filipstad, och en rikhaltig sortering av tennsaker från 1870-talet som museets gynnare sedan många år tenngjutaren herr B. G. Santesson överlämnat.

1900-talet domineras helt av de textila förvärven. Det är huvudsakligen tre stärbhus men också enskilda gåvor som bidragit till att göra accessionen av dräkter allsidigt representativ för de sista femtio åren. Vad som är särskilt glädjande är den rika sorteringen av vardags- och sommarplagg samt kappor och underkläder. Där finns 20-talets jumpers lika väl som 40-talets aftonblusar. Både konfektionerna och de exklusiva modellerna från de stora modehusen är representerade. Särskilt roligt är det att i några fall t. o. m. smyckena fått följa med klänningarna. Det gäller exempelvis en sommarklänning med smycken av Stig Lindberg som är en gåva av fru Astrid Sampe.

För sekelskiftets grande dame var solfjädern ett signifikativt attribut. Drottning Viktoria älskade solfjädrar och bar dem vid alla tider på dagen och i alla situationer. Konung Gustaf Adolf har nu överlämnat ett rikt urval ur hennes samling.

Högreståndsavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Hellner. Dessutom har vid avdelningen tjänstgjort intendenterna Lagerquist, Bengtsson och Lagercrantz, amanuensen Hazelius-Berg och fil. kand. Elisabet Stavenow.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen. På den plats invid Torslunden där visenthagen förut låg reser sig nu den storvuxna manbyggnaden från en värmländsk bondgård i Norra Skoga, Ekshärads socken. Byggnaden är skänkt av fru Maria Erikson och dr Hjalmar Erikson, Hedenskog, Norra Skoga och flyttningen och återuppförandet på Skansen har möjliggjorts genom medel insamlade av Wermländska sällskapet i Stockholm.

Byggnaden som är drygt 17 m lång och 10 m bred är byggd av timmer i två våningar och innehåller 6 rumsheter i varje våning. Den är inklädd med rödfärgad panel och täckt med glavaskeer. Rummen har relativt enkla inredningar med marmorering eller stänkmålning. Huset märktes och nedtogs i juni; grundstenen lades den 29 augusti och taklagsölet dracks den 28 oktober. I nästa årsbok kommer mer om denna intressanta byggnad.

Den kontinuerliga vården av Skansens kulturhistoriska byggnader har under året koncentrerats till Oktors- och Ravlunda-

gårdarnas uthuslängor. Under ledning av hallänningen Otto Johansson från Glöshult i Torups socken har främst halmtaken och de stampade lergolven blivit iståndsatta (se ovan sid. 109). Likaså reparerades halmtaken på Skvaltkvarnen, Soldattorpets lada, Främmestadskvarnen, två av marknadsbodarna samt Hornborgastugan. Vidare har Hazeliushuset utvändigt helt ommålats.

Vården av Nordiska museets byggnader i landsorten, har liksom under de senaste åren främst berört Härkeberga gamla komministergård och Svindersvik. I Härkeberga har reparationerna av manbyggnadens tak slutförts och samtliga gårdslängor rödfärgats. Därmed har de sedan 1947 bedrivna underhållsarbetena nått sin fullbordan. Herr Albin Rylander har under hela detta arbete på ett utomordentligt sätt fungerat såsom arbetsledare och museets kontrollant.

På Svindersvik har stallängans grund förstärkts, timmerväggarna reparerats och plåttaket helt omlagts. Vidare har Paviljongens panelade ytterväggar ommålats; därvid har det ursprungliga i oljemålning imiterade tegelmönstret återställts. I huvudbyggnaden har två rum helt restaurerats och inretts enligt 1787 års boupp-teckning, nämligen matsalen och sängkammaren. I sängkammaren framtogs och konserverades en blommig rokokotapet, målad i olja på väv. Slutligen har även konserveringen av den ömtåliga kinesiska papperstapeten i förmaket påbörjats av konservator Sven Dalén och hans skickliga medhjälpare.

Förvärvet av Svindersvik och iståndsättandet av detsamma har möjliggjorts genom betydande gåvor från institutioner och enskilda, av vilka i främsta rummet kan nämnas byggmästare Olle Engkvist, som nu senast bidragit till kostnaderna för den pågående omläggningen av huvudbyggnadens plåttak.

En av museet 1929 förvärvad byggnad i Marnäs, Envikens socken i Dalarna, har överlåtits till Dalarnas Hembygdsförbund, som i sitt blivande museum kommer att rekonstruera en målad rumsinredning från Marnässtugan (jämför Fataburen 1929, sid. 113 o. följ.).

I Seglora kyrka har högmässogudstjänst varit anordnad varje sönd- och helgdag under året, varvid i främsta rummet präster från Stockholms församlingar medverkat. Under sommarmåna-

derna har i samarbete med Oscars församlings kyrkobröder aftonbön hållits varje dag. Ledare var grosshandlare Salomon Grane och medelsiffran för deltagare varje kväll uppgick till ej mindre än 98. Kyrkan har sammanlagt 141 gånger upplåtits för vigslar.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening har anordnats kurser i spånad, vävnad, växtfärgning och halmarbeten.

Föreståndare för avdelningen har varit förste intendenten Andrén. Amanuensen Sjöqvist har handlagt frågor rörande byggnadernas inredning och möblering och kantor Gustaf Hellblom ärenden rörande Seglora kyrkas ecklesiastika funktioner. Skansens klädkammare har föreståtts av fru Palmé.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varit tillgängligt för allmänheten varje stjärnklar torsdagskväll. Förevisningar har anordnats bl. a. för skolungdom, under ledning av kamrer Gustaf Lundgren.

Naturhistoriska avdelningen. Under året har följande däggdjur fortplantat sig: grön markatta, rhesusapor, isbjörn, brun björn, varg, dovhjort, ren, visent, får, get och vildsvin. Bland fågelarterna har häckning förekommit hos häger, berguv, grågås, bläsgås, knölsvan, tamgås, vigg, påfågel och fasan. Anmärkningsvärt bland dessa häckningar är att bläsgässen som ej är vingstäckta nu för andra gången återkommit till Skansen. De lämnade Skansen i november 1951 och synes ha tillbringat vintern i de öppna vattnen vid Stockholm. Antagligen är det dessa gäss som givit upphov till ofta förekommande notiser i dagspressen om att "grågäss" iakttagits under vintern. I början av maj uppenbarade sig först två par och något senare ytterligare ett par bläsgäss i Skansens dammar. I mitten av maj hade de slagit sig ned på taken i stadskvarteret och vid Sollidens musikpaviljong. I laga tid kläcktes också en del ungar och fördes av föräldrarna till dammarna.

Djursamlingen har även riktats med gåvor och inköp. Bland gåvorna må nämnas apunge, knölsvanar, papegojor, undulater, kanariefåglar, get, älgdjur och kvigkalv av älg; bland inköpen

vita storkar, renar, ungar av gråsäl, pilgrimsfalkar, ormvråkar, en utter och en grävling.

Den naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Carl Fries. På grund av sjukdom har han under året åtnjutit tjänstledighet, varvid förre kommandörkaptenen Gustaf W:son Lilliehöök tjänstgjort som hans vikarie.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag under år 1952. Årsskiftet 1951—1952 firades på traditionellt sätt. Skådespelare Olov Widgren läste Tennysons "Nyårsklockan" från Tingsvallen. Den 6 januari hade Djurgårdens I. F. arrangerat det sedvanliga "Skansenloppet" som gynnades av strålande vinterväder. Skridskobana för barn var anordnad på Karpdammen och på planen framför Seglora kyrka, där Stockholms Konståkningsklubb gett ett antal uppvisningar. Av övriga sportevenemang kan nämnas C. P. F:s skidtävling den 10 februari, Typernas gångtävlan den 23 mars, Sleipners terräng den 6 april samt SM i Modern femkamp, fäktning, den 28 juni.

Det i Radiotjänsts underhållningsprogram "Karusellen" utvalda paret Bertil och Aina Holm hade "ålagts" att leva en vecka i Skansens soldattorp. Det skämtsamma uppslaget rönt ett enormt publikintresse och under hela veckan ringlade en kö av nyfikna besökare upp till det gamla torpet. Men även långt sedan paret avflyttat var det nu riksbekanta "karuselltorpet" föremål för ett livligt intresse från Skansenbesökarnas sida.

Sommarsäsongen inleddes med öppnandet av Nya Solliden, som förrättades i närvaro av H. M. Konungen tisdagen den 29 april (se sid. 7 och 191).

Dansen med respektive Thore Ehrlings orkester och Eric Östs spelmanslag började redan den 26 april, men den egentliga programstarten ägde som vanligt rum på Valborgsmässaafton med studentuppmarsch, eldar och fyrverkeri. De regelbundna kvällsprogrammen började dock ej förrän i slutet av maj på grund av den kyliga väderleken.

Det första större söndagsprogrammet var de militära kamratföreningarnas vårparad den 4 maj. Påföljande söndag den 11 maj firades Örebro läns dag i strålande sol och under livlig anslutning

såväl från närkingar i Stockholm som per extratåg hitresta med länets hövding Karl-Johan Olsson i spetsen. Programmet som arrangerats av Örebro läns Körförbund och Sångarförbund bjöd utom på sång och musik bl. a. på en uppvisning av de berömda Örebrogymnasterna. Nykterhetsfolket hade sin årligt återkommande festdag på Kristi himmelfärdsdag den 22 maj. Norges nationaldag den 17 maj firades av den norska kolonien med bl. a. ett stort barntåg. Skådespelarnas Djurgårdsmässa anordnades den 17 och 18 maj.

Ett av försommarens större program var TCO-dagen den 25 maj, arrangerad av Tjänstemännens Centralorganisation i anslutning till årets kongress. Tal hölls av bl. a. statsminister Tage Erlander och i det rikhaltiga underhållningsprogrammet ingick sång av Jussi Björling. Årets studenters fest firades den 30 maj, Stockholms Blindförenings solistprogram, som måst inställas på grund av regn den 28 maj, ägde rum på pingstafton den 31 maj. Föreningen Norden hade anordnat en Nordisk Ungdomsdag på pingstdagen. KFUM-scouter inbjöd till KFUM-kväll den 4 juni och Svenska Flaggans dag den 6 juni firades dels med högtidsstund i Seglora kyrka och dels med sång av Edith Oldrup-Björling och Sigurd Björling samt Stockholms gosskör.

Den 7 juni startade Radiotjänst med stort intresse emotsedda sommarunderhållning "Skansenskväll", som utsändes från Sollidenstraden 12 lördagar i följd. Programmet, arrangerat av Gunnar Wersén under medverkan av Kjell Stenson och med Folke Olhagen som konferencier, blev synnerligen populärt och betydde för Skansens del rekordsiffror i publikfrekvensen. Varietéorkestern under ledning av Sven Sköld och Åke Jelving svarade för det musikaliska inslaget. Svenska Ungdomsringen och Stockholms Spelmansgille hade sin årliga fest söndagen den 8 juni. Svenska Missionsförbundets ungdomsorganisationer hade ordnat möte i Sommarhagen den 14:e. I samband med Nordisk Spårvägssångarstämma gavs konsert på Solliden den 15 juni.

Midsommaren firades på traditionsenligt vis med lekar och dans kring majstången för unga och gamla, sång och musik samt den stämningsfulla högtidsstunden med klockringning från Håsjö-stapeln kring midnatt. På Amerikas nationaldag den 4 juli var

anordnat ett festprogram med bl. a. tal av ambassadör W. W. Butterworth och professor Bertil Ohlin samt sång av operachefen Joel Berglund. Frälsningsarméns årliga musikgudstjänst ägde rum den 7 juli. Stockholmspolisens fest den 3 augusti blev som vanligt en stor publikframgång.

Ett stort programevenemang ägde rum den 4 augusti, då Wiens statsoperas berömda balettensemble med egen orkester framträdde på Solliden. Musikestraden blev med stora ansträngningar (och med hjälp från Folkparksorganisationen) utbyggd och försedd med nödiga belysningsarrangemang, medan de underliggande lokalerna förvandlades till klädloger för den till ett 20-tal personer uppgående ensemblen. En för denna sommar ovanligt ljum väderlek med fullmåne bidrog till succén. Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbund hade anordnat en stor midnattsfest i samband med sin kongress den 9 augusti. Statsministern talade och programmet avslutades med fyrverkeri. Stockholms Fackliga Centralorganisation och Morgon-Tidningens folkfest anordnades den 17 augusti. Huvudtalare var statsrådet Gunnar Sträng och för underhållningen svarade kapellmästare E. Eckert-Lundin med artister, balett och orkester från Chinavarietén. Den amerikanska filmstjärnan Lena Horne uppträdde utom programmet. Telefon-AB L M Ericssons fritidskommitté anordnade sin sjätte LM-dag på Skansen den 24 augusti, varvid hela programmet som vanligt gjordes av koncernens egna krafter. Barnens Dags festprogram ägde rum den 30 och 31 augusti samt den 2, 3 och 6 september. Till de publikdragande numren hörde Marian Andersons konsert. Frikyrkofolkets dag firades under livlig anslutning den 7 september. Söndagen den 14 september var ägnad den årligen återkommande Sverige-Amerikadagen med tal av Gustaf Munthe och Albin Widén samt sång av Hjördis Schymberg och Nicolai Gedda. Stockholmsmusikernas festspel ägde rum den 20 september. I samarbete med Svenska Ungdomsringens Stockholmsdistrikt arrangerades en Linskördedag den 28 september med uppskattad demonstration av linberedningens olika faser.

Söndagen den 5 oktober var ett program anordnat av De blindas dag med bl. a. Max Hansen, Kar de Mumma och Cello, Kerstin Dellert m. fl. som medverkande samt en servitörgångtävlan.

På H. M. Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsdag den 11 november avbrändes ett festfyrverkeri på Solliden, bekostat av Svenska Dagbladet, Kungafonden samt leverantören Hansson & Söner, Göteborg.

Skansens 50:e julmarknad ägde rum den 7 december. Speciella arrangemang hade gjorts med anledning av jubiléet, bl. a. avbrändes ett fyrverkeri på Orsakullen. Auktionsförrättare var bröderna Axel och Arvid Kling, Arvika.

Sommarens övriga regelbundet återkommande programpunkter har varit torsdagarnas musiktävlingar som letts av Per Lindfors med Nils Castegren som vikarie, fredagarnas "lekvall" med Knut Ringqvist, vidare frågesport med Gösta Knutsson, teatertävlingar (Guido Valentin) samt allsång ledd av Bertil Rask och Calle Reinholdz.

Flottans musikkår med G. Svensson som dirigent har svarat för den dagliga musiken. Vikarierande och gästande musikkårer har varit: Avesta Jernverks musikkår, Filadelfiaförsamlingens blåsorkester, Gamlebyns guttemusikkorps, Oslo, Hammarby-Skarpnåcks gossorkester, Katarina musikpojkar, Kungl. Livregementets grenadjärers musikkår, Örebro, Kungl. Livregementets till häst musikkår, Kungl. Svea Livgardes musikkår, Københavns Post-Orkester, NK-orkestern, Odense Politiorkester, Stockholms brandmäns orkester, Stockholmspolisens musikkår, Stockholms postmäns musikkår, Stockholms Spårvägsmäns musikkår samt Wiens Brandmäns orkester.

Thore Ehrling och Leif Kronlund har svarat för den moderna dansmusiken och Eric Öst för den gamla. Gästande dansorkestrar har varit Arne Domnéus och Jay Elwings orkestrar, Olle Hellströms trio, Hep Cats, Tore Swaneruds, Gösta Törners och Putte Wickmans orkestrar. På måndagarna har Svenska Ungdomsringen anordnat sedvanliga kurser i gammal dans på Tivoliområdet och i samband därmed sådan dans för allmänheten. Gösta Cederbergs kapell har svarat för musiken vid dessa tillfällen.

Under året förekom 10 folksöndagar, varav 6 under sommarhalvåret och 20 s. k. 50-öresdagar, varav 10 under sommarhalvåret.

Hovkapellet och Konsertföreningens i Stockholm orkester har

liksom förr om åren givit ett flertal konserter; dessutom har Thore Ehrlings orkester, Ermi-orkestern, William Linds radioensemble, L. M. E.-orkestern, Radiotjänsts kabaretorkester och Stockholms Frikyrkoorkester medverkat vid särskilda tillfällen. Dirigenter för Hovkapellet har varit Sixten Ehrling och Nils Grevillius samt för Konsertföreningen Sixten Ehrling, Carl Garaguly, Nils Grevillius, Tor Mann, Lennart Nerbe, Teodors Reiters och Stig Westerberg. Som solister vid Konsertföreningens konserter har medverkat Sigurd Björling, France Ellegaard, Greta Erikson, Anita Harrison, Käbi Laretei, Hjärdis Schymberg och Endre Wolf.

Solistkonserter har dessutom givits av Marian Andersson, Jussi Björling, Sigurd Björling, Bertil Boo, Kim Borg, Eedo Karrisoo, Dora Lindgren, Sven Olof Sandberg och Gustaf Winckler. Med egna program har framträtt Anders de Wahl, Sigge Fürst, Åke Grönberg, Åke Söderblom, Povel Ramel och Kvartetten Synkopen samt Alice Babs. Bland andra underhållningsprogram kan nämnas "Dansa me' mej" med Hilding Pettersson, Flickery Flies med Britta Borg, vidare Kabaret Västanfläkt med Lasse Dahlquist samt Royal Kiltie Juniors Band från Manchester. Söderklubben har svarat för ett program den 10 maj och Stockholms Socialdemokratiska Ungdomsförbund ordnade ett program den 1 september.

I samband med andra konserter och underhållningsprogram har bl. a. medverkat Bullen Berglund, Joel Berglund, Sven Björk, Kicki Bratt, Staffan Broms, Anne Brown, Sickan Carlsson, Åke Claesson, Eva Dahlbeck, John-Ivar Deckner, Kjerstin Dellert, Mattiwilda Dobbs, Ingrid Eksell, Georg "Tuppen" Eliasson, Karl Gerhard, Carl-Henrik Gillberg, Per Grundén, Max Hansen, Anders Henriksson, Kar de Mumma och Cello, Sven Karpe, Camilla Kinberg, Jarl Kulle, Viola Langby, Inger Lindblad, Hans Lunde, Holger Löwenadler, Stina-Britta Melander, Emy Morteni, Charles Norman, Edith Oldrup-Björling, Hans Roland Orgenius, Mona Paulee, Kurt Thiborg, Inga Tidblad och Birgitta Valberg.

Härovan icke nämnda sångkörer, som uppträtt under sommaren är: Akademiska kören, Bach-chor der Gauschule zu Braun-

schweig, Dalakören, K. F. U. M.-kören, Gammelstadens Ungdomsförenings sångkör, Finland, Gymnasiekören Euterpe, Les petits chanteurs de Provence, Munksnäs-Tölö flickkör, Finland, Nordiska Spårvägskörerna, Sieverts Kabelverks manskör, S. S.U.-kören från Lidköping, Stockholms Gosskör, Stockholms Student-sångarförbund, Svensk Sjuksköterskeförenings sångkör och Tammerfors Järnvägsmäns kör, Finland.

Fyrverkerier har avbränts vid sju tillfällen nämligen den 30 mars, 17 maj, 9, 17 och 30 augusti, 11 november och 7 december.

Vid de olika gårdarna har spelats folklåtar och berättats historier på landsmål av bl. a. Nils Agenmark, Gösta Bäckström, Dellenbygdens Spelmanslag, Holaveds Olle Ek, Sven Härdelin, Anton Jernberg, Herbert Jernberg, Erik Klockar, Lennart Källström, Axel Myhrman, Harald Närlund, Theodor Ohlsson, Svante Pettersson, Gotland, Daniel Stenback, Erik Ståbi, Eric Öst, Ester och Jon-Erik Öst.

Gymnastikuppvisningar har gjorts av K. F. U. M.-gymnasterna, Kvinnliga olympiagymnasterna, Sofiaflickorna, Stockholms studenters kvinnliga elittrupp, Täljeflickorna, Örebrogymnasterna och Österrikes kvinnliga olympiatrupp.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn samt lag från Svenska ungdomsringen har dagligen under sommarmånaderna visat svenska folkdanser och lekar. Dessutom har gästspelat L. M. E:s folkdanslag, Nykterhetsorganisationernas folkdanslag, skolbarn från Fredriksberg, Danmark, Portugisiska folkdanslaget "Santa Marta de Portuzelo", Svenska ungdomsringen, Volkstanzkreis Basel, Schweiz, samt en västafrikansk danstrupp Kéita Fodéba.

Skansenteatern har varit upplåten åt produktionsledaren Lorens Marmstedt och fru Barbro Kollberg, som i år givit "Trettondagsafton" av William Shakespeare.

För barnen har anordnats rid- och åkturer från Gästgiveriet samt ridturer på elefanten och karusell. Det lilla tåget har "gått i trafik" dagligen från 10 april t. o. m. 15 oktober. Skansens vaktparad under Ivar Lundgrens ledning har varje söndag fr. o. m. 25 mars t. o. m. 28 oktober — utom under juli — marscherat från Djurgårdsbron till Bollnästorget.

För anordnandet av ovan relaterade program har i samråd

med ekonomidirektör Scherling närmast svarat amanuensen Tullander och kapten Gustaf Blomquist, som under sommar-månaderna tjänstgjort som inspektör på Skansen, samt fru Palmé.

Tyresö

Slottet har varit tillgängligt under sommarsöndagarna och i möjligaste mån efter överenskommelse även på vardagarna. Besöksiffran i själva byggnaden uppgick till 5 997 och i parken till omkring 3 000.

Ett viktigt markförvärv har gjorts under året. Genom köpekontrakt den 10 juli 1952 har museet från förvaltaren Ivar Lundell förvärvat tomten nr 1²⁸⁹, cirka 2 895 kvadratmeter. Denna var den enda för bostadsändamål upplåttna tomt i enskild ägo som befann sig mellan museets mark och Tyresö kyrka. Hela området öster om och utmed vägen Tyresö vägkors—kyrkan är nu, sedan de församlingen tillhörande, synnerligen skräpiga åbyggnaderna på 1²⁸⁹ rivits, säkrad för framtida bebyggelse.

I egenskap av slottsvaktmästare har förste expeditionsvakten Arvid Caster under året haft närmaste uppsikten över slottet och dess inventarier. Slottsträdgårdsmästare har varit herr Hugo Alenby.

Julita gård

I tio år har nu huvudbyggnaden på herrgården varit öppen för allmänheten under sommarmånaderna och besöksiffrorna har visat en ständig stegring. Den synnerligen opålitliga väderleken under 1952 har dock medfört en något minskad besöksfrekvens, som kunnat konstateras även ifråga om Julita museum. Antalet besökande i Stora huset har varit 26 748 och i Julita museum 35 252 eller sammanlagt 62 000. Den gamla fattigstugan vid Nybble har liksom tidigare under åren avgiftsfritt visats för allmänheten.

De sedan 1944 pågående underhålls- och istandsättningsarbetena på godset har planmässigt genomförts i och med att torpet Nackhäll under året reparerats.

Värdshuset har varit öppet under tiden 10 maj—14 september.

Den kristliga student- och gymnasiströrelsen har som vanligt under några sommarveckor kallat till möte på Julita. Stockholms-

avdelningens möte hölls 11 t. o. m. 17 juni och mellansvenska avdelningens 12 t. o. m. 17 augusti. SLU:s sommarting avhölls den 12 och 13 juli.

Den 15 augusti avled efter en kort tids sjukdom bokhållaren fanjunkare Carl Isén. Han anställdes vid gården den 1 oktober 1947 och under de fem år han verkade där vann han i hög grad sina förmäns, arbetskamraters och vänners uppskattning. Hans bortgång var en svår förlust för gården.

Nordiska museets representant på Julita gård har som tidigare varit intendenten Lagerquist. Skogsförvaltningen jämte tillsynen av arrendegårdarna har omhänderhaft av forstmästare Axel Gustawsson, Gnesta.

Arkivet

Det största förvärvet under året utgöres av arkivet från Godegårds bruk i Östergötland, som donerats till Nordiska museet av fru Märtha Grills stärbhus. Det omfattar, med bruksräkenskaperna som kärna, gårdshandlingar från 1700-talets senare del (Godegård kom i släkten Grills ägo 1775) till 1920-talet. Förutom gårdsräkenskaperna och övriga handlingar som direkt rör bruket ingår i arkivet stora brevsamlingar, vilkas uppordnande under året påbörjats. Hittills beräknas ca 17 000 brev vara uppställda och ordnade efter adressater.

Bland övriga givare har kapten Ernst Malmberg, Ulriksdal, med gåvan av sin samling akvareller, teckningar, gravyrer och bildtryck med topografiska motiv, uppgående till ett antal av omkring 1 800 blad, lämnat ett betydande bidrag till museets bildarkiv. Från fröken Ellen Thollander, Stockholm, har emottagits en gåva, innehållande bl. a. en resedagbok från 1831, receptböcker och poesialbum, från hemmansägaren Hugo Kyrk, Bratten, en "Urfabriksjournal" 1847—68, samt från fru Märta Scholander, Stockholm, ett album med en samling bokmärken från åren omkring 1870—1886. Av inköpen märkes en skissbok som tillhört Ulrik Thersner, innehållande ett 90-tal teckningar och laveringar, och en dagbok med c:a 15 teckningar, förd av Thora Thersner och skildrande hennes resor till östgötska och småländska herrgårdar under 1850-talets första år.

Lapska arkivet har som gåva från professorskan Emilie Demant-Hatt, Köpenhamn, erhållit det fotografiska materialet från hennes lappmarksresor under åren 1907—14, omfattande bl. a. 360 negativ, och från med. dr Gustaf Alling i Höganäs två äldre teckningar av Nils Nilsson Skum.

Arkivet har föreståtts av intendenten Lundwall i egenskap av arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet har svarat: för bildarkivet amanuensen Liedgren, för Etnologiska undersökningens arkiv förste intendenten Granlund, för lapska arkivet intendenten Manker och för de folkloristiska samlingarna assistenten Carl-Herman Tillhagen. Inom arkivet har under delar av året vidare tjänstgjort fil. kand. Marianne Olsson, f. Hagström, och fru Anna Berndt.

Biblioteket

Såsom meddelades i föregående årsredogörelse, förvärvade museets bibliotek huvudsakligen såsom gåva stora delar av den litteratur som utställdes under Stockholmskongressen för europeisk och västerländsk etnologi på eftersommaren 1951. Proportionen mellan inköp, gåvor och byten under det verksamhetsår som nu föreliggande redogörelse avser har tydligt påverkats härav. Den katalogiserade årstillväxten, drygt 28 hyllmeter, utgöres nämligen till 72 % av gåvor och bytespublikationer. Eljest brukar endast något över hälften, på sin höjd två tredjedelar av accessionen vara sådana förvärv. Detta förhållande vittnar å andra sidan om den restriktiva inköspolitik som bokprisernas stegring under de allra senaste åren beklagligtvis haft till följd; museet hoppas emellertid nu kunna anslå ett något större belopp än förut till inköp av böcker.

Antalet utlån har under året uppgått till omkring 6 000, varav 4 200 var lån utanför bibliotekslokalen.

Biblioteket har föreståtts av intendenten Jansson i egenskap av bibliotekarie med biträde av första biblioteksassistenten Ehrnborg (katalogisering), fru Forss och herr Nils Lagergren (låneexpeditionen). Förra amanuensen Laura Stridsberg har dessutom tjänstgjort som semestervikarie.

Undervisningsavdelningen

Under året har femte och sjunde klasserna vid Stockholms folkskolor undervisats såsom tidigare. För sjunde klassen har en särskild pedagogisk utställning ordnats belysande jordbruket. Ett stort antal skolor, korporationer och andra grupper har visats på Skansen och i Nordiska museet; i samarbete med Stockholms skolresetjänst har landsortens skolresegupper härvid särskilt omhändertagits.

Under vårterminen ordnades en föreläsningsserie om "Smycken" och på hösten en om "Möbelstilarna". Undervisningsavdelningen har vidare handhaft museets bokförmedling till allmänheten samt försäljningen till bibliotek och genom bokhandeln. — Under året har vidare genom undervisningsavdelningens försorg ett antal publikundersökningar företagits i museet.

Avdelningen har föreståtts av intendenten Rehnberg i egenkap av museilektor. Vidare har här arbetat fil. kand. Ernst-Folke Lindberg, fil. kand. Per Gräslund samt under kortare tider av året fil. stud. Roland Hjelte och fil. stud. Birgit Klein. För omhändertagande av landsortens skolresegupper under sommaren har ett tjugotal tillfälliga krafter anlitats, huvudsakligen studenter vid Stockholms högskolor. Vid bokförmedlingen har tjänstgjort fru Rosén.

Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning

Professor Sigurd Erixon, innehavare av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, har fullgjort undervisning och examination såsom för ordinarie lärostol i ämnet vid Stockholms högskola. Han har under vårterminen 1952 föreläst om "Miljökultur" och "Bröllopsseder", under höstterminen om "Social antropologi" och "Tekniska kulturproblem". Vid seminariövningarna med i genomsnitt cirka 20 elever, som hålles varje vecka, har följande föredrag förekommit (förutom inledningsföredrag av professor Erixon):

Professor Stith Thompson, Bloomington, U. S. A.: The sources of American folklore, a discussion on the social strains and their

interaction; Harald Hvarfner: Gammalt och nytt på en medelpadsk fäbodvall; Per Uno Karpebäck: Vikarbyns bystämmor och byordning 1864—1939; Skans Torsten Nilsson: Nutida förändringar i en östgötaby; Ingrid Helander: Bildföreläsning och mekaniska skådespel före biografen; Kerstin Berg: Björkö-Arholma från kulturgeografisk synpunkt; Karl Malmsten: Folkliv och tradition från behavioristiskt-psykologiska synpunkter; Åke Broström: Skomakarhumor; Per Lundström: Några iakttagelser rörande slipstenshuggningen på Gotland; Pauls Kundzins: Zwei Schmuckformen in der frühen Holzarchitektur Nordeuropas; Börje Hanssen: Strukturförändringar inom primärgrupperna på landsbygden i sydöstra Skåne under tiden 1600—1950; Knut Weibust: Landskap-redskap-manskap. Om fiskelag på Aveirokusten i Portugal; Assar Jansson: Planläggning av en befolkningsundersökning i en landsortssocken; Karl Malmsten: Matematiska modeller inom socialantropologin; Ann-Sofi Schotte-Lindsten: Jordkolor och stenstugor i Södra Möres skogsbygd; professor Sigfrid Svensson: Hur få fram en ökad effektivitet och aktivitet vid seminarieövningarna; professor Gustav Ränk: Öselska herrgårdar under slutet av 1600-talet; Börje Hanssen: Sociala aktivitetsfält och deras förändringar; diskussion rörande etnologisk terminologi; demonstration av hålkortsmaskiner; Gertrud Nyberg: Arbetsorganisation på en nutida mindre fabrik; Knut Weibust: Om fiske i Portugal med Madeira.

Under juni företog eleverna under ledning av professorn en studieresa till Danmark, varvid de bereddes tillfälle att delta i det elfte nordiska folklivsforskarmötet i Odense. För denna resa hade bidrag erhållits från Svenska kommittén för nordiskt akademiskt samarbete.

Den 22—25 februari 1952 deltog Erixon i sin egenskap av vice president inom CIAP (Commission Internationale des Arts et traditions Populaires) i en konferens som CIPSH (Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines) hade anordnat rörande denna sammanslutnings förhållande till UNESCO och till den sidoordnade internationella sociologiska associationen samt för behandling av frågor i samband med anslag från UNESCO till CIAP. Den 18—21 juni bevistade han det elfte

nordiska folklivsforskarmötet i Odense samt den 22—24 augusti en kongress för husforskning, anordnad av Arbeitskreis für deutsche Hausforschung i Cloppenburg i Oldenburg och deltog i utflykter inom Oldenburg och Westfalen. Därefter följde en studieresa genom Tyskland med anhalt i Passau, där Erixon deltog i en kongress anordnad av Verband deutscher Vereine für Volkskunde under tiden 27—31 augusti samt i ett antal utflykter i Bayern och utefter Donau. Den 1—9 september försiggick den internationella kongressen för antropologiska och etnologiska vetenskaper i Wien, där Erixon var officiell svensk representant, rådsledamot och föreläsare.

Till professuren är knutet Nordiska museets och Stockholms högskolas institut för folklivsforskning. Som bidrag till uppehållandet av verksamheten utgår statsanslag samt anslag från Samfundet för svensk folklivsforskning. Samfundets ordförande förre landskamreraren J. G. Löwgren har under året utsetts till hedersordförande, medan till ordförande valts förre landshövdingen Erik Nylander.

Institutets arbeten har, sedan inventeringsresorna för byggnadskulturen börjat avslutas, huvudsakligen ägnats åt bearbetning av redan insamlat material samt till forskningar i arkivalier som för detta ändamål i stor utsträckning inlånats för avskrivning. Särskild tid har utarbetandet av tabeller samt utbrednings- och bykartor krävt, varjämte monografier utskrivits rörande ett stort antal byar.

Institutets medarbetare har varit: förste amanuenserna mag. phil. Helmut Hagar och fil. lic. Ilmar Talve, kanslibiträdet fröken Lisa Löfman, kontorsbiträdena Margit Stoye och Åke Hermansson. Som extra amanuens har tjänstgjort fil. lic. Ilmar Talve och fil. stud. Per Uno Karpebäck. Stipendiater, utsedda av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen: professorerna Karlis Straubergs och Gustav Ränk samt mag. phil. Eerik Laid; arkivassistenter: professor Pauls Kundzins och ett antal arkivarbetare. Som arbetsledare för denna sistnämnda del av personalen har fungerat intendenten fil. lic. Anders Nyman. Under sommaren 1952 lämnade professor Kundzins institutet och flyttade till utlandet.

Utställningar

I museets sal för tillfälliga utställningar efterträddes den av Livrustkammaren 1951 öppnade "Till konung Gustav V:s minne" av en utställning över "Georg Haupt—Ébéniste du Roi", ordnad av intendenten Lagerquist. Den öppnades den 7 mars i H. M. Konungens närvaro. Trots den korta tid utställningen varade, besökte den av inemot 15 000 personer. Här visades Georg Haupts bästa arbeten — bl. a. hade genom H. M. Konungens välvilja åtskilliga pjäser lånats ut från Husgerådskammaren — och besökaren fick en fyllig bild av den framstående konsthantverkarens formvärld.

I samband med Svenska Hemslöjdsförbundets 50-årsjubileum öppnades i museet den 20 maj en utställning av vår tids hemslöjdsprodukter, sedda mot historisk bakgrund, kallad "Hemslöjd — ett halvt sekel". Invigningsanföranden hölls av landshövding Bo Hammarskjöld och Styresmannen. Den blev årets sommarutställning. Intendenten Nylén var museets representant i utställningskommittén.

Den 1 oktober invigdes i närvaro av H. K. H. Hertigen av Halland utställningen "Sekler och sekunder", anordnad i samarbete med Sveriges Urmakareförbund med anledning av dess 60-årsjubileum. Den är avsedd att hållas öppen t. o. m. januari månad 1953. Det bästa av museets egna samlingar av ur är med, i stor utsträckning kompletterat genom inlån från privata och enskilda, bl. a. de kungliga slotten. Även åt modern svensk och schweizisk urtillverkning ägnas väsentligt utställningsutrymme. Ett populärt inslag utgör två arbetande verkstäder, dels ett gammalt urmakeri från Ör i Dalsland, dels en hypermodern interiör. Utställningen är ordnad av intendenten Bengtsson med biträde av fil. stud. Jan Brunius.

I Skansens rulltrappas övre hall utbyttes vinterutställningen "Modern synhjälp" den 19 april av "Svenska smycken under 500 kronor", anordnad av Svenska Slöjdföreningens facksektion. Den avsåg att slå ett slag för kvalitetsmässigt högtstående smycken till relativt låga priser; sådana kommer ofta nog i skymundan för dyrbara ädelstenssmycken eller dåligt kram. Utställningen väckte glädjande nog stor uppmärksamhet och åtskilliga av de där ut-

ställda smyckena var tillverkade just för denna utställning, som alltså även stimulerade våra konsthantverkare.

Den 23 maj invigdes i trapphallen en utställning av konst-industri av omväxlande karaktär. Montrarna disponerades av våra främsta producenter på heminredningens, smyckenas, bok-konstens m. fl. områden. I början av december anordnades av museets allmogevavdelning en utställning av vardagens husgeråd med tyngdpunkten förlagd på kökets kärl och redskap. De enkla, funktionella föremålen från äldre tid utställes vid sidan av vår tids modernaste motsvarigheter. Utställningen är avsedd att pågå även under de första månaderna av 1953.

Skyldfönstret till Skansens stora utställningshall har under sommaren disponerats av AB ScaniaVabis som där utställt nya bil-modeller.

I Sollidens festvåningar har under sommaren och hösten smärre konstutställningar varit anordnade.

Fäl tar beten

Museets fältarbeten har varit fördelade på två avdelningar, Etnologiska undersökningen samt högreståndsavdelningens under-sökningar.

E t n o l o g i s k a u n d e r s ö k n i n g e n. Förste intendenten Berg reste i juli och augusti i Tornedalen och norska Finnmarken samt under ett par dagar i oktober i Östfold i Norge. Med bidrag förmedlade av Kalmar läns museum gjorde förste intendenten Granlund med biträde av amanuensen Bengt-Arne Person och fru Ingalill Granlund sockenundersökningar i Fågelfors, Högsby och Långemåla socknar i Småland, och med bidrag av Östergötlands museum fortsattes den undersökning i Ydre härad som inleddes förlidet år. I denna undersökning deltog också konstnären Hom-man samt en kortare tid konstnären Folke Isaksson. I Ydre härad undersökte fil. kand. Marianne Olsson heminredning och bostads-vanor från tiden omkring 1880 och framåt. Med anslag från Hu-manistiska fonden fortsatte landsantikvarien Gösta von Schoultz och artisten Eduard Ole den ingående byggnadsinventeringen i Värmland som påbörjades 1951. I Hammarö socken därstädes undersökte amanuensen Hallerdt jordbruk, fiske och båtbyggeri

med bidrag som förmedlats av Värmlands läns museum. I Eks-
härads socken gjorde intendenten Nylén och amanuensen Wik-
land uppteckningar angående heminredning och bostadsskick.
Intendenten Rehnberg besökte i februari järnbruk i Västmanland.
I Östergötlands och Smålands kustband undersökte fil. kand. Per
Gräslund olika metoder för uppdelning av samägda fiskevatten
i Gryts, Östra Eds, Loftahammars, Västrums och Misterhults
socknar.

Fil. stud. Arne Biörnstad undersökte i samarbete med repre-
santanter från Folklivsarkivet i Lund (fil. kand. Sture Bäckström
och fil. lic. Nils-Arvid Bringéus) nordskånskt lanthantverk. Un-
der september påbörjade fil. kand. Skans Torsten Nilsson studiet
av Dalarnas västra finnmark samt gjorde upptagningar i Äppelbo
socken under samarbete med Landsmålsarkivet i Uppsala med
inspelningsbil. Med förste intendenten Eskeröd som ledare och
i samarbete med Kalmar läns museum gjorde folkskolläraren
Nils J. Nilsson en del fotografiska upptagningar av kustkulturen
i Döderhults och Oskarshamns socknar i Småland och i Åkerbo
härad på Öland. De lappmarksundersökningar, som sedan 1948
företagits i samarbete med Riksantikvarieämbetet och landsanti-
kvarierna i de tre nordligaste länen, har under intendenten Man-
kers ledning fortsatt på skilda håll i lappmarkerna, huvudsak-
ligen inom Jukkasjärvi och Gällivare socknar i Norrbottens län
samt i Hotagsfjällen, i Undersåker och kring Flatruet i Jämt-
lands län. Förutom landsantikvarierna Lennart Björkquist, Gun-
nar Westin och Hans Beskow medverkade bland andra konser-
vator Örnulv Vorren från Tromsö, slöjdkonsulenten Runo
Johansson och assistenten vid Sveriges geologiska undersökning
Carl Larsson.

Av Etnologiska undersökningens ortsmiddelare omfattar den
fasta staben 210 personer. Av dessa har 150 med ledning av
museets frågelistor insänt bidrag under året. Utarbetning av det
under resorna och genom ortsmiddelarna insamlade materialet
har pågått i den mån detta har varit möjligt. Under året har in-
kommit 1 300 accessioner, omfattande 6 700 sidor text, 1 200 teck-
ningar och 5 200 fotografier. Frågelistor har utarbetats rörande
lapskt dräktskick, vävskedar, stickning, bad, hornskeidar och

Gustaf Adolfs-bakelser. Av den stencilerade tidskriften "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" har två nummer utkommit, vilka utdelats i första hand bland ortsmeddelarna.

Under föreståndarskap av förste intendenten Berg har vid Etnologiska undersökningen arbetat förste intendenten Granlund, museilektor Rehnberg, artisten Homman, kanslibiträdet Hullström samt med halvtidstjänst fil. kand. Marianne Olsson.

Högreståndsavdelningens undersökningar. Den inventering av värmländska herrgårdar, prästgårdar och boställen, vilken med stöd av anslag från Humanistiska fonden påbörjades 1951, har under året fortgått företrädesvis i landskapets östra och norra delar.

Det under 1951 påbörjade arbetet i Sölvesborg har under året avslutats med kompletterande uppmätningar, fotograferingar och beskrivningar av den äldre bebyggelsen. I Södermanland har Måstena herrgård varit föremål för en detaljerad undersökning, vilken utom uppmätning och fotografering även innefattat beskrivning av inventarier, såsom möbler och silver. Traditioner har upptecknats från det gamla Engeltofta i Bjäre härad i Skåne.

Medan våra 1700-talsfajanser sedan länge är tämligen välkända har det svenska 1800-talsporlinets rika mönsterflora blivit mycket litet utforskad. På detta icke minst ur smakhistorisk synvinkel mycket betydelsefulla område har omfattande undersökningar igångsatts med stöd från Rörstrands och Gustavsbergs porslinsfabriker. Omfattande kartotek över servisgodsets mönster och modellförråd har upplagts av intendenten Lagercrantz och fil. kand. Inga Ehrenborg.

Det tidigare påbörjade studiet av seder och bruk vid hovet har fortsatt med fotografering av karakteristiska moment i vardagslivet i det väldiga hushållet på Stockholms slott, varjämte gamla trotjänarens minnen upptecknats. Arbetena har utförts av förste intendenten Hellner, intendenten Lagercrantz, ingenjör Rosén, amanuensen Stjernswärd, fil. kand. Marianne Olsson, fotograferna Grundström och Wintzell samt arkitekten Bertil Wetter.

Den omfattande inventeringen av äldre svenska garverier, vil-

ken utföres av kapten Gösta Bertel och bekostas av Svenska Garveriidkareföreningen, har fortgått under året.

Avdelningen förestås av förste intendenten Hellner; fast anställda är ingenjör Rosén och amanuensen Stjernswärd.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under år 1952 har till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag till avlöningar utgick för budgetåret 1952/53 med 315 900 kr och till undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition med 65 500 kr, vilket innebar en höjning i förhållande till föregående år med 48 800 kr respektive 9 300 kr. Det sammanlagda ordinarie statsanslaget utgjorde sålunda 381 400 kr. Dessutom utgick ett engångsanslag på 17 500 kr för täckande av vissa kostnader i samband med införandet av reglerad befordringsgång. Till Institutet för folklivsforskning uppbar Nordiska museet på Stockholms högskolas stat för budgetåret 1952/53 ett statsanslag av 38 360 kr. Utöver dessa anslag har även för innevarande budgetår utgått ett extra statsanslag på 275 000 kr såsom bidrag till ombyggnads- och reparationsarbeten i museibygnaden, varvid likväl av detta belopp 20 000 kr avsetts för Livrustkammarens del, att användas till vissa i samband med renoveringen av museibygnaden behövliga omändringsarbeten.

Under året har 17 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet, avlönade med särskilt anslag på c:a 100 000 kr, som med stort tillmötesgående ställts till museets förfogande av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen. Som arbetsledare har nu som tidigare fungerat assistenten Carl-Herman Tillhagen.

Stockholms stad har i likhet med föregående år beviljat Skansen 55 000 kr i grundanslag och 25 000 kr som bidrag till kostnaderna för stråkorkestermusik under sommaren. Liksom tidigare har museet dessutom genom Stockholms folkskoledirektion erhållit ett anslag på 10 000 kr till en biträdande museilektor.

Till Värmlandsgården på Skansen (jfr sid. 217) har Wermländska sällskapet i Stockholm¹ överlämnat en gåva av sammanlagt 64 000 kr, hopbragt genom en insamling som letts av sällskapet

¹ Har dessutom utlovat ytterligare bidrag.

nitiske skattmästare, grosshandlare Th. Ericson. Till samma ändamål har direktör P. E. Hedlund¹ välvilligt ställt 25 000 kr till Skansens förfogande, varjämte genom Folkuniversitetsföreningen överlämnats 1 000 kr.

Såsom bidrag till publiceringen av ett arbete om fjällapparnas sitor och flyttningsleder har Kungl. Vattenfallsstyrelsen beviljat ett anslag av 20 000 kr. Till en planerad restaurering av Novilla har under året inbetalats 6 000 kr från AB Sandrewateljéerna samt 1 000 kr från Stockholms kolimport AB. Sveriges urmakareförbund har lämnat ett bidrag på 5 000 kr till uppförande av en urmakareverkstad på Skansen. Den år 1948 igångsatta insamlingen för att möjliggöra sakkunnig yrkesrepresentation i verkstäderna på Skansen har under året avslutats i och med att Sveriges juvelerare- och guldsmedsförbund inbetalat 1 500 kr samt De Förenade förbunden och Svenska boktryckareföreningen 500 kr vardera.

Såsom bidrag till restaureringen av Svindersviks gård har ledamoten av Nordiska museets nämnd, byggmästare Olle Engkvist dels ställt en summa av 2 715 kr till institutionens förfogande, utgörande ett genom Stockholms byggnadsförening i samband med hans 60-årsdag insamlat belopp, dels överlämnat en gåva av 7 500 kr som bidrag till omläggning av yttertaket på huvudbyggnaden. Till beklädandet av möblerna i huvudbyggnadens sängkammare med sidendamast har fröknarna Naja och Vera Cedergren skänkt 3 000 kr. Gunnebo bruks AB har genom direktör Carl Setterwall såsom gåva överlämnat ett flätverksstängsel för Svindersviksområdet.

Till den år 1950 påbörjade insamlingen för anordnandet av Nordiska museets nya skråavdelning har under året följande belopp skänkts: Stockholms förenade specialoptiker kr 215:45; Svenska tullkvarnars riksförbund 250 kr; samt R. F. Cleves AB, AB Eaglas, AB Fritiof Jonsson, AB W. Röper-Petersen och AB Glasfirman M. Säwensten 140 kr vardera.

Från Humanistiska fonden har museet under året erhållit ett anslag av 5 500 kr såsom bidrag till snabbinventeringen av byggnadsminnesmärken av profan art på landsbygden i Värmland.

¹ I de fall där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn är densamma Stockholm.

Samfundet Nordiska museets vänner har sedan årsmötet 1951 följande styrelse: ordförande greve Lennart Bernadotte; vice ordförande f. riksantikvarien Sigurd Curman, skattmästare disponenten Nils Westerdahl och sekreterare Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom; vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, byggnadsingenjören Oscar Hegert och hovrättsrådet J. Nordenfalk, de båda sistnämnda som suppleanter. En plats som styrelseledamot är vakant. Inköpsnämnden har utgjorts av greve Lennart Bernadotte, disponenten Nils Westerdahl, direktören Ivan Traugott och professor Andreas Lindblom. Samfundets medlemsantal utgjorde den 1 januari 1953 206 personer, av vilka 119 ständiga och 87 årligen betalande.

Medaljer. Medaljen För hembygdsvårdande gärning har under året tilldelats grosshandlaren Theodor Ericson, folkskolläraren Olof Jansson, Ljusnedal, samt intendenten Sven T. Kjellberg, Lund.

Artur Hazelius-medaljen i silver har tilldelats förre revisorn Fredrik Erdmann, faktor Gunnar Lundh samt löjtnant Axel Rääf, Forsnäs, samt samma medalj i brons fabrikören Eric Håkansson, Habo, folkskolläraren Erik L. Johansson, Salstad, lantbrukaren Gustav V. Johansson, Furusund, kyrkoherden Ernst Sandgren, Diö, samt fröken Alma Svensson, Rottne.

Nordiska museets plakett i silver har tilldelats verkmästaren Olof Holmström och ingenjör Tore Larsson.

Skansenföreningens, Samfundet för Nordiska museets främjande, medlemsantal utgjorde den 31 oktober 16 118 personer. Till hedersledamöter och innehavare av föreningens plakett i silver har under året utsetts: förste amanuensen Ola Bannbers; grosshandlaren Theodor Ericson; grosshandlaren Salomon Grane samt kapten Ernst Malmberg.

Besök m. m. För Skansen var besöksiffran under hela året 1952 2 112 713 mot 1 853 826 år 1951. Motsvarande siffror för Nordiska museet utgjorde 128 249 mot 99 301 under 1951.

Museets samlingar har ökats med c:a 1400 inventarieförda föremål.

Publikationer. Från museet har utgivits: *Fataburen* 1952. Nordiska museets och Skansens årsbok; Nordiska museets handlingar 40: Orgelverken i Västerås stift. En historisk översikt 1952, av Josef Sjögren; 41: Gränna. En byggnadshistorisk översikt av Sigurd Wallin; 42: Grönsö, hemmet i ett stort uppländskt herrgårdshus, av Sigurd Wallin; *Svenskt liv och arbete* 13: Järnvägsminnen; 14: Järnbruksminnen; 15: Typografminnen; 16: Vävskedsmakeri och hornslöjd, av Folke Svedenfors; *Modedräkter från 1600—1900*, av Gunnel Hazelius-Berg; *Flaskor och glas*, av Elisa Steenberg; *Ekipage*, av Axel Cronquist; *Smycken i svensk ägo*, av Kersti Holmquist, Brynolf Hellner, Bo Lagercrantz, Gunnel Hazelius-Berg, Anna-Maja Nylén, Bengt Bengtsson; *utställningskatalogerna George Haupt—Ébéniste du Roi samt Sekler och sekunder*; *Meddelanden från Etnologiska undersökningen* 80—81 (stencilerade); *Skansen*, program (20 nummer).

Styresmannen professor Lindblom: *De gyllene åren*; Viktor Almquist in memoriam, *Det banérska familjesmycket samt Hovmarskalkinnans paviljong* (tillsammans med E. Andrén), i *Fataburen*; *Att leva och att lära*, i *Nittonde svenska seminarielärarmötets mötesberättelse*; *Till landsbygdens lov*, i *Studiekamraten*; recensioner i *Biblioteksbladet*; redigerat (tillsammans med G. Berg och E. Andrén) *Fataburen*.

Förste intendenten Berg: *Kulturvård och arkivväsen* (tillsammans med Birger Lindén), i *Svensk lagsamling*; *Snöskor och trygor*, några nya rön och iakttagelser, i *På skidor*; artiklar i *Svensk uppslagsbok*; notis i *Rig*; redigerat (tillsammans med styresmannen och E. Andrén) *Fataburen* och (tillsammans med G. von Schoultz) *Rig*.

Förste intendenten Fries: *Svensk natur från hav till fjäll*, II; *Örnen Isak* och andra historier från *Skansen*; *Det stora sörmländska sjösystemet*, i *Natur i Södermanland*; *Till Kustarakaisa*, i antologien *Min bästa resa*; *Vårens fågelvägar över Sverige*, i *Svenska turistföreningens årsskrift*.

Förste intendenten Eskeröd: *Carl Georg Stjernsvärd och Engeltafta*, i *Fataburen*.

Förste intendenten Granlund: *The Carta Marina of Olaus Magnus*, i *Imago mundi*; recension i *Rig*.

Förste intendenten Hellner: *Halssmycken*, i *Smycken i svensk ägo*; *Äventyrligt spel. En tillfällighetsdikt från 1780-talet*, i *Rig*; redigerat *Smycken i svensk ägo*.

Förste intendenten Andrén: *Salsta slotts arkitekt samt (tillsammans med styresmannen) Hovmarskalkinnans paviljong*, båda i *Fataburen*; redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) *Fataburen*.

Professor Erixon: *Brytning mellan land och stad i en storstads periferi*, i *Bromma hembygdsförenings årsskrift*; *Centraldirigerad och folklig byggnadskultur*, *Lusthusporten* (tillsammans med E. Sjösell), *Samfundet för svensk folklivsforskning*, *Institutet för folklivsforskning och professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning samt Sveriges byordningar och deras publicering* (tillsammans med S. Ljung), samtliga i *Liv och folkkultur V*; *Småländska byar*, i *Sveriges bebyggelse. Landsbygden*; redigerat *Folkliv*, *Laos*, *Liv och folkkultur*, *samlingsverket Nordisk kultur* samt *Skrifter utgivna av Institutet för folklivsforskning*.

Intendenten Manker: *Lyhört*, *dikter*; *Över vidderna*, *skisser och studier från landet i norr*; *Upplevelser i Västerbottensfjällen*, *glimtar från fältarbetet 1951*, i *Västerbotten*; *En bit på Ottars väg. Med hurtigrutten runt Nordkalotten*, i *Jorden runt*; *Inför Svenska fjällklubbens 25-årsjubileum*, i *Till fjälls*; *Lapska gudar*, i *Vi i Vattenfall*; *Seite och trolltrumma*, *samernas förkristna religion*, i *Luleå stift i ord och bild*; *Tidlös offerplats*, *en undersökning vid Råstojaure*, i *Norrbotten*; *Träbelädet vid Råsele*, i *I alla väder*; *Fångstgropar*, i *Svenska turistföreningens tidning*; *Swedish contributions to Lapp ethnography*, i *The Journal of the Royal Anthropological Institute*; utgivit *Trolltiven*, *anteckningar och bilder från Tiveden* av Eric von Rosen.

Bibliotekarien Jansson: *Ett par 1600-talsuppteckningar om hönsning*, i *Budkavlen*; *Järnvågar och järnvikter*, i *Fagersta Forum*; artiklar i *Svensk uppslagsbok* och *Jordbrukare-ungdomens förbunds broschyr Rikstävlingen Min hemsocken*; *notis* i *Svenska museer*.

Intendenten Rehnberg: Smäländsk syn på Skåne samt Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar, i Fataburen; Ur vårseder-
nas mönsterbok, i Svenska turistföreningens årsskrift; "Att gå
på museum". En publikundersökning vid Nordiska museet (till-
sammans med R. Hjelte), i Svenska museer; artiklar och recen-
sioner i Hörde Ni, Journal of the International folk music council,
Meddelanden från Etnologiska undersökningen, Metallarbetaren,
R. L. F.-bladet, Rörinstallatören, Röster i radio, Skogsindustri-
arbetaren, Sohlmans musiklexikon, Studiekamraten, Svensk typo-
graftidning, Svensk uppslagsbok, Svenska museer, Vi; redigerat
Meddelanden från Etnologiska undersökningen, Svenska museer
och Svenskt liv och arbete.

Intendenten Lagerquist: Petter Ernst, i Svenskt biografiskt
lexikon; Ebenisterna i Stockholm, i Rig; George Haupt—Ébé-
niste du Roi (utställningskatalog); Sörmländska herrgårdar, i
Svenska hem; recension i Rig.

Intendenten Bengtsson: Rationalisering hos hantverkare på
1700-talet, i Fataburen; Guld- och juvelarbetets teknik, i Smycken
i svensk ägo; artiklar och recensioner i Grafiskt forum och Sven-
ska museer.

Intendenten Nylén: Brudsmysken, i Smycken i svensk ägo;
recension i Rig.

Arkivarien Lundwall: Jacob Magnusson Dahl, i Daedalus;
Några tidmätare i Nordiska museet samt Tellerur, i Svensk ur-
makeri-tidning; Om tidmätare, i Sekler och sekunder.

Intendenten Lagercrantz: Armband, örhängen, diadem och gar-
nityr, i Smycken i svensk ägo; artiklar och recensioner i Svenska
hem i ord och bild (antikvitetspalten) och Veckojournalen; redi-
gerat Meddelanden från Svenska museimannaföreningens konst-
och kulturhistoriska facksektion (stencilerade).

Amanuensen Hallerdt: Hembygdsvård, i När-Var-Hur 1953;
artiklar och recension i Svenska museer; redigerat Museums in
Stockholm.

Amanuensen Hazelius-Berg: Modedräkter från 1600—1900;
Dräktsmycken, i Smycken i svensk ägo.

Amanuensen Liedgren: Hazeliushuset i malmgårdsmiljö, i Fata-
buren.

Amanuensen Holmquist: Ringar, i Smycken i svensk ägo; Matbestick i rokokostil, i Fataburen.

Assistenten Tillhagen: The songs of the Swedish nomadic Gypsies, II. The ballad of Gruitsa and Novako, Funeral and death customs of the Swedish Gypsies och Tales of the living and the dead, samtliga i The Journal of the Gypsy lore society.

F. d. professor Gustav Ränk: Svenskt, estniskt och baltiskt i aibofolkets byggnadskultur samt Vikingarna återvända, båda i Kustbon; Vatjalaisten oluenpanosta (Brygd hos voterna), i Kotiseutu; Sugukondlik korrastus lapi usundis (Lapparnas släktorganisation avspeglad i mytologien), i Eesti teadusliku seltsi aasta-raamat.

Mag. phil. Eerik Laid: Etnologisk kulturgeografi, i Liv och folkkultur V; Säden torkar. Sädesuppsättningar i Sverige 1850—1900, i Etnologiska källskrifter.

Mag. phil. Helmut Hagar: Byundersökningar under de senaste fem åren, i Liv och folkkultur V.

Fil. lic. Ilmar Talve: Zur Verbreitung der Kirchenschiffe in Finland und Estland, i Suomen museo; Riihitöistä Länsipohjassa (Om arbetet i rian i Norrbotten och Torne lappmark), i Kotiseutu; Eesti kultuurajaloo probleeme (Estniska kulturhistoriska problem), i Tulimuld; recensioner i Rig, Suomalainen Suomi och Virittäjä.

Fil. lic. Anders Nyman: Det statliga stipendiat- och arkivarbetet och Den nordiska ämneskonferensen i folklivsforskning den 3—5 januari 1951 (på Vår gård i Saltsjöbaden), båda i Liv och folkkultur V.

F. d. professor Pauls Kundzins: Zwei bezeichnende Schmuckformen in der frühen Holzarchitektur Nordeuropas, i Skrifter utg. av Institutet för folklivsforskning.

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet föreståtts av förste intendenten Berg i egenskap av sekreterare. Kansliets arbetskrafter i övrigt har varit kanslisten Larson, kansliskrivaren Rosencrantz, fru Lily Sahlin, fru Elisabeth Bergqvist, f. Gyllensvärd, och fru Gull Eliason, f. Ekelund.

Föremålsregistreringen har till och med den 31 maj omhänder-

hafts av förste amanuensen Ola Bannbers och från detta datum av amanuensen Hallerdt.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av ekonomidirektör Scherling.

Räkenskapskontoret har föreståtts av kamrer Hegnell. Vid dessamma har dessutom arbetat kamrer Nyblin, fru Birgit Westborg, f. Lindqvist, t. o. m. den 31 augusti, kassör Gustavsson fr. o. m. den 1 juli, kanslibiträdena Käll och Solberg och kontorsbiträdet Hillberg. Programredaktionen och reklamavdelningen har föreståtts av direktör Scherling med biträde av amanuensen Tullander, fru Palmé och kontorsbiträdet Runeborg.

Driften vid Skansens restauranger har under året stått under tillsyn av en särskild restaurangkommitté under ordförandeskap av direktören Eric Andersson. Övriga ledamöter har varit förste intendenten Berg, ekonomidirektören Scherling och direktören för Skansens restauranger Sture Håård.

Nordiska museets nämnd. Professor Sven Tunberg lämnade i enlighet med stadgarnas bestämmelser den 1 februari sitt uppdrag som ordförande i nämnden, då han denna dag fyllde 70 år. Professor Tunberg har varit ledamot av nämnden sedan 1930 och efterträdde 1948 riksantikvarien Sigurd Curman som dess ordförande. Han har genom sin rika erfarenhet och sina mångsidiga förbindelser i olika hänseenden utgjort en stor tillgång för museet.

Till ordförande i nämnden efter professor Tunberg utsågs den 25 februari hovrättsrådet J. Nordenfalk och till andre ordförande i stället för den senare fil. dr Bror Jonzon. Till ny ledamot valdes den 21 mars förste hovmarskalken Erik Wetter.

Nämnden utgjordes alltså den 31 december 1952 av hovrättsrådet J. Nordenfalk, ordförande tillika delegerad för finansförvaltningen, 1943;¹ professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; fil. dr Bror Jonzon, 1935; byggmästare Olle Engkvist, 1947; direktören Erik Bengtson, 1949; överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950, samt förste hovmarskalken Erik Wetter, 1952.

¹ Årtalet betecknar året för inträde som ledamot i nämnden.

Museets tjänstemän. Under året har följande tjänstemän lämnat sina befattningar vid Nordiska museet, nämligen förste amanuensen Ola Bannbers, vilken sedan år 1927 varit anställd vid museet, under de tolv senaste åren i egenskap av föremålsregistrator, samt fru Birgit Westborg, som tjänstgjort på Skansens räkenskapskontor sedan år 1947, under de tre senaste åren som huvudkassörska. Museet framför till dessa båda tjänstemän ett varmt tack för värdefulla insatser till institutionens fromma. Bannbers är uppvuxen i Malung i Dalarna. Nordiska museet har haft stort gagn av hans etnologiska kunnande som i särskilt hög grad bygger på självsyn; på den punkten har han fortsatt traditionen inom museet från P. G. Wistrands, Nils Hammarstedts och Nils Keylands dagar. Även som verksam ledare av museets filminspelning har Bannbers gjort värdefulla insatser; jag erinrar i detta sammanhang särskilt om filmerna från svedjebruk, ängsslätter och mosstäckt.

Tjänstemannastaben utgjordes den 31 december 1952 av följande personer.

Styresman: professor fil. dr Andreas Lindblom, 1929.¹ — Sekreterare: förste intendenten Berg, se nedan. — Förste intendent: fil. dr Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för Etnologiska undersökningen; fil. mag. Carl Fries, 1937, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning; fil. dr Albert Eskeröd, (1937) 1947, föreståndare för museets allmogeaavdelning; fil. dr John Granlund, (1930) 1948; fil. dr Brynolf Hellner, (1932) 1948, föreståndare för museets högreständsaavdelning; fil. dr Erik André, (1937) 1949, föreståndare för Skansens kulturhistoriska avdelning. — Ekonomidirektör: civilekonom Georg Scherling, 1944. — Kamrer: civilekonom fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — Arkivarie: intendenten Lundwall, se nedan. — Bibliotekarie: intendenten Jansson, se nedan. — Museilektor: intendenten Rehnberg, se nedan. — Intendenter: fil. kand. Ernst Manker, 1939; fil. lic. Sam Owen Jansson, (1929)

¹ Årtalet betecknar det år befattningen tillträdde. Inom parentes anges året för inträde i museets tjänst.

1945; fil. lic. Mats Rehnberg, (1938) 1946; fil. dr Marshall Lagerquist, (1936) 1948; fil. lic. Bengt Bengtsson, (1938) 1949; fil. dr Anna-Maja Nylén, (1938) 1950; fil. lic. Sten Lundwall, (1946) 1950; fil. lic. Bo Lagercrantz, (1948) 1952. — Amanuenser: fil. kand. Björn Hallerdt, 1950; fil. kand. Inga Wikland, (1950) 1952; fil. kand. Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, (1944) 1952; Gunnell Hazelius-Berg, (1924) 1926; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Margareta Tullander, (1937) 1939. — Biblioteksassistent: fil. kand. Karin Ehrnberg, f. Hallström, 1947. — Biblioteksbiträde: Elsa Forss, f. Boquist, 1931. — Arkivbiträde: fil. kand. Rut Liedgren, (1943) 1946. — Biträdande kamrer: Alvar Nyblin, (1930) 1947. — Huvudkassör: Henning Gustavsson, 1952. — Kanslist: fil. kand. Kerstin Larson, (1944) 1951. — Kansliskrivare: fil. kand. Gun Rosencrantz, f. von Sydow, 1951; Lillemor Kihlskog, f. Andersson, (1944) 1948. — Kanslibiträden: Dagmar Hullström, (1937) 1946; Inga-Lisa Käll, f. Hultquist, (1942) 1948; Gunvor Solberg, f. Karlsson, (1946) 1948. — Kontorsbiträden: Gunvor Hillberg, f. Staberg, (1947) 1949; Maggie Rosén, f. Ardell, (1947) 1949; Vera Runeborg, (1948) 1951. — Föreståndare för kläd-kammaren: Solveig Palmé, f. Löthgren, (1946) 1948. — Fotografer: Märta Claréus, f. Claréus, 1927; Åke Wintzell, 1949; Åke Grundström, 1949. — Ritare: Olle Homman, 1927; Sander Rosén, 1932. — Konserveringsbiträde: Kerstin Svenningsson, 1950.

ANDREAS LINDBLOM.

SKANDIA • NORDEN
LIV SKANDIA-NORDSTJERNAN

Alla slag av försäkringar

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1951

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande institutionens ekonomiska förvaltning år 1951.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1951, tryckt i Fataburen 1952.

Angående räkenskaperna för 1951 får nämnden anföra följande:

Efter verkställda avskrivningar med kr 5 847:40 å byggnadskostnader på Nordiska museet och Skansen samt med kr 4 000:— å den för fondförvaltningens räkning innehavda fastigheten Östermalmsgatan 23 eller sammanlagt kr 9 847:40 redovisas för 1951 ett överskott av kr 5 963:28, som tillsammans med från föregående år balanserat överskott å kr 81 083:17 eller sammanlagt kr 87 046:45 balanserats till 1952.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut får nämnden hänvisa till nedanstående balans- samt vinst- och förlusträkningar.

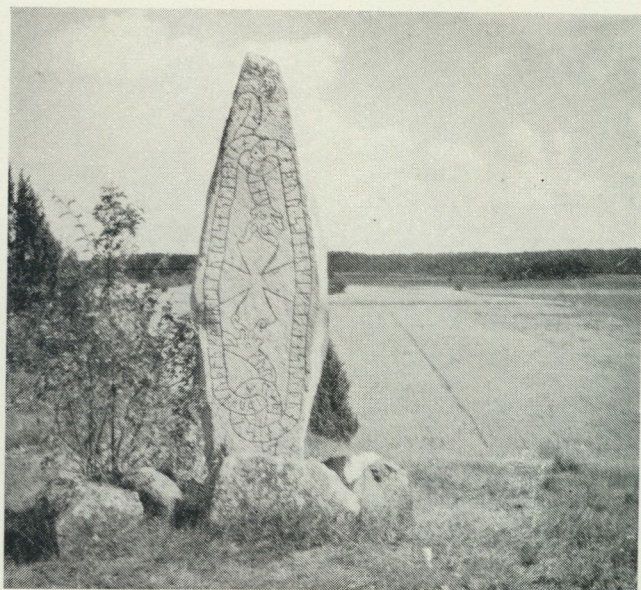
Balansräkning den 31 december 1951

Tillgångar

<i>Kassa, postgiro, banker</i>	292 926: 22
<i>Diverse fordringar</i>	
<i>Fordringar enl. reskontra</i>	281 722: 08
<i>Reversfordringar</i>	1 000 000: —
<i>Förskottat för vissa ändamål</i>	
<i>Fältforskningar och förlagsverksamhet</i>	55 120: 02
<i>Restaurangernas inventarier och varulager</i>	180 230: 24
<i>Materialgårdens varulager</i>	27 063: 90
<i>Guldsmedshusets materiallager</i>	2 301: 87
<i>Skogsprodukter å Julita gård</i>	43 748: 75

Balanserade anläggningskostnader etc.

Å avdelningen på Skansen	2 290 211: 25	
" " " Lejonslätten	145 273: 14	
" " " Julita	237 545: 25	
" " " Tyresö	15 418: 44	
" " " Härkeberga	826: —	2 689 274: 08

Fotografering är intressant och givande. Det är ingen svårighet med de moderna kameror som nu finns hos oss. Ni kan fotografera såväl svart/vitt som i färg och kan även erhålla färgkopior om negativ färgfilm användes.

Rådfråga oss, vi har tekniskt utbildad personal till Eder tjänst och en rikhaltig sortering i foto.

Broddmans Foto

STORGATAN 12. Tel. 60 60 41

LINNÉGATAN 83. Tel. 60 90 11

De välsorterade specialaffärerna i foto

Kapitaltillgångar

Museibyggnaden	3 000 000:—	
Julita gård	791 000:—	
Tyresö slott	175 000:—	
Östermalmsgatan 23	769 500:—	
Samlingar och inventarier	4:—	4 735 504:—

Fondförvaltningens tillgångar

Värdepapper enl. bil. 1	2 906 505:—	
Investering i byggnader på Skansen	275 000:—	
Investering i fastigheten Östermalmsgatan 23 ..	255 000:—	
Stockholms stads kammarkontor	58 254:72	
Stockholms Enskilda Bank	704:74	
Svenska Handelsbanken	3 687:42	
Sundsvalls Enskilda Bank	11 893:52	
Upplypna fondräntor enl. reskontra	26 038:81	
Fordran på Nordiska museets kassaförvaltning	52 171:34	3 589 255:55
		<u>Kronor 12 897 146:71</u>

*Skulder**I förskott uppburna inkomster*

Årskort för 1952	17 638:—	
Av beviljat statsanslag	161 650:—	179 288:—

Diverse skulder

Diverse skulder enl. reskontra	374 420:35	
Skuld till fondförvaltningen	52 171:34	426 591:69

Reserverat för olika ändamål

Byggnadsunderhåll och restaureringsarbeten ..	374 630:84	
Inredningsarbeten	9 030:63	
Inköp till samlingarna	11 258:88	
Vetenskaplig verksamhet	11 297:52	
Förlagsverksamhet	17 388:13	
Övriga ändamål	21 048:17	444 654:17

<i>Lån av fondförvaltningen för fastighetsinvestering</i>		255 000:—
---	--	-----------

Intecknings- och reverslån

Lån för Nya Solliden	3 000 000:—	
Livförsäkringsaktiebolaget Thule	550 000:—	
Mälardalens Hypoteksförening	217 446:76	
Kungl. Bostadsstyrelsen	89 137:—	
Stockholms stad	352 296:98	4 208 880:74

Fondkapital

Fonder enl. bil. 2	3 589 255: 55
Eget kapital	3 706 430: 11

Vinst- och förlustkonto

Balanserad vinst	81 083: 17	
Årets vinst	5 963: 28	87 046: 45
		<u>Kronor 12 897 146: 71</u>

Vinst- och förlusträkning för 1951

Inkomster

Inträdesavgifter	1 498 360: 91
Årskort och årsbok	300 564: 38
Statliga och kommunala anslag	432 584: —
Fondräntor	143 304: 93
Inkomstarronden och -hyror	151 097: 84
Vetenskaplig verksamhet	58 452: 60
Förlags- och undervisningsverksamhet	155 740: 60
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	1 433 401: 28
Utnyttjade donationer och reserverade medel	93 867: 29
Fastighetens Östermalmsgatan 23 överskott utöver 5 % avkastning till fondförvaltningen	2 368: 05
Övriga inkomster	31 535: 85
	<u>Kronor 4 301 277: 73</u>

Utgifter

Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	1 874 951: 87
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	58 611: 62
Vetenskaplig verksamhet	184 721: 18
Förlags- och undervisningsverksamhet	137 512: 66
Annonser och reklam	78 290: 01
Attraktioner och utställningar	176 106: 79
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten	344 206: 29
Inköp och underhåll av inventarier	40 811: 16
Djurföda	107 636: 72
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	76 950: 75
Utgiftsarronden och -hyror	44 300: 56
Ränteutgifter	25 238: 16
Försäkringspremier	33 655: 20
Gas, elektricitet, vatten och värme	156 348: 58
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning ..	192 044: 58

ARVID NORDQUIST

H.A.B.

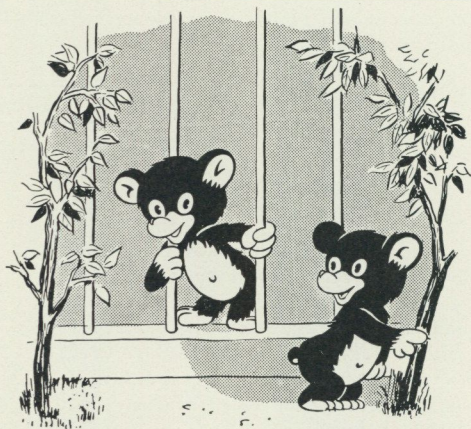
STOCKHOLM

Specialaffär för

KAFFE – KONSERVER – DELIKATESSER

KOLONIALVAROR – LAX & FÅGEL

Yppersta kvaliteter i största möjliga sortering

"Vart ska du ta vägen?"

**"Jo, jag ska gå och köpa godsaker
från CHOKLAD-THULE"**

Diverse driftskostnader för inkomstbringande företag på Skansen och Julita	571 390: 94
Övriga driftskostnader	145 070: 57
Avskrivning å byggnader och anläggningar	5 847: 40
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	41 619: 41
Årets överskott	5 963: 28
	Kronor 4 301 277: 73

Förutom fonderade donationsmedel har institutionen under året fått emot- taga gåvomedel för olika ändamål till ett belopp av kr 96 475:— enligt nedanstående:

Ändamål	Belopp	Utnyttjat under året	Överfört till 1952
Utsmyckning av Nya Solliden ..	77 500:—		77 500:—
Underhåll av Novilla	1 000:—		1 000:—
Löner till hantverkskunniga vakter i verkstäder på Skansen	3 000:—	2 250:—	750:—
Inredningsarbeten i museet	14 900:—	14 900:—	—
Övriga ändamål	75:—		75:—
	Kronor 96 475:—	17 150:—	79 325:—

Stockholm den 24 april 1952

J. NORDENFALK

ANDREAS LINDBLOM

ERIK BENGTON

BROR JONZON

ÅKE SETTERWALL

OLLE ENGVIST

ERIK WETTER

G. LONELL A.-B.
 NYBROKAJEN 7 - STOCKHOLM
 20 65 44   20 65 45

Pröva
TÖRNBLOMS

1953!

Drottninggatan 48 • Stockholm • Tel. 23 59 85

Bil. 1.

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1951

Obligationer	Nom.	Bokf.	Nom.	Bokf.
3,25 %	11 000:—	11 000:—		
3,5 %	595 000:—	596 201:—		
3,6 %	5 000:—	5 000:—		
4 %	12 000:—	11 400:—	623 000:—	623 601:—
<i>Förlagsbevis</i>				
3,5 %	50 000:—	49 750:—		
4 %	797 000:—	792 220:—		
6 %	11 000:—	12 705:—	858 000:—	854 675:—
<i>Inteckningar</i>				
3,6 %	125 000:—	125 000:—		
4 %	708 000:—	708 000:—		
4,25 %	30 000:—	30 000:—		
4,5 %	190 000:—	190 000:—		
5 %	50 000:—	50 000:—	1 103 000:—	1 103 000:—
Aktier			178 244:—	325 229:—
			<u>Kronor</u>	<u>2 762 244:—</u>
				<u>2 906 505:—</u>

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	Bokf. belopp
Hos Stockholms stads fondförvaltning		
För allm. fondförvaltningen	2 117 844:—	2 202 244:—
Avkastningen utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å kr 150 000:— samt för beviljat kreditiv å högst kr 400 000:—		
Hos Skandinaviska Banken		
För Ebba Lindaus fond	21 000:—	20 115:—
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrenska fonden	365 000:—	374 220:—
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	196 500:—	196 500:—
Hos Sundsvalls Enskilda Bank		
För A. G. Janssons fond	61 300:—	113 416:—
I eget förvar		
För allm. fondförvaltningen	600:—	10:—
	<u>Kronor</u>	<u>2 762 244:—</u>
		<u>2 906 505:—</u>

Dagens bröd
från

**STOCKHOLMS-
BAGARN**

GÄRDETS
FÖNSTERPUTSNING

Utför allt inom branschen.
Affärs-, kontors- och
privatfönster m. m.

607691

**NORRKÖPINGS TIDNINGARS
AKTIEBOLAG**

*Utgivare av Norrköpings Tidningar,
Sveriges äldsta nybetstidning*

Vårt verksamhetsområde omspänner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK

DITZINGERS

för heminredningen

STOCKHOLM

GÖTEBORG

Bil. 2.

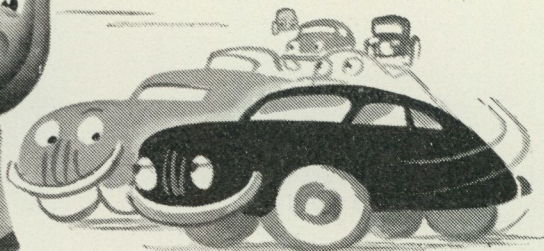
Nordiska museets fonder den 31 december 1951

Allmänna fonden	101 522: 47
Pensionsfond för tjänstemännen	264 024: 30
Herman Fritiof Antells fond	100 000: —
H. Lichtensteins fond	3 556: 60
Carl och Sophie Lundströms fond	10 000: —
Artur Hazelius monumentsfond	35 526: 52
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	6 158: 82
Johan August Hazelius fond	96 331: 15
Gunnar Hazelius fond	7 612: —
Sundbornsprostens donation	23 902: 42
Henrik Krooks fond	21 401: 30
Bobergska fonden	82 697: 33
Peter och Malin Beijers fond	25 800: —
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	706 911: 88
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	222 740: 35
Hilmer Åbergs fond	40 640: 90
Oscar Hirschs fond	25 000: —
Fritz Ottergrens fond	25 954: 63
Artur Hazelius-fonden	57 895: 65
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000: —
August och Thérèse Hazelius fond	50 000: —
Ebba Lindaus fond	20 000: —
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	369 540: —
Museibyggnadens underhållsfond	200 000: —
Nordiska museets nya byggnadsfond	56 122: 14
Grönsöö-fonden	4 280: 55
Östgötagårdens fond	8 321: 07
Grillska förnyelsefonden	4 538: 50
Hilda Kumlins fond	22 586: 04
Professorkan Thérèse Kjellbergs minnesfond	65 705: 63
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	200 630: 62
Fonden "Kyrka och kultur"	31 396: 80
O. Gröndals donationsmedel	7 240: —
Julita donationsmedel	95 139: 79
Valter Fevrells svenska fond	5 556: 10
Alexander och Sigrid Skånbergs fond	417 465: 27
Byggmästare A. G. Jansons fond	100 579: 11
Fondförvaltningens regleringskonto	42 477: 61
	Kronor 3 589 255: 55

Esso

"Dom följer mej överallt!"

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

Telefoner:

62 36 52, 62 47 85

FRIHAMNSVÄGEN (vid frihamnsentrén)

STOCKHOLM Postadress: VÄRTAN

Alla slags plåtarbeten, takreparationer.

KOPPAR-, BLECK- & PLÅTSLAGERI
SMIDE · METALL- & MEKANISK VERKSTAD

Haldins Åkeri & Renhållningsverk

utför transporter & gårdsrenhållning

samt levererar grus och sand m. m.

Infordra offert. Tel. 46 05 33

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1951

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1951, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1951 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

De i nämndens berättelse av den 24 april i år lämnade uppgifterna om tillgångar och skulder, slutande å kr 12 897 146: 71 samt inkomster och utgifter, slutande å kr 4 301 277: 73, överensstämma med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 11 juni 1952.

BERNHARD KARLGREN

SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets
Akademien

EDVIN WIDE

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

Betald annonsplats

RYMANS BOKHANDEL

BANÉRGATAN 7 · TEL. 627420

IVAN HEDENBY

Grönsaker och rotfrukter
i parti

Klaratorget, Stockholm
Lager o. kontor: Observatorieg. 12
Tel. 311226

Skansens restauranter
begagna alltid

Tärt- och Fatpapper

från

SVENSK PAPPERS
MANUFAKTUR A.-B.
Sundbyberg Tel. Sthlm 28 17 83

Vid behov av

TRYCKSAKER

Vänd Eder med förtroende till

Stellan Ståls Boktryckeri

Kl. V. Kyrkogata 10 Tel. 21 22 49

A. B. Bröderna Runeborg

METALLFABRIK

TELEFON 11 09 71

UPPLANDSGATAN 1

STOCKHOLM

DE - HÅS LIVSMEDEL

Maria Prästgårdsgata 15 Tel. 41 53 11
KÖTT, VILT OCH KONSERVER

Förteckning över personer och institutioner som 1951—1952 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen¹

Nordiska museets samlingar:

Bib Adelsköld; G. Alling, Höganäs; Signe Almquist, Mörby; Ester Almroos, Bromma; Gunnel Aminoff; A. P. Andersson, Arholma; D. Th. Andersson; I. Andersson, Torup; P. Andersson, Bräcke; Lilly Arrhenius-Beyer; Siri Aschberg; Alfhild Axberg; Elisabeth Beck-Friis, Harg; Bertha Beijer; Greta Bengtsson; K. E. Bengtsson, Drängsered; N. Bengtsson, Vinberg; G. Berg; gm Kerstin Berg; Stina G:son Berg; G. Bertel, Bromma; Brita Bielke, Sturefors; gm A. Biörnstad jr; A. Biörnstad sr; Hertha Boman; O. Brandétt, Killeberg; Astrid Broman; Greta Bronell, Filipstad; Hilma Burström; Ella Byström-Bäckström, Lidingö; D. Carlson, Ulriksdal; Elsa Dahl; Agda Dahlblom; Berna Dalqvist; V. Danielsson, Ekshärad; Margaretha Ehrensvärd, Svenstorp; R. Ekeblad, Råda; Lissie Ekelund; Emma Eklund, Ekshärad; H. Elliot; E. S. Englund, Ransäter; Eva Engström; gm R. Engström; Ester Ericson, Holsåker; G. Erikson, Los Angeles; Anna Eriksson, Tönnet; Elsa Eriksson, Edebäck; W. Erkas, Öregrund; Susie Fjällbäck; Tyra Florman, Lidingö; Anna Folcker, Bromma; T. Fredbärj; Elin Fredriksson, Vännäsby; Anna Frick, Norrköping; gm K. von Friesendorff; Louise von Friesendorffs dödsbo; Valborg Fröman; A. Gabrielson, Djursholm; Gerda af Geijerstam; Eva Gemzell, Djursholm; S. Granström, Skarvsjöby; A. Grill; C. Grill, Hägersten; C. Grill, Sigtuna; A. Guditz, Regna; Gustaf V:s dödsbo; Gustaf VI Adolf; Torun Gyllenkrok, Uppsala; Charlotta Haglund, Edebäck; Margareta Hald, Lidingö; Margit Hallberg; L. Hammarberg, Lillhärda; Laura Hartmann, Tenhult; Gunnel Hazelius-Berg; Herrgådsundersökningen 1952; V. Holm, Uttersberg; B. Holmberg, Frescati; gm Hovmarskalksämбетet; Dagmar Hullström; R. Husberg; N. Hybinette; J. Härlin; A. Johansson, Torup; G. V. Johansson, Furusund; K. Johansson, Torup; Märtha Johansson; O. Johansson, Torup; L. Johnssons dödsbo, Tönnet; Elsa Jonn; R. Jonsson, Edebäck; Sigrid Jonsson, Ekshärad; Lilly Killander; Tyra Kjellberg; Ellen Klint; gm Svea Kritschewsky; Kungl. Husgerådskammaren; G. Lagercrantz, Djursholm; Signe Lagerström; Karin Landgren, Överselö; Lappmarksundersökningen 1952; Anna Larsson, Ekshärad; E. Larsson, Torup; Elin Larsson, Ekshärad; P. Larsson, Örkelljunga; E. A. Levander, Djursholm; Anna Lewin, Bromma; J. W:son Lilliehöök, Smålands-Hällinge; J. Lind, Hånger; E.-F. Lindberg; T. Lindberg, Södertälje; A. Lindblom; Ester Lind-

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges. Förteckningen omfattar tiden 1 november 1951—31 oktober 1952.

STRÖMMING ÄR HÄLSOKOST

Ät därför mer strömming, som
är god, närande och billig mat
STOCKHOLMS LÄNS FISK-
FÖRSÄLJNINGSFÖRENING
u. p. a. Ring 23 12 50

E. ÖSTLING

FRUKT och GRÖNSAKER

Östermalms saluhall
Tel.: 62 55 38, 62 23 98,
60 92 22

Konstnärlig typografi — kvalitetstryck

förutsätter två ting: goda typer och skickliga typografiska fackmän.
Vårt tryckeri intager en ledande ställning i båda dessa avseenden. Vårt
rikhaltiga typförråd förnyas undan för undan med de yppersta typsnitt,
som stå att erhålla. Varje manuskript undergår hos oss en sorgfällig
typografisk bearbetning. Är Ni mån om en hög typografisk standard
hos Edra trycksaker kan Ni tryggt lita på den service, som vi bjuda.

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B.
STOCKHOLM • BOKTRYCK • OFFSET • STÅLTRYCK
Gamla Brogatan 26 Tel. 22 99 70

Firma PAPPER & KUVERT

(Innehavare E. LINDBERG)

DROTTNINGGATAN 4

TELEFON 20 91 83

A.-B. FEYCHTINGS JÄRNHANDEL

Specialité: ESKILSTUNASMIDEN

Drottninggatan 46 Tel. 10 04 83, 20 46 70

bom; J. W. Lindström, Uppsala; L. Ljungberg, Bromma; Elisabet Lodin, Filipstad; gm A. Lundgren; Maria Lundgrens dödsbo; C. Lundin, Sollentuna; A. Lundqvist; E. Lundqvist, Slöinge; J. Lundqvist, Råda; S. Lundwall; Ricca Lüning, Lidingö; B. Löw; Anna Magnusson, Kyrkås; gm E. Manker; E. Masreliéz; Johanna Mattsson; Emma Möller; G. Nilsson; Maria Nilsson, Tönnet; O. Nilsson, Tönnet; Skans T. Nilsson, Hägersten; Å. Nilsson, Örkelljunga; Inger Nordenfelt; Nordiska kompaniet; Nordiska museets vänner; Tora Odhner, Johanneshov; Ella Odstedt, Uppsala; gm T. Oscarius; B. Persson, Torup; Hilda Persson, S:t Olof; J. Persson, Torup; Ebba Pettersson; K. Pettersson, Klintehamn; Kristina Pettersson, Klintehamn; Greta Philip; Ruth Philip; Greta Pihl; Mary-Ann Rehnberg; A. Rhodin; E. Richard; Riksantikvarieämbetet; P. Robertsson, Råda; J. Roosval; Margareta Rose; S. Rosén; Louise Roth; gm O. Rydén, Hånger; gm Annie Rydin, Vingåker; Britte Salander; Astrid Sampehultberg; B. G. Santesson, Lidingö; Brita von Schwerin; Olga Schönmeyr; Elvira Segerberg; Dagmar Segerdahl, Hultafors; G. Selling; K. Stangenberg, Johanneshov; Brita Stavenow; Elisabet Stavenow; Jane Stenberg; Elly Still, Enskede; Brita Stjernswärd; Cecilia Strömer; Ingrid Sundström; S.-Ö. Swahn, Karlskrona; gm A. Svenberger; Elin Svenssons dödsbo; Sveriges storloge av I. O. G. T.; gm AB Hakon Swenson, Västerås; Anna Söderberg, Beted; Anna-Lisa Sörensen; Tekniska museet; Lisa Tengstrand; Ellen Thollander; Elsa Thorman; Eva Thorman; Anna Trolle-Bonde, Trolleholm; Signe Törnbohm; Ingeborg Törne, Tävelsås; Stina Törne, Tävelsås; Malin Uddling, London; Dagny Ullstam; Marta Ullstam; Ebba Uppström; Lisa Velander; Gerda Wehlander; Katie de Verdier; Wermländska sällskapet; H. Westlund, Beted; R. Wiksell; S. Wrangle, Göteborg; H. Währing, Öxnered; Värmlands hemslöjd, Karlstad; C. Åkerhielm; Henny Ålander, Lidingö; Elsa Östberg, Tullinge; gm L. Östberg.

Nordiska museets bibliotek:

Ellen Ahlberg, f. Nisser; Allhems förlag, Malmö; J. Alm; Gunnel Aminoff; Linnéa Andemar; J. E. Anderbjörk, Växjö; H. Anderson; A. Bäckström, Lidingö; G. Ballardini, Faenza; B. Bengtsson, Lidingö; L. Bengtsson, Skånes Fagerhult; G. Berg; N. Bergquist, Rångedala; G. Bertel, Bromma; A. Biörnstad, Bromma; Albert Bonniers förlag; F. E. Bording A/S bogtryckeri, Köpenhamn; A. Borg, Linköping; N.-A. Bringéus, Lund; I. Bruu, Fredrikstad; AB Bröderna Hedlund; AB H. Bukowskis konsthandel; Byggnadsstyrelsen; S. Bäckström, Lund; Cammermeyers boghandel, Oslo; J. W. Cappelens antikvariat, Oslo; E. Carelius; Ny Carlsbergfondets direktion, Köpenhamn; Carlstads-gillet, Karlstad; Centro de estudios montañeses, Santander; Chambre de commerce, Tourcoing; G. Collijn; R. M. Dorson, East Lansing, Mich.; Ecklesiastikdepartementet; K. Edin, Tierp; AB Ekman & Co., Göteborg; H. Elliot; E. Emsheimer; S. Erixon; A. Eskeröd, Näsbypark; G. Ewald, Alingsås; K. A. Fellström, Skellefteå; M. S. Filipovic, Beograd; AB Findus, Sundbyberg; Inga Fischhof-Arnoldson; Elsa Forss; N. Forssell, Torsö; Frenckellska tryckeri AB, Helsingfors; Anna Fridlund-Ericson, Arvika; C. Fries, Sparreholm; Ida Fröderberg, Arbrå; K. Frölich, Giessen; H. Geijer, Karlstad; Gouvernement Général de l'Algérie, Alger; J. Granlund; P. Gräslund, Bromma; AB S. Gumälius annonsbyrå; Gustav Adolfsakademien för folklivsforskning, Uppsala; Gästrike-

NORDSTRÖM & SON A.-B.

Firman grundad 1874

Kontor & lagerexp.:

Brahegatan 4

Tel. 67 06 35 (växel)

Butik:

Sibyllegatan 16

Direkt linje: 62 67 60

Stor sortering av:

Skinn & Lädervaror - Pjäxor Tofflor Galoscher
Portföljer Plånböcker Portmonnäer
Handskar Livremmar

ERNST MANKER

Över vidderna

”... ingenting mindre än ett konststycke. Här finns sidor man inte glömmer, kanske har Manker aldrig skrivit bättre. Läs den själv... ett av höstens vackraste och ur svensk synpunkt mest anslående alster.”

Prins Wilhelm Sv. D.

Ill. häft. 18: 50 inb. 24: 50

LTs förlag

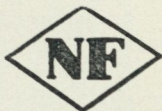

Gustaf Ekholm

Specialité: Linneutstyrlar

STORGATAN 21 · STOCKHOLM

Hälsinge nations Gylisvällurkommitté, Uppsala; Göteborgs och Västra Sveriges hotell- och restaurangförening, Göteborg; B. Hallerdt; B. Hanssen; Gunnel Hazelius-Berg; Greta Hedlund, Storvik; J. A. Hedvall, Göteborg; B. Hellner, Solna; R. Helm, Kassel; B. Helmfrid, Norrköping; G. Henssen, Marburg; C. Hernmarck; J. W. Y. Higgs, Reading; B. Hillgren; E. von Hofsten, Jula; A. Holmberg; Kersti Holmquist; I. Håkansson, Fridafors; ICOM, Paris; I. Ingers, Lund; Institutet för folklivsforskning; Italienska statens turistbyrå; AB P. Janson & Co., Norrköping; S. O. Jansson, Bromma; Signe Jansson, f. Owen, Lidingö; R. Jirlow, Västerås; E. Jäfvvert; S. Klemming, Västerås; Kommerskollegium; Kommunalfullmäktige, Västerfärnebo; Konstsalongens förlag, Helsingfors; T. Krantz, Hovmantorp; Jadwiga Kulczycka; B. Lagercrantz, Lidingö; M. Lagerquist, Lidingö; C. J. Lamm, Uppsala; Landsmåls- & folkminnesarkivet, Uppsala; E. Lehmann, Ankarsrum; T. Lenk; G. W:son Lilliehöök; E.-F. Lindberg, Bromma; A. Lindblom; A. Ljung, Falkenberg; S. Ljung; LT:s förlag; A. T. Lucas, Dublin; G. W. Lundberg, Paris; J. Lundberg, Sala; C. Lundin, Tureberg; Alfr. Lundins bokbinderi AB; E. Lundmark, Bromma; Maja Lundqvist; S. Lundwall; O. Löfström, Hälsingborg; E. Lönnberg, Bofors; Sigrid Lönne, Hedemora; Malmsten & Bergvall, Göteborg; E. Manker; A. Marinus, Bruxelles; L. A. Mattons läderfabriks AB, Gävle; Michaelisgillet; Erna Mohr, Hamburg; Musikaliska akademiens bibliotek; Magda Måneskjöld, Brooklyn, N. Y.; Det nationalhistoriske museum paa Frederiksborg, Hillerød; K. Nilsson; Förlagshuset Norden AB, Malmö; Inger Nordenfelt; AB Nordiska kompaniet; U. P. Olrog; Marianne Olsson; L. Opstad, Sarpsborg; A. Palmqvist, Rämmen; R. Pehrson, Chicago; Maria Quist; B. Rapp; N. L. Rasmusson; Red. av Beklädnadsfolket; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Globen; Red. av Jordan runt; Red. av Lantarbetaren; Red. av Lantmannen; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nordisk boktryckarkonst; Red. av Rig; Red. av RLF-tidningen; Red. av Skogsindustriarbetaren; Red. av Svenska Dagbladet; Red. av Svenska museer; Red. av Urnyheterna, Malmö; M. Rehnberg; Rikets allmänna kartverk; Riksdagens ekonomibyrå; Riksdagsbiblioteket; Greta Rodenstam, Hudiksvall; S. Rosén, Bromma; Rotaryklubben, Kungsbacka; N. G. Sandblad, Lund; J. Silfving, Bromma; O. Sjöqvist; L. G. Sjöstedt, Kristianstad; P. Skautrup, Risskov; Skolan för bokhanterverk; S. Skov, Kolding; Stadsbiblioteket, Göteborg; Statens järnvägars resetjänst; Å. Stavenow; A. Steensberg, Köpenhamn; Jane Stenberg; A. Stigen, Sandared; AB Stockholms bryggerier; Stockholms högskola; Stockholms stads auktionsverk; Stockholms stadsarkiv; Stora Kopparbergs bergslags AB, Falun; Anna von Strokirch-Fridner, Töreboda; Strömmen kommune, Svelvik; F. Svedenfors, Markaryd; Svenska boktryckareföreningen; Svenska färgeriteknska riksförbundets museinämnd, Norrköping; Svenska institutet; Svensk-franska konstgalleriet; S. Svensson, Lund; Sveriges bageriidkareförening; AB Sveriges litografiska tryckerier; S. Svärdström; J. Tandberg; Tekniska högskolans bibliotek; Ellen Thollander; Tryckeriaktiebolaget Thule; Tidens förlag; K. Oldall, Lyngby; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Uppsala; N. Valonen, Åbo; K. G. Vilkuna, Brändö; R. Violant i Simorra, Barcelona; Vitterhetsakademiens bibliotek; Värmlands museum, Karlstad; AB Wahlbecks fabriker, Linköping; Wahlström & Widstrand; C. Wallin, Gladsax; S. Wallin; H. Wassén, Göteborg; B. Wester, Sollentuna; G. Westin, Umeå; K. Rob. V. Wikman, Åbo; R. Wolfram, Salzburg; N. G. Wollin; D. Yde-Andersen, Köpenhamn; H.

AB NORDISKA FRÖHANDELN

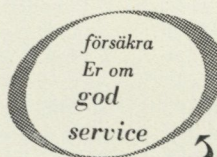
Mäster Samuelsingatan 45 Tel. 23 02 85

Filial: Nybrogatan 16 Tel. 611613
STOCKHOLM

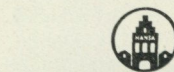
VIKTOR PETERSSON RÖRLEDNINGSFIRMA

Utför: gas-, vatten-, avlopps- och värmeledningar

Stjärngatan 4 · Tel. 310437, efter kontorstid 370706, 264779

försäkra i

HANSA

*vi hjälper Er
gärna med
försäkringarna*

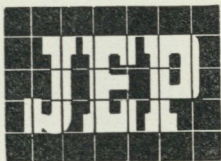
Betald annonsplats

AB Olof Nyberg

Byggnads- och inredningsglas

Speglar och sliperi

Uppsättning av kakelugnar (även antika)

öppna spisar, isolering, plattsättning

JOHN ERICSSONS PLATTSÄTTNING AB

NORR MÄLARSTRAND 74 · TEL. 52 02 20

Zetterberg, Uppsala; Åbo akademis bibliotek, Åbo; Fr. E. Åhlander; Örebro pappersbruks AB, Örebro; Vivika Östergren.

Nordiska museets arkiv:

E. Aber; Bib Adelsköld; Berta Almquist; J.-E. Anderbjörk, Växjö; Dagmar Aurelius, Storängen; S. Bendixon; Greta Bengtsson; G. Berg; Kerstin Berg; A. Berghman, Djursholm; K. Bergström, Pershagen; J. Bernström, Västerås; Signe Blomquist; A. Borg, Linköping; Dagens Nyheter; H. Elliot; R. Engström; Susie Fjällbäck; Eva Fredhammar, Ekerö; Märtha Grills dödsbo, Godegård; E. Hald, Orrefors; Sigrid Halldin, Helsingfors; V. Hallongren, Rådmanö; Gunnel Hazelius-Berg; B. Hillgren; M. Hofrén, Kalmar; O. Johansson, Torup; Hildur Juhlberg, Vaxholm; Odina Jönsson, Viken; Kungliga Biblioteket; H. Kyrk, Bratten; Anna Lewin, Äppelvikén; Elsa Lindberg; J. Lindberg; A. Lindblom; Å. Linnarsson, Jönköping; E. Malmberg; Johanna Nilsson, Olseröd; R. Norberg; Norsk Folkemuseum; C. U. Palm; Alice Pettersson; Greta och Ruth Philip; Maria Quist; N. Reichenberg; A. Reventlow, Köpenhamn; Erica Rydin, Sala; P. Sahlin, Åre; I. Schnell, Nyköping; Märta Scholander; G. Selling; T. Sjögren, Lund; Sjöhistoriska museet; Jane Stenberg; Stockholms Stadsmuseum; Svenska Turistföreningen; Th. Sääw, Johanneshov; Södermanlands Hembygdsförbund; Ellen Thollander; G. Wagner; Vegetebolagen; Märta Wittsköld, Olofstorp.

Skansen:

Bib Adelsköld; Gun Ahlberg; H. Aspens; Anna Brown; Doris Cedergård, Bromma; Signe Dahlstedt; Nanna Eldh; H. Elliot; Emma Eriksson, N. Finnskoga; Signe Eriksson, Bromma; Louise von Friesendorffs dödsbo; Ebba Glee-rups stärbhus; Nanna Hedlund, Ö. Ryd; N. Hybinette; P. Jakobsson; Eva och Thyra Klintberg; T. Kreuger; Gerda Larsson, Jacobsberg; T. Lenk; Karin Lundberg; Maria Lundgrens stärbhus; S. Lundwall; Ricka Lüning; Mariefreds stad; M. Mellgard; Nordiska kompaniet; Polisen i Stockholm; Hedvig Rosberg; Ingrid Sandström; Dagmar Segerdahl, Hultafors; Carin Stenhagen; Elin Svenssons stärbhus; F. Thörnes stärbhus, Tävelsås; O. Weirulf; O. Wennerström; Ingrid Wiesel.

Skansens biljetter tryckas av

AB Parajett

LANDSKRONA

Stockholmskontoret tel. 62 93 08, 67 65 15

Vår specialité:

LAX • FÅGEL • VILT

EGNA RÖKERIER

NILS FRIDELL

ÖSTGÖTAGATAN 37

Tel. 423917 - STOCKHOLM - Tel. 423918

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN

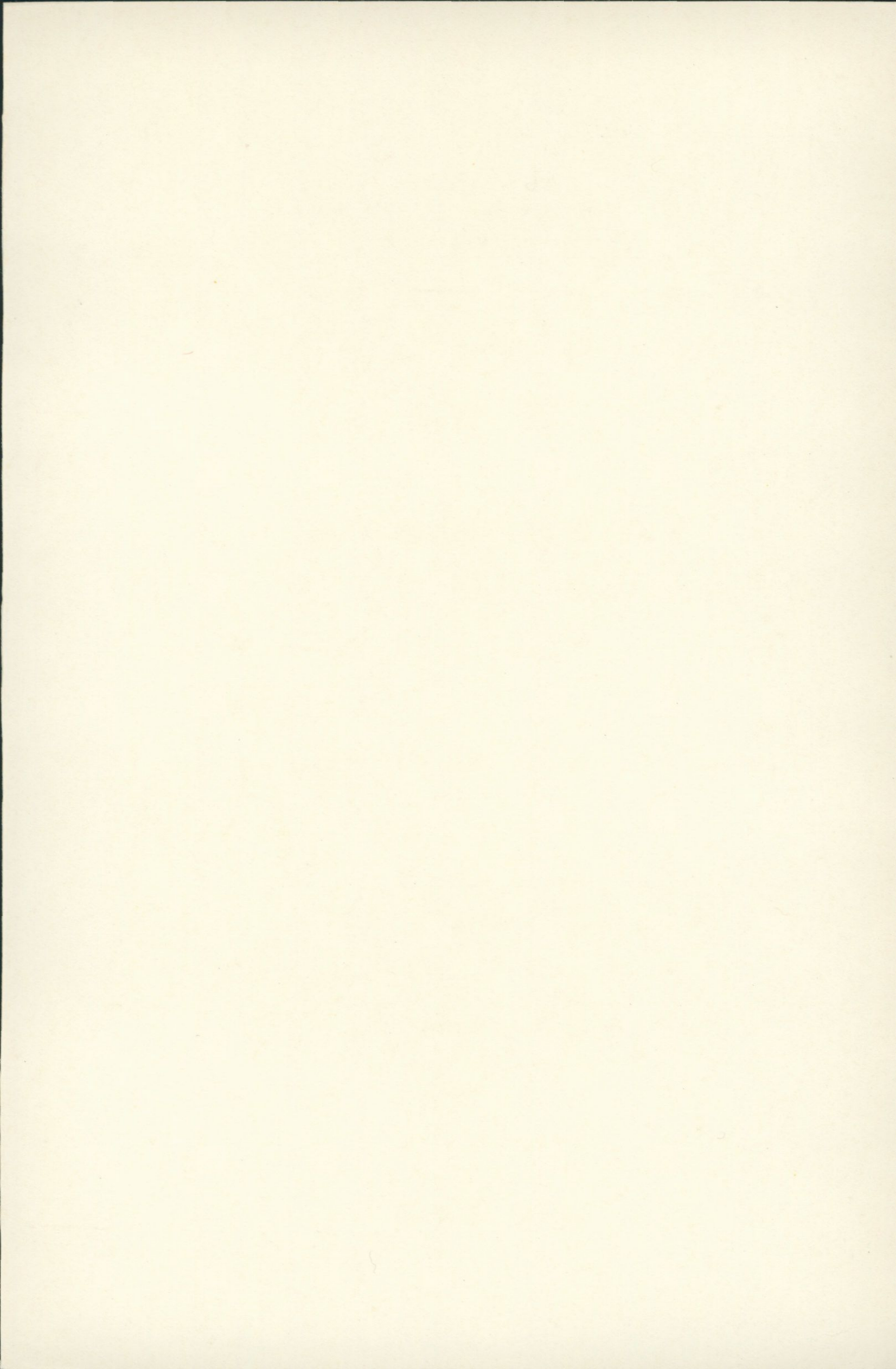
årgångarna 1931–1952

kunna nu köpas till nedsatt pris

2:50 per årgång

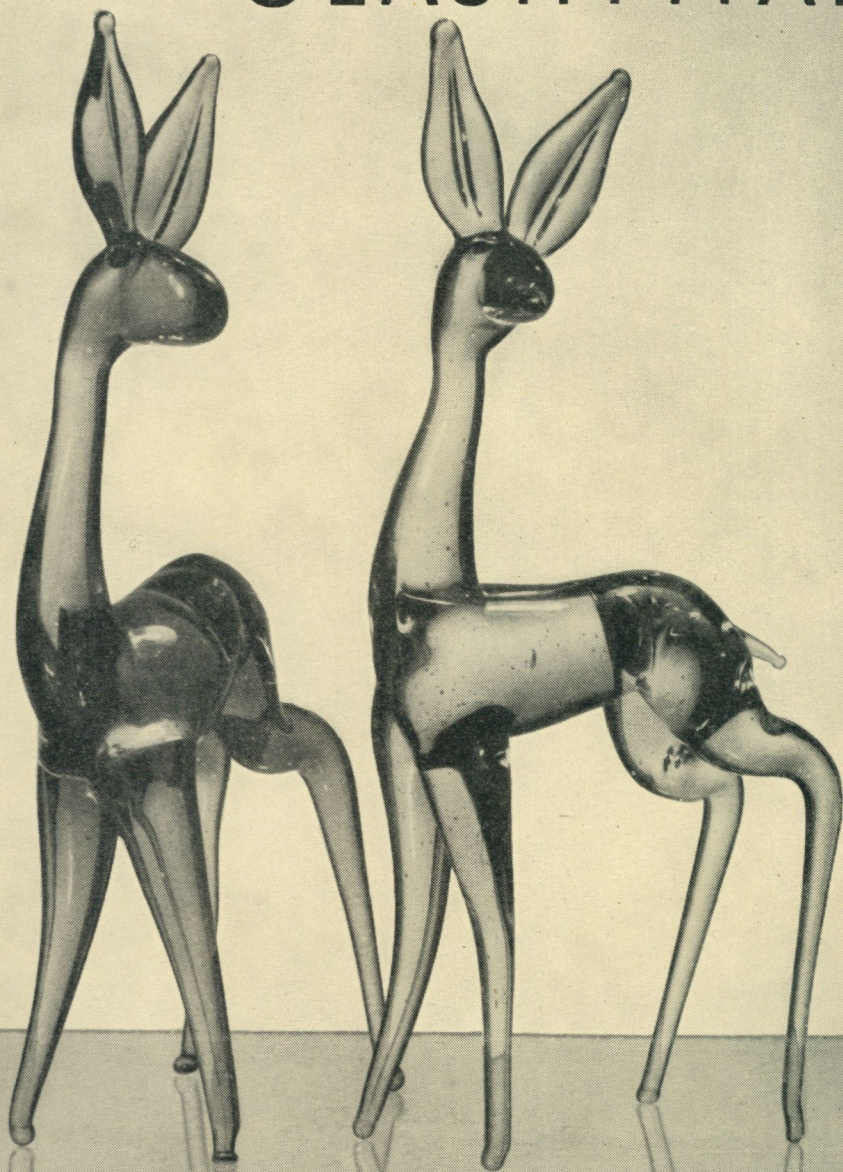
genom

NORDISKA MUSEETS BOKFÖRMEDLING

Vackert glas från

GLASHYTTAN

i Skansens Stockholmskvarter

Förevisning och försäljning alla dagar

Kr. 10:—